

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'ÂN'DA KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA
UYANLARIN ÂHİRET DURUŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahmut KAYIŞ

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veli ULUTÜRK

HAZİRAN 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KUR'ÂN'DA KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA
UYANLARIN ÂHİRET DURUŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahmut KAYIŞ

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Bu tez 12/ 06/ 2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Jüri Üyesi	Jüri Üyesi
Prof. Dr. Veli ULUTÜRK	Doç. Dr. Muhammed AYDIN	Doç. Dr. Abdülvahit İMAMOĞLU
☐ Kabul	☐ Kabul	☐ Kabul
☐ Red	☐ Red	☐ Red
☐ Düzeltme	☐ Düzeltme	☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mahmut KAYIŞ

02.05.2008

ÖNSÖZ

Bütün insanlığa gönderilmiş, son ilahi mesaj olan Kur'ân-ı Kerîm, insanlara örnek olacak olan peygamberleri ve onların izinden giden önderleri anlattığı gibi peygamberlerin ilahi mesajı yaymalarına engel olmak isteyen ve insanların hidayetten uzaklaşmalarına sebep olan önderleri de anlatmıştır. Kur'ân, buna ilaveten bu kötülük önderleri ve onlara uyanların Âhiretteki ahvallerini de anlatarak, hem önderleri hem de onlara uyanları uyarmış, böylece, bütün insanlığa, önder seçiminde dikkatli olmaları gerektiği hususunu hatırlatmıştır.

Araştırmamızda, Kur'ân'ın, anlattığı kötülük önderlerini ve onlara uyanları önemli vasıflarıyla tanıttıktan sonra, bu iki grubun Âhîret hayatındaki münasebetlerini ve birbirleriyle olan tartışmalarını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmam esnasında eserlerinden ve bakış açılarından istifade ettiğim dünden bugüne bütün İslam âlimlerini rahmetle anar, gerek tez konusunun belirlenmesi ve tespitindeki yardımlarıyla, gerekse tezin hazırlanmasındaki yol gösterici ilgi ve ikazlarıyla danışmanlığımı yapan muhterem hocam Prof. Dr. Veli ULUTÜRK Bey'e, bilimsel eleştiri ve desteklerinden dolayı Doç. Dr. Muhammed AYDIN hocama şükranlarımı arz ederim.

Mahmut KAYIŞ

Mayıs-2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KUR'ÂN'DA KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA	
UYANLAR.....	9
1.1. İnsanların Dışındaki Varlıklardan Kötülük Önderleri.....	9
1.1.1. İblis ve Şeytanlar.....	9
1.2. İnsanlardan Kötülük Önderleri.....	11
1.2.1. Şahıs Düzeyinde Kötülük Önderleri	11
1.2.1.1. Nemrut	11
1.2.1.2. Firavun	13
1.2.1.3. Hâmân	15
1.2.1.4. Kârûn.....	16
1.2.1.5. Sâmirî	17
1.2.1.6. Bel'am b.Baûrâ	18
1.2.1.7. Ebû Cehil.....	19
1.2.1.8. Ebû Leheb	21
1.2.2. Grup Düzeyinde Kötülük Önderleri.....	23
1.2.2.1. Ahbâr ve Ruhbân (Yahudi ve Hristiyanların Din Adamları).....	23
1.2.2.2. Mele' (Toplumun İleri Gelenleri)	24
1.3. Kötülük Önderlerinin Bazı Özellikleri.....	28
1.3.1. İstikbâr (Kibirleşme).....	28
1.3.2. Makam Sevgisi ve İktidar Tutkusu	31
1.3.3. Peygamberleri Alaya Alma ve Onları Yalancılıkla İtham Etme.....	33
1.4. Kötülük Önderlerine Uyanlar	35
1.4.1. Kötülük Önderlerinin Etkisinde Kalan Zayıf Halk Tabakası.....	36
1.4.2. Dünyevi Menfaatine Düşkün Olanlar	38
1.4.3. Körü Körüne Atalarını Taklit Edenler	39

1.5. Tâbi Olanların Kötülük Önderlerine Uyuma Sebepleri	40
1.5.1. Korku ve Baskı.....	40
1.5.2. Dünyevi Çıkar (Menfaat)	42
1.5.3. İnançları Yanlış Olan Ataları Taklit Etmek	43
1.5.4. İleri Gelenlerin Yanıltıcı Propagandaları	44

BÖLÜM 2: KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA UYANLARIN MAHŞER

DURUŞMASI	47
2.1. Ba's (Yeniden Diriliş) ve Haşr (Mahşerde Toplanma)	49
2.2. İnsanların Önderleriyle Hesaba Çağrılmaları.....	54
2.3. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Allah'ın Huzurunda Muhakemeleri	57
2.3.1. Tâbilerin Kötülük Önderlerini Suçlamaları	58
2.3.1.1. Önderleri Allah'a İnanmalarına Engel Olmakla Suçlamaları	59
2.3.1.2. Önderleri Kendilerine Tuzak Kurmakla Suçlamaları	60
2.3.1.3. Önderleri Mahşerde Kendilerine Yardımcı Olmamakla suçlamaları	62
2.3.2. Kötülük Önderlerinin Cevapları ve İtirafı.....	64
2.3.2.1. Önderlerin Tâbilerinin İnanmalarına Engel Olmadıklarını Belirtmeleri	64
2.3.2.2. Önderlerin Tâbilerinin Zaten İnançsız Olduklarını Söylemeleri	66
2.3.2.3. Kötülük Önderlerinin Acizliklerini Beyan Etmeleri	67
2.3.2.4. Kötülük Önderlerinin Tâbilerini Saptırdıklarını İtiraf Etmeleri.....	68
2.3.3. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Pişmanlıkları	72
2.3.4. Her İki Grubun da Lânetlenmiş Olmaları	76
2.4. Kötülük Önderlerinin Tâbilerini Cehenneme Götürmeleri	77

BÖLÜM 3: KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA UYANLARIN

CEHENNEMDEKİ DURUMLARI.....	80
3.1. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Cehenneme Girmeleri	82
3.2. Kötülük Önderleri Ve Onlara Uyanların Cehennemdeki Tartışmaları	85
3.2.1. Tâbilerin Kötülük Önderlerini Suçlamaları	86
3.2.1.1. Hidayetten Saptırmakla Suçlamaları.....	86
3.2.1.2. Önderlere İki Kat Azap Verilmesini İstemeleri	87

3.2.1.3. Cehennem Azabından Koruyamamakla Suçlamaları.....	89
3.2.2. Kötülük Önderlerinin Cevapları.....	91
3.2.2.1. Eşit Derecede Azaba Uğrayacaklarını Belirtmeleri	92
3.2.2.2. Haklarında İlahi Hükmün Kesinleşmiş Olduğunu Söylemeleri.....	93
3.2.3. Kötülük Önderlerinin Kendilerine Uyanları Suçlamaları	94
3.3. Tâbilerin Cehennem Bekçilerinden Yardım İstemeleri	96
3.4. Kötülük Önderlerinin Cehennemde Dünyadaki Düşmanlarını Aramaları.....	97
3.5. A'raf Halkının Kötülük Önderlerini Zemmetmeleri	98
3.6. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Cehennemdeki Ebedi Pişmanlıkları... ..	100
SONUÇ VE ÖNERİLER	104
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn, Bin
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EAÜİFD	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
h.	: Hicrî
m.	: Miladî
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallâhü anh/anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Selem
trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınevi

Tezin Başlığı: Kur'ân'da Kötülük Önderleri Ve Onlara Uyanların Âhret Duruşması**Tezin Yazarı:** Mahmut KAYIŞ**Tez Danışmanı:** Prof. Dr. Veli ULUTÜRK**Kabul Tarihi:** 12.06.2008**Sayfa Sayısı :** VI (Ön Kısım) + 113 (Tez)**Anabilimdalı:** Temel İslam Bilimleri**Bilim Dalı:** Tefsir**ÖZET**

Kur'ân'da Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Âhret Duruşması adlı bu çalışmamızda, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderleri ile onlara uyanları, tanıttikten sonra, bu iki grubun Âhret ahvalini geniş bir şekilde tetkik etmeye çalıştık. Tevhid tarihine bakıldığında, peygamberlerin davetini engellemeye çalışan önder şahısların ve grupların hep var olduğu bir gerçektir. Bir başka hususta her dönemde bu önderlere tâbi olanların varlığıdır. Bizim amacımız, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderlerini ve onlara uyanları açıklamak, bu iki grubun dünyada batıl üzerindeki birliktelilerinin ardından, Âhret hayatında hüsrana uğradıklarını ortaya koymaya çalışmaktır.

Çalışmamız esnasında, Arapça lügat kitaplarından ve Kur'ân kavramlarını açıklayan eserlerden, önemli rivayet ve dirayet tefsirlerinden yararlandık. Bunların yanı sıra DİA'nın konumuzla ilgili maddelerinden, ayrıca konumuzla yakın ilişkisi olan Âhret hayatını anlatan eserlerden istifade ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderlerini kısaca tanıtip onların bazı önemli özelliklerini zikrettikten sonra, bu önderlere uyanları ve uyma sebeplerini açıklamaya gayret ettik. İkinci bölümde kötülük önderleri ve onlara uyanların mahşerde Allah'ın huzurunda muhakeme edilmelerini, bu muhakeme esnasında tâbilerle önderlerin birbirlerini karşılıklı suçlamalarını inceledik. Üçüncü bölümde, kötülük önderleri ve onlara uyanların cehenneme girdikten sonra, birbirleriyle olan tartışmalarını, burada yaşadıkları ebedi pişmanlıkları incelemeye çalıştık.

Bu çalışma bize, kötülük önderlerinin, peygamberlere ve ilahi mesajlara karşı çıkma gerekçelerinin ve insanları saptırma metotlarının tarih boyunca genel olarak değişmemiş olduğunu, onlara uyanların da dün hangi gerekçelerle uymuşlarsa bugün de aynı gerekçelerle uymaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışma, insanların, Âhirette hüsrana uğramamak için, kötülük önderlerinin korkutmalarına ve tuzaklarına aldırmandan hidayete ve onun öncülerine tabi olmaları gerektiğini de bize hatırlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kötülük Önderleri, Kötülük Önderlerine Uyanlar, Âhret, Cehennem

Title of The Thesis: Devilry Leaders On Quran and Their Citizen's Judgement In Life To Come	
Author: Mahmut KAYIŞ	Supervisor: Professor Veli ULUTÜRK
Date : 12.06.2008	Nu. of Pages: VI (Pre Text) + 113 (Main Body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: The Exegesis
<p>SUMMARY</p> <p>We established devilry leaders which is told in Quran and their citizen in our thesis named devilry leaders in Quran and their citizen's court trial of life to come. After that, we detaily examined their life to come. It is reality that there were leaders and groups who averted the prophets' invitation when looking history of joinder. However there are their citizen all of the time. Our aim is explaining devilry leaders in Quran and their citizen. However, we tried to introduce their dissappointment in life to come after these groups were together about fallacious.</p> <p>We benefited from arabic dictionary books, books explaining arabic notions, important senses and account commentaries. However, we benefited from articles about our topic in DIA, books which defining life to come.</p> <p>In the first part of our thesis, we introduced that devilry leaders, their important characters. After that, we tried to explain their citizen and causes of attaching devilry leaders. In the second part, we analysed that devilry leaders and their citizen are judged in life to come by Allah. Then, we analysed that accusing of devilry leaders and their citizen when judgement is gotten. In the third part, we tried to analyse that their timeless compunction in the hell.</p> <p>Devilry leaders averted prophets and their invitation. Causes of averting and their angle method is not unchanged all of the time. Causes of people which going along with them, are same all of the time. If people want that judgement is good about them in life to come, they go along with goodness leaders.</p>	
Keywords: Quran, Devilry Leaders, Devilry Leaders' Citizen, Life to Come, Hell	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Kur'ân, inanan ve inanmayan olmak üzere, iki tip insandan bahsetmektedir. Kur'ân, inananların vasıflarını anlatırken onların iyi ve güzel özelliklerine vurgu yaparak, bu kişilerin Âhret hayatında elde edecekleri, güzelliklerden ve cennette kazanacakları nimetlerden bahseder. İnanmayanların vasıflarını anlatırken onların kötü ve yanlış özelliklerine dikkat çekerek, bu kişilerin Âhret hayatında karşılaşacakları cezayı vurgular.

Kur'ân'ın anlattığı, bu iki farklı grubu oluşturan insanların, kendi içlerinde aynı olmaları beklenemez. İnananların içinde Allah'a daha çok ibadet eden, Allah yolunda çok çalışan, her türlü iyilik ve güzellikte öne geçenler olduğu gibi anlattığımız hususlarda eksikleri olanlarda mevcuttur. İnançsız insanların da kendi içlerinde aynı olmadıkları aşikârdır. Bazıları daha mutedil grubu oluştururken bazıları da Allah'a isyanda, inkârda, ileri gidenler, önde gelenlerdir.

İnananların önderleri, insanları iyiliğe, güzelliğe çağırırken; inançsızların önde gelenleri de insanları kötülüğe, yanlışla, çağırır. Hatta bazen bunu zorla yaptırır. Bir kısım insanlarda kötülüğe çağırana bu kişilere tâbi olurlar. Kur'ân, kötülükte öncü olanlara ve bu öncülere uyanlara dikkat çekmiş, bu iki grubun dünya ve Âhirette birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymuştur.

Çalışmamızda, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderleri ile onlara uyanları tanıttıktan sonra, bu iki grubun, içinde suçlamaların ve pişmanlıkların bulunduğu Âhret ahvalini, geniş bir şekilde tetkik etmeye çalışacağız.

Çalışmanın Önemi

Kur'ân, tevhid tarihi boyunca, peygamberlerin tebliğine karşı çıkan, ilahi mesaja engel olmak isteyen ve insanları saptıran kötülük önderlerinden bahsetmektedir. Ayrıca Kur'ân, bütün peygamberlerin karşısında, bu grubun bir prototipinin bulunduğunu bize haber vermektedir. Hz. İbrahim'in (a.s.) karşısında Nemrut, Hz. Musa'nın (a.s.)

karşısında Firavun, Hz. Şuayb'ın (a.s.) karşısında bulunduğu toplumun ileri gelen sınıfı olan mele', Hz. Peygamber'in (s.a.s.) karşısında Ebu Cehil ve arkadaşları ve diğer peygamberlerin karşısında farklı şahıslar ve farklı gruplar bulunmuştur.

Kur'ân, kötülük önderlerinden dünyevi menfaati olduğu için onlara tâbi olanlardan, bu önderlerin çeşitli tuzak ve hilelerle kandırıp kendilerine bağladıkları insanlardan, yine önderlerinin zulümlerinden dolayı iman etmeye korkan kişilerden bahsetmektedir. Ayrıca Kur'ân, insanları Allah yolundan saptıran önderlerle yukarıda saydığımız çeşitli sebeplerden ötürü onlara uyanların Âhiret hayatındaki tartışmalarını, tâbilerin, önderleri kendilerini saptırmakla suçladıklarını, önderlerin de bu suçlamaları kabul etmediklerini, böyle pişmanlıklar içinde tartışıp durduklarını bize bildirmektedir.

Kur'ân'ın bu kadar önemle üzerinde durduğu kötülük önderleri ve onlara uyanlar hakkında, Kur'ân merkezli bir çalışma yapmak fevkalade önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Kur'ân'ın, önemle üzerinde durduğu, kötülük önderleri hakkında tefsir kitaplarında yeri geldiği ölçüde tanıtıcı bilgiler verildiği gibi, peygamberler tarihini işleyen tarih kitaplarında da yeri geldikçe bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Son dönemde ise bu önderlerden her birini müstakil işleyen eserler de yazılmaya başlanmıştır. Yukarıda işaret ettiğimiz çalışmalarda genelde önderler tanıtılmış, onlara uyanların kimler oldukları, neden onların peşinden gittikleri hususu işlenmemiştir. Ayrıca bu çalışmalar, bu önderlerle onlara uyanların, dünya hayatındaki batıl üzerindeki birlikteliklerinin Âhirete yansımalarının nasıl olacağı hakkında da bilgi vermemişlerdir.

Bizim amacımız, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderlerini ve onlara uyanları açıklamak, bu iki grubun dünyada batıl üzerindeki birlikteliklerinin ardından, Âhiret hayatında hüsrana uğradıklarını, birbirlerini suçladıklarını ortaya koymaya çalışmaktır. Böylece insanların, şimdiden kimlerin peşinden gittiklerine ve âkıbetlerinin Âhirette ne olacağına dikkatlerini çekmektir.

Çalışmanın Yöntemi

Konumuzla ilgili düşündüğümüz kelime ve kavramları, Ferrâ'nın (207/822) "Meâni'l-Kur'ân'ı", Cevherî'nin (ö. 400/1009) "Sihâh'ı", Rağîb'in (ö. 502/1108) Müfredât'ı, İbn

Manzûr'un (ö. 711/1311) Lisânü'l-Arab'ı, Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1416) "Besâir'u-Zevi't-Temyiz'i" gibi lûgat ve tefsir kitaplarından işlemeye çalıştık. Konunun işlenmesinde Taberî (ö. 310/922), Beğavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1143), Râzî (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1273), Beydâvî (ö. 685/1286), Neseî (ö. 701/1301), İbn Kesîr (774/1373), Ebu's-Suûd (ö. 951/1543), Âlûsî (ö. 1270/1854), Elmalılı (ö. 1941), Seyyid Kutup (ö. 1966), Mevdûdî (ö. 1979), Zuhayli gibi müfessirlerin tefsirlerini esas almak üzere birçok tefsirden faydalandık. Konumuzla ilgili tarih kitaplarından, DİA'nın ilgili maddelerinden, konumuzla yakın ilişkisi olan Âhiret hayatını anlatan eserlerden yararlandık.

Kötülük önderleri belirlenirken, Kur'ân'da, insanları saptıran ve peygamberlerin getirdiği mesajlara karşı çıkan ve isimleri Kur'ân'da zikredilen ya da isimleri zikredilmediği halde kendilerine atıfta bulunan kişiler seçilmiştir.

Kötülük önderleri ve onlara uyanların Âhiret ahvali, müstekbir-müstaz'af diyalogları temel alınarak oluşturulmuştur. Bunun dışındaki Mü'min-münafık, Mü'min-kâfir, cennet ve cehennem ehli arasında geçen benzeri konuşmalar ve diyaloglar, konunun işlenişinde yeri geldiğince kullanılmıştır.

Konumuzun Âhiret hayatıyla ilgili bölümlerini oluştururken, genel İslami kabule göre Âhiret safhaları takip dilmiş olup, insanın ölümüyle başlayıp ba's, haşr, hesap cennet veya cehennem süreci içinde konu kronolojik bir takip ile işlenmeye çalışılmıştır. İki ve üçüncü bölümlerde, yapılan suçlama ve tartışmalar, konuyla ilgili ayetlerin muhtevasının da iktiza ettirdiği şekliyle bir sahne bütünlüğü içinde sunulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmamızın kısaca planı şöyledir: Birinci bölümde, Kur'ân'ın anlattığı kötülük önderlerini, onların bazı özelliklerini, bu kötülük önderlerine uyanları ve bunların uyma sebeplerini açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde, kötülük önderleri ve onlara uyanların mahşer duruşmasını inceledik. Bu bölümde, Kötülük önderleri ve onlara uyanların, yeniden diriliş ve mahşerde toplanmalarını, mahşerde, Allah'ın huzurunda muhakeme edilmelerini, bu muhakeme esnasında tâbilerle önderlerin birbirlerini karşılıklı suçlamalarını, burada yaşadıkları

pişmanlıkları, hüküm verildikten sonra kötülük önderlerinin, tâbilerinin önüne düşüp onları cehenneme götürmesini inceledik.

Üçüncü bölümde, kötülük önderleri ve onlara uyanların cehenneme girmelerini ve oradaki tartışmalarını inceledik. Bu bölümde, iki grubun cehenneme girmelerini, burada birbirleriyle olan tartışmalarını, uyanların kötülük önderlerini suçlamalarını, kötülük önderlerinin bunlara cevaplarını, son olarak her iki grubun cehennemdeki ebedi pişmanlıklarını inceledik.

Bizim, işlediğimiz mahiyette konumuz alakalı çalışmalar yapılmamıştır. Bizim konumuza en yakın çalışma, Fikri Özdemir tarafından çalışılan “*Kur’an’da Olumsuz Liderler*” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993) adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma daha çok lider toplum ilişkisi merkezinde yapılarak, olumsuz liderlerin toplumlarına olan etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bizim çalışmamızın bu çalışmadan farklılığı, o tezin aksine bir lider toplum ilişkisinden ziyade, liderlerle onlara uyanların ilişkisini incelemektir. İkinci olarak bizim ana mahiyetimiz bunların Âhîret hayatındaki durumlarını vurgulamaktır. Yani kapsam bakımından bizim çalışmamız o çalışmadan daha geniştir.

Bu çalışmanın dışında, bizim işlediğimiz kötülük önderlerinden her birini tez kapsamları içinde çalışan ya da müstakil eserler yazan çalışmalar mevcuttur. Galip Kaçar’ın *Kur’an’ı Kerîm’de Hz Musa ve Firavun* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1992) adlı yüksek lisans tezi, Hamza Yazıcı’nın *Firavun Kavminin İnanç Özellikleri* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992) adlı yüksek lisans tezi, Ayrıca Necati Kara’nın *Kur’an’a Göre Hz Musa, Firavun ve Yahudiler*, Zübeyir Yetik’in *Yeryüzünde Kötülük Odakları* adlı eserleri vardır. Bu eserler bizim kötülük önderi olarak işlediğimiz kişileri müstakil olarak çalışmışlardır.

Kur’an’da Önderlik Kavramı

Kur’an’da, insan prototipleri anlatılırken bunlar, ya kibir, gurur, isyan, nifak gibi kötü vasıflarıyla ya da sabır, ihsan, alçak gönüllülük, gibi güzel vasıflarıyla anlatılırlar. Kur’an’ı Kerîm, çizdiği bu iki farklı insan prototipi gibi, iki farklı önder prototipi çizmektedir. Bunlardan birisi iyiliklerin güzelliklerin, hidayetin öncüsü, diğeri ise küfrün ve kötülüklerin öncüsüdür.

Bu prototipler, daha sonra ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız üzere, iyi olanlarını insanların örnek alması, kötülerinin de insanlara ibret olması için anlatılmaktadır. Öyle ki Firavun, Hz Musa'dan sonra Kur'ân'da ismi en çok zikredilen kişidir. Firavun ismi, Kur'ân'da yetmiş dört¹ yerde geçer. Yüce Allah, Musa'yı (a.s.) iyiliğin, Firavunu da kötülüğün ve azgınlığın lideri olarak bizlere anlatır.

Kur'ân, iyi hasletleri kazanmayı, kötü vasıflardan kaçınmayı, öğütlemektedir. Güzel hasletlerde ileri geçenlerin mükâfatının çok olacağını, onların üzülmeceğini de haber verir.² İşte Kur'ân'ın bu düsturlarını benimseyip iyilikte, insanları hayra çağırmada öncülük edenlere, hidâyet önderleri denilmiştir. Bu konuda ilk öncüler peygamberlerdir.

Her ümmete bir uyarıcı peygamberin geldiğini Yüce Allah bizlere bildirmektedir³. Zira Allah Teâla, hiçbir topluluğa, Peygamber göndermeden sorumluluk yüklememiştir⁴.

Kur'ân'ı Kerîm, iyiliğin öncüleri olarak en başta peygamberleri zikreder. *Onları buyruklarımızla insanlara doğru yolu gösteren önderler yaptık. Kendilerine hayırlı işler işlemeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar yalnız Bize ibadet ederlerdi.* (Enbiyâ, 21/73) Peygamberler, insanlığın kurtuluşu için Allah tarafından gönderilmiş elçilerdir. Peygamberler, görevleri itibariyle hem insanları uyarırlar. Hem de insanlara örnek olurlar. Onları takip eden Mü'minler, o Peygamberlerin izinden giderken onlar gibi olmaya gayret ederler, Onlar gibi Allah'a kul olmaya çalışırlar.

Peygamberler getirdikleri ilahi mesajları insanlığa anlatırlar. Zaten bu onların görevidir. Süreleri dolunca bu dünyadan ayrılırlar. İşte bundan sonra, bu ilahi mesajı yayacak, daha çok insanlara ulaştıracak kişilere ihtiyaç vardır. Yüce Allah'ın itaati emrettiği Ulu'l-Emr, bu kategoriye en çok uygun olan kesimdir.

Meselâ, Tâlut, Kur'ân'da, peygamberlerin tebliğ ettiği hidayet yolundan gittiği bildirilen bir liderdir. Kur'ân'da Talut'a, Allah'ın, geniş ilim ve sağlam bir vücut

¹ Bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Daru'l-Hadîs, Kahire, 2001, s. 626-627.

² Bakara, 2/112.

³ Ra'd, 13/7.

⁴ İsrâ, 17/15.

verdiği anlatılır⁵. Bazı iman, ilim ve takva sahibi kimselerin muttakilere imam olmak için dua ettikleri vurgulanır⁶.

Kur'ân'da inkâr edenler çeşitli vasıflarıyla anlatılır. Bu anlatımda, inkâr edenler, bir de inkârda ileri gidenler vardır. Allah yoluna çağırın önderler olduğu gibi arkasındaki topluluğu küfre, isyana, ateşe⁷ çağırın, insanları cehenneme götüren önderler de vardır. Yüce Allah, Mü'minleri bu küfür önderleri konusunda uyarmaktadır: *Eğer anlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar, bir de dininize hücum ederlerse, artık kâfir guruhunun o öncüleri ile savaşın! Çünkü onların gerçekte artık yeminleri ve ahitleri kalmamıştır. Umulur ki, hiç değilse bu durumda, inkâr ve tecavüzlerinden vazgeçerler* (Tevbe, 9/12). Firavun, bu konuda en önemli örnektir⁸. Bu genel girişten sonra, Kur'ân'ın önder anlamını ifade edecek şekilde kullandığı kelimeleri incelemeye çalışalım.

İmam

İmam kelimesi, emme (اَمَّ) fiil kökünden türetilmiş olup, çoğulu eimmeten (اِئِمَّة) gelir. İstilahta imam, kendisine uyulan, fiilinde veya sözünde kendisine uyulması kararlaştırılan kişidir. Bu, tâbi olunan, bir kitap veya başka bir şey de olabilir. Tâbi olunan şeyin, hakk ve ya batıl olması fark etmez⁹. Daha genel bir tanımlama yapacak olursak imam, hidayet ve dalâlette öne geçirilip arkasına düşülen, kendisine uyulan kimse demektir ki, bir peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir başkana, bir kumandana denilebilir¹⁰.

Kur'ân'ı Kerîm'de, önder anlamını ifade eden kelimelerin en önemlisi imam kelimesidir. İmam lafzı, mutlak anlamda kullanıldığı zaman, çoğunlukla "hidayet imamları" anlamını ifade eder. Kur'ân'da, küfür imamlarının anlatılması "küfür imamları" (اِئِمَّةُ الْكُفْرِ) şeklinde¹¹ ya da Firavun gibi kötülük önderlerini ifade eden "Ateşe çağırın imamlar" (اِئِمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ) şeklinde genellikle kayıtlı olarak

⁵ Bakara, 2/247.

⁶ Furkân, 25/74.

⁷ Kasas, 28/41.

⁸ Kasas, 28/39-41.

⁹ Râğîb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât Fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 28; Cürçânî, Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Ta'rîfât*, (thk., Abdülmunim el-Hufni), Beyrut, 1988, s. 45.

¹⁰ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Matbaai-Ebüzziya, İstanbul, 1938, IV, 3193-3194.

¹¹ Tevbe, 9/12.

kullanılır¹². Peygamberleri ifade etmek için ise imam kelimesi, “doğru yolu gösteren”(ائمة يهتدون) nitelemesiyle beraber zikredilir¹³. İmam kelimesinin, Kur’ân’ı Kerîm’de önder anlamının yanı sıra kitap,¹⁴ levh-i mahfûz,¹⁵ apaçık yol¹⁶ anlamlarını ihtiva edecek şekilde kullanımları da vardır.

Melik

Melik, kelimesi de Kur’ân’da önder anlamını ifade eden kelimelerdendir. Melik, Allah’ın isimlerinden birisidir. Allah, mutlak maliktir ve O, yeryüzündeki meliklerin (önderlerin) malikidir. Melik ismi, insanlara izafeten, bir topluluğun ve kabilenin ya da bir memleketin emirleri ve güç sahiplerine ya da padişahlara denir¹⁷. Kullanım şekli olarak, Kur’ân’ı Kerîm’de hem iyi¹⁸ hem de kötü¹⁹ önderleri ifade etmek için kullanılmaktadır.

Halife

Halife kelimesi, Kur’ân’ı Kerîm’de önder anlamını ifade eden kelimelerdendir. Yüce Allah, Davut’a (a.s.) verdiği nimetleri anlatırken, O’nu insanlara hükümdar yaptığını, bildirir: “*Davud! Biz seni ülkede hükümdar (halife) yaptık, sen de insanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma ki seni Allah yolundan saptırmasın.*” (Sâd, 38/26)

Müfessirler, ayette geçen halife kelimesini, önder anlamını ifade edecek şekilde tefsir etmişlerdir. Beğâvî (ö. 516/1122), buradaki halife kelimesine “emrimizle insanların işlerini düzenleyen” anlamını²⁰ verirken, Râzî (ö. 606/1209), “insanların mâliki ve onlar üzerinde hükmü geçen bir kimse kıldık” şeklinde tefsir etmiştir.²¹ Kurtubî (ö. 671/1273) ise “iyiliği emredip münkerden alıkoymak için seni hükümdar yaptık” anlamı vermiştir²².

¹² Kasas, 28/41.

¹³ Enbiyâ, 21/73.

¹⁴ Hûd, 11/17.

¹⁵ Yâsîn, 36/12.

¹⁶ Hicr, 15/79.

¹⁷ Râğıb, *Müfredât.*, s. 217.

¹⁸ Bakara, 2/247.

¹⁹ Yûsuf, 12/43.

²⁰ Beğâvî, Hüseyin b. Mesûd, *Meâlimü't-Tenzîl, Dâru't-Tayyibe*, Riyad, 1997, VII, 87.

²¹ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali, *et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabî*, Beyrut, 1997, VIV, 386.

²² Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2003, XV, 73-74.

Ulu'l-Emr (Emretmek Yetkisinde Olanlar)

Kur'ân'ı Kerîm'de önder anlamını ifade eden bir diğer kelime de “ulu'l-emr” kelimesidir. İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre ulu'l-emr, Müslümanların âlimleri ve yöneticileridir. *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin...*²³ Ayetinde bu anlamda kullanılmaktadır.

Mele' (Toplumun İleri Gelenleri)

Önder anlamını ifade eden bir başka kelime de mele' kelimesidir. Mele' kelimesi Mü'min toplumların ileri gelenlerini²⁴ ifade etmesinin yanı sıra, daha çok inançsız toplumların önde gelenlerini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.

Halkından kibirlenen eşraf grubu (mele'): “Bak Şuayb!” dediler, “yeminle söylüyoruz: Ya dinimize dönersiniz. Ya da seni de, sana inanan taraftarlarını da ülkemizden süreriz!
(A'raf, 7/88)

²³ Nisâ, 4/59. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/93.

²⁴ Neml, 27/38.

BÖLÜM 1: KUR'ÂN'DA KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA UYANLAR

Sosyal bir olgu olarak, yaşanan hayatta birey bireyle, birey toplumla, toplumda toplumlarla etkileşim ve iletişim içindedir. Kendilerini temellendirme şekilleri farklı olsa da her toplumda uyanlar ve kendisine uyulanlar şeklinde bir yapılanma var olan bir durumdur. Bu, kendisine uyulanlar, bireysel liderler olabileceği gibi gruplar da olabilir.

Halk kitlelerinin liderlerine tâbi olmaları, verecekleri emirlere itaat etmeleri sosyolojik bir gerçektir. Tevhid tarihi boyunca, batılı temsil eden liderler, önder konumundaki gruplar, otoriteleri, yöntemleri, temsil etme veya örnek olma konumlarıyla, inkârcılık veya şirki empoze ederek etkili oldukları çevreleri saptırmışlardır²⁵.

Bu başlık altında, ilk olarak, Kur'ân'da ismi zikredilen ve ismi zikredilmediği halde kendilerine işaretle bulunulan kötülük önderlerini incelemeye çalışacağız. Burada incelediğimiz kişileri, Kur'ân merkezde olmak üzere, tarih kitaplarında zikredilen ve tefsir kitaplarında rivayet edilen bilgilerle, genel hatlarıyla tanıtacağız. Daha sonra zikrettiğimiz bu kişilerin, genel bazı özelliklerini ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz. Böylece her bir kötülük önderinin vasfı olan kibir ve gururu, her şahsı anlatırken tekrar etmek yerine, ayrı bir başlık altında incelemek, bizleri bazı şeyleri tekrar etmekten kurtaracaktır. Son olarak, kötülük önderlerine uyanları ve uyma sebeplerini açıklamaya çalışacağız.

1.1. İnsanların Dışındaki Varlıklardan Kötülük Önderleri

1.1.1. İblis ve Şeytanlar

İblis, eblese fiilinden türeyen, "Allah'tan ümidini kesmek", "şiddetli üzüntü duymak", manalarına Arapça bir kelimedir²⁶. Bir başka tarife göre bu kelime, "Hayırdan, pişmanlıktan ve üzüntüden kesilmiş, hayrı olmayan" anlamlarına gelmektedir²⁷.

²⁵ Coşkun, İbrahim, *Kur'ân'ı Kerim'e Göre İnkâr Problemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1997, s. 219.

²⁶ Râgıb, *Müfredât.*, s. 60.

²⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an-Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, I, 184-187.

Şeytan, herhangi bir azgın, yani azgınlıkta, şer ve kötülükte fevkalade bir yükselişle kendi sınıf ve benzerlerinin dışına çıkmış kötü, inatçı mânâsında bir cins isimdir. Bu isim insanlara ve cinlere hem de hayvanlara verilebilmektedir²⁸. Şer'î ıstılahta, Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e secde emrine karşı gelip isyan ettiği için ilâhî rahmetten kovulan ve insanların amansız düşmanı olan varlıktır.

Şeytan, Hz. Adem'e (a.s.) secde etmeyip²⁹, kibirlenince ilahi rahmetten kovuldu³⁰. İnsanları saptırmak, kandırmak ve hidayet yolundan şaşkırtmak üzere Allah'tan izin istedi. Allah'ta iblise bu izni verdi. O da şöyle dedi: *Senin doğru yolunun üzerinde pusu kurup oturacağım.* "“*Sonra onların gâh önlerinden, gâh arkalarından, gâh sağlarından, gâh sollarından sokulacağım, vesvese verip pusu kuracağım, Sen de onların ekserisini şükreden kullar bulmayacaksın!*”(A'râf, 7/16-17) Şeytanın kendisine verilen mühletten sonra ilk kötülüğü, Hz. Adem (a.s.) ile Havva'yı hataya düşürüp, cehennemden çıkmalarına sebebiyet vermek oldu³¹.

Yüce Allah, Kur'ân'ı Kerîm'de ismi türevleriyle beraber toplam seksen sekiz yerde zikredilen³² şeytanın, insanların düşmanı olduğunu,³³ kendisine uyanları cehenneme götürdüğünü,³⁴ kötü şeyleri süsleyip insana cazip gösterdiğini,³⁵ insanları saptırmak istediğini,³⁶ ona uyanların onunla beraber cehenneme atılacağını bizlere bildirmiştir³⁷.

Kur'ân'ın anlatımına göre şeytan, insanları kandırmak ya da saptırmak için yaklaşırken birçok yöntem kullanır. Bunlardan bazıları şunlardır: Şeytan her şeyden önce bir vesvesecidir. İnsana sokulur ve tıpkı nefis gibi ona sinsi bir şekilde vesvese verir, onu kandırır, ona telkinde bulunur³⁸. Şeytan, insanlara Allah'ın adını anmayı ve O'nu hatırlamayı unutturur³⁹. İnsanları özellikle mal ve dünyalıklar konusunda korkuya

²⁸ Râğib, *Müfredât*, s. 261; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-Sâdır, Beyrut, 1990, XIII, 238; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 35.

²⁹ Bakara, 2/ 34; A'râf, 7/11.

³⁰ A'râf, 7/13.

³¹ A'raf, 7/20-22.

³² Bkz. Abdulbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres.*, s. 469-471.

³³ En'âm, 6/142; Kasas, 28/15.

³⁴ Fâtır, 35/6.

³⁵ Nahl, 16/63; Neml, 27/24.

³⁶ Nisâ, 4/60,119-120; İbrâhim, 14/22.

³⁷ Meryem, 19/68.

³⁸ Nâs, 114/4-6.

³⁹ Mücâdele, 58/19.

düşürür⁴⁰. İnsanların aralarını açmaya çalışarak insanlar arasında fitne çıkarmaktan asla vazgeçmez⁴¹. Kendine bağladığı, Hakk'tan yüz çeviren kimselerin yaptıklarının doğru, üzerinde buldukları yolun sağlam olduğunu, inançlarında, sözlerinde ve işlerinde bir yanlışlık bulunmadığını onlara telkin eder. Böylece onların bu kötülüklere devam etmelerini sağlar⁴². Şeytan, insanları kendi yoluna davet etmek için birtakım araçlardan yararlanır. Bu araçların başında içki, kumar, eğlence, putlara tapmak gibi şeyler gelir⁴³.

Büyüklenme, kendini müstağnî görme, yani Allah'a muhtaç olmama duyguları da şeytanın önemli araçlarından biridir. Şüphesiz büyüklenmek, şeytanın ahlâkıdır. Şeytan, bunlara benzer kendine ait tuzaklarla, verdiği vaatlerle, söylediği yalanlarla, süslediği zevk ve tutkularla, kendine bağlı olanları Allah'ın yolundan uzaklaştırmaya çalışır⁴⁴.

Unutmamak gerekir ki şeytanın Allah'ın salih kulları üzerinde bir gücü yoktur. O ancak kendine bağlı olanları telkinle yönlendirir, istediğini yaptırır. Şeytan yalnızca davet eder, özendirir, teşvik eder. O'na aldananlar da onun yolunu izler.

Sonuç olarak, kötülük önderlerinin odak noktası ya da ana simgesi şeytandır. İlahi mesajları engellemeye çalışan bütün insan figürleri, onun yolunu takip etmektedirler.

1.2. İnsanlardan Kötülük Önderleri

Yukarıda Kötülüğün asıl kaynağı olan, iblisi ve şeytanları inceledik. Şimdi ise onların insanlardan temsilcilerini işlemeye çalışacağız. Bunlar genelde ilahi mesaja ve peygamberlere karşı çıkanlardır. Kur'ân bunları kötülüğün ve küfrün temsilcisi olarak anlatır.

1.2.1.Şahıs Düzeyinde Kötülük Önderleri

1.2.1.1. Nemrut

Genel kanaate göre, Nemrut, Hz. İbrahim'in (a.s.) yaşadığı dönemde tevhid inancının ya da Hz. İbrahim'in (a.s.) karşısındaki siyasal otoritenin başındaki kişidir⁴⁵. Tefsirlerde

⁴⁰ Bakara, 2/268.

⁴¹ İsrâ, 17/53.

⁴² Neml, 27/24; Nahl, 16/63.

⁴³ Mâide, 5/90-91.

⁴⁴ Yetik, Zübeyir, *Şeytan*, Beyan Yay., İstanbul, 1985, s. 97-107.

⁴⁵ İbnü'l Esîr, Abdülkerîm b. Abdülvâhit, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I, 96-97; Batuk, Cengiz, "Nemrud", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 554.

isminin Nemrud b. Kûş b. Ken'ân olduğu zikredilmektedir⁴⁶. Çoğu israiliyyat kökenli efsanevî rivayetleri bir yana bıraktığımızda, Nemrut'a ilişkin bilgilerimiz azdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili kıssalardan birinde, kendisine "mülk" verilmiş bir kimsenin Hz. İbrahim (a.s.) ile olan tartışması şu şekilde aktarılır: *Allah kendisine mülk verdi diye (şımararak) İbrahim ile Rabbi üzerine tartışanı görmedin mi? İbrahim, "Rabbim öldüren ve diriltendir" demişti de, o, ben de diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim, "Allah, güneşi doğudan getirir; haydi sen de batıdan getir" deyince, o inkârcı dona kaldı. Allah, zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez (Bakara, 2/258).* Bu ayette görüldüğü üzere, Nemrut ya da bir başka isim geçmemektedir. Hadis-i şeriflerde de böyle bir isme rastlamamaktayız.

Müfessirlerin çoğunluğu⁴⁷, bu ayette sözü edilen tartışmanın, Hz İbrahim (a.s.) ile Babil kralı Nemrut b. Ken'ân, arasında geçtiği görüşündedir. Hz. İbrahim'in (a.s.) putperestliği reddettiğini, tek ve ortaksız Allah'a iman ettiğini ilan etmesinin ardından bu tartışma gündeme gelmiştir. Taberî (ö. 310/922), bu tartışmanın mahiyeti hakkında şu bilgileri rivayet ediyor: "Bu zorba hükümdara iki adam getirildi. O, adamların birisini öldürdü diğerini bıraktı ve dedi ki: "İşte ben şunu öldürdüm şunu yaşatıyorum".⁴⁸

Taberî (ö. 310/922), ayrıca Zeyd b. Eslem'den (r.a.) şu farklı bilgileri rivayet etmektedir: "Yeryüzünde ortaya çıkan ilk zorba kişi Nemruttu. İnsanlar gelip yiyeceklerini ondan alıyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.) de bu insanlar gibi yiyecek almaya gelmişti. Nemrut, önünden geçen herkese "Rabbiniz kimdir?" diye sorar, onlar da "Sensin" derlerdi. Nihayet önünden Hz. İbrahim (a.s.) geçerken ona da: "Rabbim kimdir?" diye sordu. Hz. İbrahim (a.s.) de: "Rabbim, diriltir ve öldürendir." dedi. Nemrut "Ben de diriltir ve öldürürüm." dedi. İbrahim (a.s.) ona: "Şüphesiz ki Allah güneşi doğudan getiriyor sen de onu batıdan getirsene." dedi. Bunun üzerine inkarcı Nemrut, şaşırıp kaldı ve Hz İbrahim'e (a.s.) yiyecek vermeden geri çevirdi"⁴⁹.

⁴⁶ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, Daru'l-Meârif, Kahire, ts., I, 287.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, III, 34; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I, 315; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 437-440; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I, 96-97.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, III, 35-40.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, III, 35-40.

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilerden ortaya çıkan husus şudur: Yaygın bir biçimde "Nemrut" diye anılan bir hükümdarın Hz İbrahim'e (a.s.) karşı çıktığı ve onun getirdiği tevhid inancını yok etmeye çalıştığıdır.

Kötülüğün öncülerinden olan Nemrut, Hz İbrahim'in (a.s.) tevhidi tebliğini engellemeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Tefsirlerde ölümü hakkında birçok rivayet vardır. Ancak önemli olan husus, bir yaratığın rabblık⁵⁰ davasına kalkışması, bir insanın Allah'tan başka rabb veya rabbler edinmesi ya da başkalarına böyle bir kapı açması,⁵¹ bir kimsenin yüce Allah'ın gönderdiği elçiyi yadsıması, öldürmeğe kalkışması, hattâ onu ya da herhangi bir insanı zulmen öldürmesi, hele peygamberi ateşe atmak, gibi özellikleri Nemrut'un ne kadar da küfür de ileri gittiğini gösterir. Bunlar, hep, Nemrut'u Nemrut yapan tutumlardır⁵².

1.2.1.2. Firavun

İsfehâniye (ö. 425/1033) göre Firavun ismi Arapça bir isimdir. "fer'ane" ya da "tefer'ane" kelimesinden gelir. Çoğulu "ferâine"dir. Onun A'ramca olduğu da söylenmiştir. Kibirlenen, zulüm yapan kişi için "Adam firavunlaştı" anlamında "tefer'ane-raculü" denir⁵³.

Kök anlamı dışında, firavun kelimesinin sapma ve saptırma, bozulma ve başkalarını bozma, zarara girme ve zarara uğratma anlamlarında da yaygın bir kullanılışı vardır. Buna göre her zâlim, sapkın ve mütekebbir kişi firavundur⁵⁴. Kur'ân'da kelimeyi bu yorumu doğrulayacak biçimde kullanır. Sözgelimi Hz. Yusuf (a.s.) dönemindeki Mısır kralı firavun olarak nitelenmezken⁵⁵, Hz. Musa dönemindeki krallar firavun olarak anılır.

Bazıları ise firavun isminin cins ismi olduğunu söylerler. Onlara göre firavun, Mısır'da hüküm süren Amelika krallarına verilen ünvardır. Türklerin hükümdarlarına hakan,

⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 20.

⁵¹ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, (trc., Ahmet Asrar), Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, I, 449.

⁵² Yetik, Zübeyir, *Nemrut*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1985, s.133.

⁵³ Râğîb, *Müfredât*, s. 377.

⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, IV, 2815-2816.

⁵⁵ Yûsuf, 12/43.

Bizanslıların krallarına kayzer, İranlılarınkine kistrâ denildiği gibi, eski Mısırlılar da krallarına firavun derlerdi⁵⁶.

Bir başka açıklamaya göre firavun kelimesi, eski Mısır dilinde “büyük ev” anlamındaki Per’ao’dan gelmektedir. Kelime, Tevrat’ın Yunanca tercümesinde Faraos olarak karşılanmıştır. Günümüz batı dillerinde ise Pharaoh (İng.), Pharaon (Fr.) ve Pharo (Alm.) şeklinde kullanılmaktadır⁵⁷.

Kur’ân’da ismi zikredilen Firavun’un, kim olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Velid b. Mus’ab, Musab b. Reyyan, Muğis, Kabus⁵⁸ gibi kişilerin olduğu rivayet edilmiştir. Kanaatimizce doğru olan görüş, her zorbanın ve haddi aşanın ünvanı olmasıdır.

Firavun ismi, Kur’ân’da yetmiş dört⁵⁹ yerde geçmektedir. İsmi bu kadar çok zikredilen Firavun’un, Kur’ân’da ki anlatılışı kısaca şöyledir: Kendi gücüne kimsenin erişemeyeceğine inanan⁶⁰, servetine güvenip şükredeceğine nankörlük yapan⁶¹, azgın bir kimsedir⁶². Alaycı ve küçümseyicidir.⁶³ Sözünde durmayan, sağlam bir karaktere sahip olmaktan uzak bir şahsiyettir⁶⁴. Nefsini ilâh edinmiş ve onun yolunda her şeyi kurban etmeye hazırdır. Zorbadır, İsrâiloğullarını büyük zulümlere mâruz bırakır⁶⁵. Kendisini rabb⁶⁶ olarak görmekte ve bu ilâhlık iddiasına karşı çıkan her akıl sahibini yok etmeye çalışmaktadır⁶⁷.

Firavun, zorbalığa yönelmiş, halkını sınıflara ayırmış ve aralarından bir zümreyi (İsrâiloğullarını) güçsüz düşürmek için oğullarını boğazlamakta, kızlarını diri bırakmaktadır⁶⁸. Kur’ân’da, Firavun’dan “zü’l-evtâd (kazıklar sahibi)”⁶⁹ diye de söz

⁵⁶ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail, *et-Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1993, I, 257; Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 293-294.

⁵⁷ Harman, Ömer Faruk, “Firvun”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 118.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 347.

⁵⁹ Bkz. Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-Müfehres.*, s. 626-627.

⁶⁰ Yûnus, 10/83.

⁶¹ Yûnus, 10/88.

⁶² Tâhâ, 20/24.

⁶³ Şuarâ, 26/25-26.

⁶⁴ A’raf, 7/134.

⁶⁵ Bakara, 2/45.

⁶⁶ Bu hususa ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, Necati, *Kur’ân’a Göre Hz Musa Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 140-160.

⁶⁷ A’raf, 7/123-124. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mevdûdî, Ebu’l A’la, *Kur’ân’a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya), Beyan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 42-43.

⁶⁸ Kasas, 28/4.

edilmektedir. Saltanat sahibi olan bu azgın, kızdığı kişileri kazığa bağlayarak işkence etmekteydi⁷⁰. Firavun Allah'ın ayetlerini yalanlıyor⁷¹, yalanladıktan sonra isyan ediyordu⁷². Sahip olduklarıyla kibirlendikçe kibirleniyordu⁷³.

Zorba Firavun, Kızıldeniz'in suları arasında artık her şeyin bittiğini, boğulacağını anlayınca, “gerçekten İsrâiloğulları'nın inandığından başka ilâh olmadığına iman ettim, ben de Müslümanlardanım” dedi; ama iş işten geçmişti. “Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiş, bozgunculardan olmuşun!” denildi. Cesedi, gelecek nesillere ibret olması için denizden kurtarılarak bir tepeye atıldı⁷⁴.

Sonuç olarak, Firavun, zorbalığın diktatörlüğün, kötülüğün önderi ve sembolüdür. Kur'an'a göre, Firavun, şahsında kötülüğü ve Allah'a isyanı toplamış bir şahsiyettir.

1.2.1.3. Hâmân

Hâmân, Kur'an'da Hz. Mûsâ (a.s.) dönemindeki Firavun sarayının bir yetkilisi olarak anlatılmakta ve altı âyette de Hâmân ismi Firavun ile birlikte zikredilmektedir⁷⁵. Allah, Hz. Mûsâ'yı (a.s.) ilahi mesajları tebliğ için Firavun'a gönderdiği gibi Hâmân'a da gönderdi. Ancak O da Firavun gibi bu ilahi mesajları yalanladı⁷⁶.

Kur'an'da adı geçen Hâmân'ın, kimliği ve göreviyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kur'an'ı Kerîm, Hz. Musa'nın (a.s.), Firavun ve Kârûn ile birlikte Hâmân'a da gönderildiğini ifade ettiğine göre, Hâmân önemli bir şahsiyettir. Diğer taraftan Firavun'un ondan bir kule yapmasını istemesi⁷⁷, Hâmân'ın Mısır yönetiminde Firavun'dan sonra gelen ona çok yakın bir kişi olduğunu göstermektedir. Bundan hareketle Hâmân'ın Firavun'un veziri ya da yardımcısı olduğu⁷⁸ olduğu ileri sürülmüşse de Kur'an'da onun vezirliğinden söz edilmemektedir⁷⁹.

Çağdaş dönemde ortaya atılan bir başka görüşe göre, Kur'an'ı Kerîm'in bahsettiği

⁶⁹ Fecr, 89/10.

⁷⁰ Yetik, Zübeyir, *Firavun*, Beyan yay., İstanbul, 1985, s. 65.

⁷¹ Al-i İmrân, 3/11; Enfâl, 8/52, 54; Mü'minûn, 23/48.

⁷² Nazi'ât, 79/21.

⁷³ Zuhruf, 43/51-52.

⁷⁴ Yûnus, 10/90-92.

⁷⁵ Kasas, 28/6, 8, 38; Mü'min, 40/ 36.

⁷⁶ Ankebût, 29/39.

⁷⁷ Kasas, 28/38.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, VI, 307.

⁷⁹ Mü'min, 40/24.

Firavun bir şahıs ismi olmayıp kralın ikâmetgâhının adı ve kralın unvanı olduğu gibi, Hâmân'ın da bir şahıs ismi olmaktan çok Amon kültü rahiplerine verilen bir unvan olması muhtemeldir⁸⁰.

Tarihsel kişiliği, ne olursa olsun Kur'ân, Hâmân adlı bir kişiden bahsetmekte ve onun da kötülüğün öncülerinden biri olduğunu bize bildirmektedir. Hâmân'ın da Firavun'la beraber inkarda, peygamberi yalanlamada, zulüm yapmada ortak olduğunu bize haber vermektedir⁸¹. Firavun'un izleyeceği stratejileri belirleyen, bilgi ve becerisiyle zulüm ve diktatörlükte onun yardımcılığını yapmaktadır. Öyle ki Firavun'un, Hz Musa'ya (a.s.) iman etmeye niyetlendiği ancak Hâmân'ın bunu engellediği tarih kitaplarında zikredilmektedir⁸². İşte bütün bu özellikleri Hâmân'ı kötülüğün önderlerinden kılmakta bu dünyada cezalandırıldığı⁸³ gibi Âhirette de cezalandırılmayı hak etmektedir.

1.2.1.4. Kârun

Kârun'un, Hz. Mûsa'nın (a.s.) amcasının oğlu⁸⁴ olduğu, Firavun tarafından İsrailoğullarına başkan tayin edildiği gibi bilgiler tefsir kitaplarında zikredilmektedir⁸⁵.

Kur'ân'a bakıldığında, Kârun'a ilişkin olarak ilk belirlenecek bilgi, onun Hz. Musa'nın (a.s.) kavminden oluşudur⁸⁶. İkinci nokta ise, Firavun ve Hâmân ile bir ilişkisinin bulunuşudur⁸⁷.

Kur'ân'ı Kerîm'de, zenginlik ve zenginliğe dayalı büyüklenmenin simgesi olan Kârun'un durumu şöyle anlatır: *Yoldan sapanlardan biri olan Kârun da Mûsa'nın ümmetinden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: "Servetine güvenip şımarma, böbürlenme! Zira Allah böbürleneni sevmeyi" demişti. "Allah'ın sana ihsan ettiği bu servetle ebedî Âhîret yurdunu mâmur etmeye gayret göster, ama dünyadan da nasibini unutma! (ihtiyacına yetecek kadarını*

⁸⁰ Kuzgun, Şaban, "Hâmân", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 436-437.

⁸¹ Mü'min, 40/23-24.

⁸² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I, 182.

⁸³ Ankebût 29/39.

⁸⁴ Beğavî, *Medîmu't-Tenzil*, VI, 220; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 128; İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 409.

⁸⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 13.

⁸⁶ Kasas, 28/76.

⁸⁷ Mü'min, 40/23-24.

sakla). Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et, sakın ülkede nizamı bozma peşinde olma! Çünkü Allah bozguncuları sevmez.” Kârun “Ben bu servete ilmim ve becerim sayesinde kavuştum.” dedi. Peki, şunu da bilmiyor muydu ki Allah, daha önce kendisinden daha güçlü ve serveti daha fazla olan kimseleri helâk etmişti? Ama suç işlemeyi meslek edinen sicillilere artık suçları hakkında soru sorulmaz. Kârun bir gün, yine bütün ihtişam ve şatafatıyla halkının karşısına çıktı. Dünya hayatına çok düşkün olanlar: “Keşke bizim de Kârun’unki gibi servetimiz olsaydı. Adamın amma da şansı varmış, keyfine diyecek yok!” dediler. Âhirete dair ilimden nasibi olanlar ise: “Yazıklar olsun size! Bu dünyalıkların böylesine peşine düşmeye değer mi? Oysa iman edip güzel ve makbul işler yapanlara Allah’ın cennette hazırladığı mükâfat elbette daha hayırlıdır. Buna da ancak sabredenler nail olur.” Derken Biz onu da, sarayını da yerin dibine geçiriverdik. Ne yardımcıları Allah’a karşı kendisine yardım edip, onu kurtarabildi, ne de kendi kendisini savunabildi. Daha dün onun yerinde olmaya can atanlar bu sabah şöyle dediler: “Vah bize! Meğer Allah dilediği kimsenin rızkını bol bol verir, dilediğinin rızkını kısarmış! Şayet Allah bize lütfedip korumasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vah vah! Demek ki gerçekten kâfirler iflah olmazmış! (Kasas, 28/76-82)

Kârun da diğer kötülük önderleri gibi, Yüce Allah’ın elçisini yalanlamış, o elçiye yalancılıkla ve büyücülükle suçlamıştır⁸⁸. O, diğer kötülük önderleri gibi kibire kapılmış, yeryüzünde böbürlenmiş, büyüklük taslamıştır⁸⁹.

1.2.1.5. Sâmirî

Kur’ân, Sâmirî’den Hz. Musa’nın (a.s.) Tur’a gittiği dönem itibariyle bahsetmektedir. Bu zaman dilimi, İsrailoğullarının Mısır’dan çıkmalarından sonraya denk gelmektedir. Ancak Sâmirî’nin hangi dönemden itibaren İsrailoğullarının içinde yer aldığını Kur’ân’dan anlamak mümkün değildir⁹⁰.

Sâmirî’nin İsrailoğullarına mensup olduğu, Hz Musa’nın (a.s.) bir Kiptiyi öldürmesine sebep olan kavgada, İsrailoğullarından olan kişi olduğu rivayet edilmiştir⁹¹. Yine İsrailoğulları içerisinde Samire kabilesinden olduğu da tefsirlerde zikredilmektedir⁹².

⁸⁸ Mü’min, 40/23-24.

⁸⁹ Ankebût, 29/39.

⁹⁰ Sayı, Ali, Kur’ân’a Göre Hz Musa, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992. s. 216.

⁹¹ Taberî, Câmiu’l-Beyân., XVI; 204-205; Sayı, Ali, Kur’ân’a Göre Hz Musa, s. 216.

Son dönemde ortaya çıkan başka bir görüşe göre, Sâmirî lafzı, özel bir isimden çok bir yere mensubiyet özelliği taşımaktadır. Bu durum onun asıl isminin ne olduğu hususunu gündeme getirmektedir. Bu görüşün sahipleri, isminin Harun olduğu kabul etmektedirler⁹³. Bunların dışında da Sâmirî'nin ismi ve hangi millete mensubiyeti hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir⁹⁴.

Kur'ân'da, Mûsâ (a.s.), Tevrat'ı almak için kavminden ayrıldıktan sonra⁹⁵ Sâmirî'nin, Mısır'dan getirilen mücevherlerden böğüren bir buzağı heykeli yaptığı, Sonrada bu sizinde Musa'nın (a.s.) da Rabbidir, dediği⁹⁶, İsrailoğulları'nın da yapılan bu buzağı heykelini tanrı edindikleri⁹⁷ ve böylece Sâmirî'nin İsrailoğulları'nı yoldan çıkarıp saptırdığı haber verilmektedir⁹⁸.

Hz. Musa'nın (a.s.) bunu neden yaptığı sorduğunda, Sâmirî: "bunu böyle yapmayı bana nefsim hoş gösterdi"⁹⁹ cevabını verdiği, bunun üzerine Hz Musa'nın (a.s.), ona şöyle dediği bizlere Kur'ân'da, haber verilmektedir: *Artık ömür boyunca sen: "Bana dokunmayın, benden uzak durun!" diyeceksin, yalnız yaşamaya mahkûm olacaksın. Ayrıca senin asla kurtulamayacağın bir ceza günü var. Şimdi tapınıp durduğun tanrına bak! Biz onu yakacağız, sonra da ufalayıp denize savuracağız."* Sizin İlahınız yalnız Allah'tır. Ondan başka ilah yoktur. O her şeyi ilmi ile ihata etmiştir (Tâhâ, 20/92-98).

Sâmirî'nin bu olaydan sonra, Hz Musa (a.s.) tarafından toplumla ilişkisinin kesildiği¹⁰⁰, bundan sonra bulaşıcı bir hastalığa yakalanıp öldüğü rivayet edilmektedir¹⁰¹.

1.2.1.6. Bel'am b. Baûrâ

Bel'am b. Baûrâ'nın, önceleri iyi bir Mü'min iken daha sonra Hz. Mûsâ (a.s.) ve kavmi

⁹² Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III, 82; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, 101.

⁹³ Mevdûdî, Ebu'l A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (trc. Muhammed H., K., Y. Karaca, N. Şişman, İ. Bosnalı, A. Ünal, H. Aktaş) İnsan yay., İstanbul, 1987, III, 241; Sayı, *Kur'ân'a Göre Hz Musa*, s. 217.

⁹⁴ Sayı, *Kur'ân'a Göre Hz Musa*, s. 217.

⁹⁵ A'raf, 7/148.

⁹⁶ Tâhâ, 20/86-88.

⁹⁷ A'raf, 7/148.

⁹⁸ Tâhâ, 20/83-85.

⁹⁹ Tâhâ, 20/92-98.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 206.

¹⁰¹ Beydâvî, Nasruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, IV, 68.

aleyhine hile tertiplemediği için cezalandırıldığı rivayet edilir¹⁰².

Müfessirlerin çoğunluğuna göre Kur'-ân-ı Kerîm'de ismi zikredilmeksizin, "Onlara, kendisine âyetlerimiz hakkında ilim nasib ettiğimiz kimsenin de kıssasını anlat: Evet, o adam bu ilme rağmen o âyetlerin çerçevesinden sıyrıldı, şeytan da onu peşine taktı, derken azgınlardan biri olup çıktı. Eğer dileseydik, onu o âyetler sayesinde yüksek bir mevkiye çıkarırdık, lâkin o yere saplandı ve hevasının esiri oldu. Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da yine dilini salar solur! İşte bu, tıpkı âyetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir. Sen olayı onlara anlat, olur ki düşünüp kendilerine çekidüzen verirler. (A'râf 7/175-176) İfadeleriyle kendisinden söz edilen kişi Bel'am b. Bâûrâ'dır¹⁰³.

İslâmî kaynaklarda Bel'am b. Bâûrâ ile ilgili çeşitli rivayetler yer almaktadır¹⁰⁴. Hangi millete mensubiyeti hususunda İsrâiloğullarından, Ken'ânîler'den veya Yemenli olduğu, ona verilen âyetlerden maksadın ise "ism-i a'zam", "suhuf" veya "kitap" olduğu da rivayet edilmiştir. Hatta ona peygamberlik verildiği de söylenir. Ancak İslâm inancına göre kendisine peygamberlik verilen bir kişinin hak dini terk etmesi mümkün olmadığından bu rivayete itibar edilmemektedir¹⁰⁵.

Bel'am b. Baûrâ, Hakkı tanıdıktan sonra, Allah'a ve resûlü'ne imandan yüz çeviren bütün kâfirler için ibret alınacak bir derstir¹⁰⁶.

1.2.1.7. Ebû Cehil

Ebu'l-Hakem (Ebû Cehl) Amr b. Hişâm b. Muğîre El-Kureşî el-Mahzûmî, yaşadığı dönemde İslâm'ın azılı düşmanlarından birisiydi. Künyesi Ebu'l-Hakem iken İslamiyete düşmanlığı sebebiyle Hz peygamber (s.a.s.) tarafından Ebû Cehil olarak değiştirilmiştir.

¹⁰² Tâberi, *Câmiu'l-Beyân.*, IX, 83.

¹⁰³ Tâberi, *Câmiu'l-Beyân.*, IX, 83; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 320; İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'an'l Azîm*, III, 507. Tefsirlerde bu şahsın ismi Bel'am b.

Ebur, Bel'am b. Bâûra , Bel'am isimli Ümeyye b. Ebi es-Salt gibi farklı şekillerde zikredilmiştir.

¹⁰⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Tâberi, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 83; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* VII, 320; İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'an'l Azîm*, III, 507.

¹⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* VII, 320; Harman, Ömer Faruk, "Bel'am b.Baûrâ", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 389.

¹⁰⁶ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, V, 129-130.

Mekke'deki Kureyş Kabilesi'nin Mahzûmoğulları boyuna mensup olup, Mekkeliler arasında büyük bir itibâra sahipti¹⁰⁷.

Peygamber efendimizle aynı yaşlarda olan Ebû Cehil, ilk anlarından itibâren İslam'a hep karşı çıkmış, Peygamber efendimize ve özellikle güçsüz Müslümanlara var gücüyle düşmanlık gösterip ezâ ve cefâlarda bulunmuştur. İslam'ın ilk iki şehitlerinden biri olan Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye, İslam düşmanı Ebû Cehil tarafından hunharca öldürülmüştür. Hayatı boyunca İslam'a karşı tüm faaliyetlerde başı çeken Ebû Cehil, Müslümanların açlıktan dolayı ölümle karşı karşıya kaldıkları boykot uygulamasını şiddetle takip etmiş, boykotun kaldırılmasına karşı çıkmıştır¹⁰⁸.

Peygamber efendimizin halkı İslam'a davet etmesine engel olan Ebû cehil, müşrik arkadaşlarıyla beraber halkın Hz. Peygamberle (s.a.s) görüşmesini engellemeye çalışmıştır. Hz. Peygamberin (s.a.s) hicretinden kısa bir süre önce "Dâru'n-Nedve" de yapılan müzakerede her sülaleden seçilecek birer temsilcinin oluşturduğu bir fedâi grubu tarafından Peygamber efendimizin öldürülmesini de O, teklif etmiştir.¹⁰⁹

Ebu cehil hakkında İslam aleyhindeki faaliyetleri ve Peygamber efendimize, Müslümanlara yaptığı zulümler nedeniyle ayetler nazil olmuştur: ¹¹⁰ *Baksana şu namaz kılan o mükemmel kulu engelleyen kimseye...* (Alak, 96/9-10).

Müslümanların, dinleri uğruna ev ve barklarını mal ve mülklerini, yurtlarını terk edip Medine'ye hicret etmelerinden sonra dahi her fırsatta İslam'a karşı düşmanlığını ortaya koyan Ebû Cehil, Bedir Savaşı'nın çıkmasına da sebep olmuştur. Ebû Süfyân'ın yönettiği Kureyş'e ait bir kervanın Müslümanların eline düşmesini önlemek amacıyla Mekke'den büyük bir orduyla çıkan Ebû Cehil, kervanın kurtularak Mekke yolunu tuttuğunu öğrenmesine rağmen sırf İslam'a düşmanlığı sebebiyle¹¹¹ harbetmek üzere yoluna devam etmiş, Bedir'e vardığı zaman Hz. Peygamber'in (s.a.s) sulh teklifini reddettiği gibi bizzat kendi ordusundan ileri gelen bazı kimselerin, harbi önleme

¹⁰⁷ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 73.

¹⁰⁸ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 73.

¹⁰⁹ Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Cehil", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 117-118.

¹¹⁰ Müslim, Ebu'l-Hüseyn b.Haccâc, *Sahih-u Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 38.

Benzer bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı yay., İstanbul, 1992, I, 248.

¹¹¹ Hamidullah, Muhammed, "Hz Peygamberin Büyük Düşmanlarının Psikolojisi" (çev. İsmail Yakıt), *EAÜİF Dergisi*, Sayı 6, Erzurum, 1986, s. 210-212.

düşüncelerine şiddetle karşı çıkarak onları korkaklıkla itham etmiş ve harbi başlatmıştır
112

Ancak çarpışmalarda iki Medineli Müslüman olan Muâz ve Muavviz'in darbeleriyle öldürülmüştür. Diğer bir görüşe göre bu iki sahâbî O'nu ağır yaralamış, ölmeden az önce de meşhur sahâbî Abdullah b. Mes'ûd tarafından kafası kesilerek Hz. Peygambere (s.a.s) götürülmüş¹¹³, cesedi Bedir'de müşrik ölülerinin atıldığı kuyuya (Kalîbu Bedr) atılmıştır. Böylece "bu ümmetin Firavun'u" olarak kabul edilen Ebû Cehil, Rabbim Allah'tır diyen insanlara İslam'a ve tevhid akîdesine karşı insaf ve insanlığa sığmayan amansız düşmanlığının bedelini hayatıyla ödemiştir¹¹⁴.

1.2.1.8. Ebû Leheb

Ebu Leheb, Kur'ân'da ismi zikredilen kötülük önderlerinden birisidir. Kureyş eşrafından ve Peygamber efendimizin amcası olan Ebû Leheb'in asıl adı, Abdülzâ b. Abdulmuttalib b. Hâşim'dir¹¹⁵.

Mekke'nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebû Leheb, İslamiyet'ten önce Peygamber efendimizin dostuydu ve iki oğlu Utbe ve Uteybeyi Peygamberimizin kızları Rukiyye ve Umma Gulsûm ile evlendirmişti. Ancak Efendimiz peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıktı.

Ebû Leheb, Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve güçsüz Müslümanlara eziyetler eder, karısı Ümmi Cemil binti Harb da Resûlullah'ın geçeceği yollara dikenler atardı¹¹⁶. Bedir Gazvesi'ne katılmayan, Ebû Leheb, Bedir'de müşriklerin bozguna uğramalarından birkaç gün sonra Mekke'de öldü¹¹⁷.

Peygamber efendimiz, "Önce en yakın akrabamı uyar!"¹¹⁸ Ve ya "Emrolunduğunu açık açık anlat!"¹¹⁹ Âyetleri nâzil olunca Safâ tepesine çıkarak Mekkelileri uyarılmıştı. Bu

¹¹² Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 420-326; Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Cehil", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 117-118.

¹¹³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 73.

¹¹⁴ Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Cehil", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 117-118.

¹¹⁵ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 70; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VIII, 581.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, yy., Mısır, 1955, I, 354-362; Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Leheb", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 178.

¹¹⁷ Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Leheb", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 178.

¹¹⁸ Şuarâ, 26/214.

¹¹⁹ Hicr, 15/94.

sırada Ebû Leheb yerden bir çakıl alarak Hz. Peygamber'e (s.a.s) fırlatmış ve kahrolasica (tebben lek)! Bizi bunun için mi topladın? demişti. Bunun üzerine şu âyetleri ihtivâ eden Tebbet Sûresi nâzil oldu:¹²⁰

*"Ebû Leheb'in elleri kurusun, kendisi de kahrolsun! Malı ve kazandığı kendisine fayda vermedi. Yakında kendisi alevli ateşe atılacak. Karısı da boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde odun taşıyacaktı"*¹²¹.

Cenâb-ı Hak, bu olayı bu sürede özetleyerek ibretli bir tablo halinde gözler önüne sermekte ve yaşamakta olan inkarcı inatçıların bundan öğüt ve ibret almalarını istemektedir.

Sürede, Allah, Ebû Leheb'i niçin künyesiyle zikretti sorusuna birkaç şekilde cevap vermiştir: Birincisi, O, ismi ile değil künyesi ile meşhurdu. İsmi ile zikretseydi, bilinmezdi. İkincisi, onun adı Abduluzâ idi, bunda şirk olduğu için, bunu bırakıp künyesi ile zikretti. Çünkü 'Uzzâ bir puttur. Kulluk, puta izafe edilmez. Üçüncüsü, O cehennemlikti ve varacağı yer cehennemdi. Cehennem ise alevlidir. Bu hali, bu şekilde künyelenmesine uygun olmuştur. Dolayısıyla, künyesi ile anılmaya layık olmuştur¹²².

Ebu Leheb hakkında güzel bir yorumu da Elmalılı (ö.1941) yapmıştır: "Ebû Leheb, Peygamber'in zaferine ve hak dinin ortaya çıkmasına mani olmak ve küfre sarılmak için müracaat ettiği maddî manevî şey kendi aleyhine döndü de, yuh diye üflediği elleri hakikaten helâk oldu. Ebu Leheb'in, Peygamber'e (s.a.s) nankörlük ve düşmanlıkta ileri giden ve İslam dininin yayılmasına engel olmak için her türlü fitne ve fesat ateşini alevlendirmeye çalışan Ebu Cehil ve benzeri azgın kâfirlerin küfür ve taşkınlıkları Kur'ân'da anlatılmış olmakla beraber hiçbirinin adı açıkça zikredilmediği halde, Ebu Leheb'in ismine özellikle yer verilmesi, ayrıca Peygamber'in zaferini konu edinen Nasr sûresi'yle tevhidi konu edinen İhlâs üresi arasında bulunması da dikkate değer niteliktedir"¹²³.

¹²⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Tefsir, 1.

¹²¹ Tebbet, 111/ 1-5.

¹²² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI, 350.

¹²³ Elmalılı, *Hak Dîni*, VIII, 6258-6259.

1.2.2. Grup Düzeyinde Kötülük Önderleri

1.2.2.1. Ahbâr ve Ruhbân (Yahudi ve Hristiyanların Din Adamları)

Ahbâr, âlim, din büyüğü, faziletli kimse anlamına gelen hibr veya habr kelimesinin çoğul şeklidir. İstılahta ahbâr, gerek zimmi ve gerekse de ehli kitap iken Müslüman olan âlimler için kullanılan bir ünvanıdır¹²⁴.

Kur'ân'da ahbâr terimi, Tevratla hüküm veren, onu gözleyip kollayan¹²⁵, halkı kötü söz söylemekten ve haram yemekten menetmesi gereken¹²⁶ Yahudi âlim ve fakihleri için kullanılmıştır. Kur'ân'da ayrıca Yahudilerin âhbârı rab edindikleri, âhbârın insanların mallarını haksız yere yiyip onları Allah yolundan uzaklaştırdıkları, Tevrat hükümlerini kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirdikleri ifade edilmiştir.¹²⁷

Hız peygamber (s.a.s), Yahudi âhbârı'na İslâm'ı tebliğ etmiştir¹²⁸. Bunun neticesinde Yahudi âhbâr'ından ve ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Selâm Müslüman olmuş, ancak çoğunluğu Müslüman olmamıştır¹²⁹. Ebûbekir (r.a.), Ömer (r.a.) gibi sahâbîler de aynı şeyi yapmışlardır¹³⁰.

Hız peygamberin (s.a.s), "Yahudi âhbâr'ından on tanesi bana iman etseydi yeryüzündeki bütün Yahudiler de Müslüman olurdu"¹³¹ hadisi de âhbârın Yahudi toplumunda ki nüfuzunu göstermektedir¹³².

Ruhbân, Arapça "rehebe" kelimesinden türemiş olup, "rahîb" kelimesinin cemisidir.¹³³ Dini bir terim olarak ruhbân, genelde manastırlarda yaşayan, dünya meşgalelerinden kendilerini soyutlamış, zâhidane bir hayat yaşayan Hristiyan din adamlarına (Evlennemeyen papazlar, keşişler) denir¹³⁴. Yüce Allah, Hristiyanlar'ın ruhbânlığı

¹²⁴ Cevherî, İsmail b. Hammad, *Sihah*, yy., Kahire, 1982, II, 620; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 228-229; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 281-282.

¹²⁵ Maide, 5/44.

¹²⁶ Maide, 5/63.

¹²⁷ Tevbe, 9/31/34.

¹²⁸ Buhârî, İ'tisam, 18.

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı yay., İstanbul, 1992, II, 346.

¹³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 346; Cilacı, Osman, "Ahbâr", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 486.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, II, 346.

¹³² Atalay, Orhan, "Ahbâr ve Ruhbân", *EAÜİF Dergisi*, Sayı 25, 2006, s. 29.

¹³³ İbrahim M., A H. ez-Zeyyat, H. Abdülkadir, M. A. en-Neccar., *Mu'cemu'l Vasît*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, t.s. I, 376; Ateş Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul, ts., XXVII, 30-31.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 281-282; İbrahim M., A H. ez-Zeyyat, H. Abdülkadir, M. A. en-Neccar.,

sonradan icat ettiklerini, icat ettikleri bu ruhbânlığa gereği gibi uymadıklarını¹³⁵ daha da ileri giderek, rahiplerini Allah'tan başka rab edindiklerini bize bildirmektedir¹³⁶.

Ahbâr ve ruhbânın kötülük öncülerinden olduklarını Yüce Allah bize bildirmiştir: *Ey iman edenler! Doğrusu hahamların ve rahiplerin çoğu halkın mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah'ın yolundan uzaklaştırırlar...*(Tevbe, 9/34). Bu ayetten anlaşıldığı üzere, hahamların ve ruhbânların Allah yolunun mürşitleri ve öncüleri olacakları yerde, din istismarlığı yaparak, onların birçoğu rüşvet almak, mal biriktirip yığmak ve onları Allah yolundan harcamamaktadırlar. Buradan Roma kilisesinin orta çağda nasıl bu kadar zenginliği sahip olduğunu anlayabiliriz¹³⁷.

Adiy b. Hatim diyor ki: "Ben, Resulüllah'ın yanına gittim. Boynumda altın'dan bir haç bulunuyordu. Bana dedi ki: "Ey Adiy, bu putu çıkarıp at." Ben onun, Tevbe suresinin *Onlar, hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu İsa Mesih'i, Allah'tan başka rabler edindiler*¹³⁸. Âyetini okuduğunu işittim. (Dedim ki: "Ey Allahın Resülü biz onlara ibadet etmiyorduk ki) Resûlullah'da buyurdu ki: "Dikkat edin, Yahudi ve Hristiyanlar, din adamlarına tapmıyorlardı. Fakat onlar, hahamlar ve papazlar kendilerine bir şeyi helal kılınca onu helal sayıyorlardı, bir şeyi haram kılınca da onu haram kabul ediyorlardı. İşte bu, onları rab edinmektir"¹³⁹.

1.2.2.2. Mele'

Sözlükte "dolmak, doldurmak; yardım etmek, danışmak" mânalarına¹⁴⁰ gelen mel' kökünden türemiş bir isim olan mele' kelimesi, dini ıstılahta en genel anlamıyla "cemaat"¹⁴¹ demektir. Daha geniş bir tarifile "bir görüş ve bir inanç etrafında bir araya gelen topluluk, toplumun ileri gelenleri, seçkinler, fikir danışılan ve görüşleri alınan kimseler" anlamına gelir¹⁴².

Mu'cemu'l Vasît, I, 376.

¹³⁵ Hadîd, 57/27.

¹³⁶ Tevbe, 9/31.

¹³⁷ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s.43.

¹³⁸ Tevbe, 9/31.

¹³⁹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı yay., İstanbul, 1992, Tefsir, 10.

¹⁴⁰ Cevherî, *Sihah*, I, 72-73. Ayrıca Mele' kelimesinin, hırs, zan, şüphe, huy ve ahlâk anlamları da vardır.

¹⁴¹ Cevherî, *Sihah*, I, 73; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 158.

¹⁴² Râğıb, *Müfredât*, s. 473; Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. IV, 517.

Peygamber efendimiz (s.a.s.), mele' kelimesini bir topluluğun ileri gelenleri, başkanları eşrafi, soylu, sözü geçen insanları manasında kullanmıştır. Bir gün peygamberimiz Kâbe civarında secdeye varmış namaz kılyorken Ukbe b. Ebi Muayt hakaret etmek maksadıyla, yeni kesilmiş bir devenin işkembesini, O'nun sırtına koymuştu. Peygamberimiz, kızı Fatıma'nın yardımıyla ayağa kalkıp şöyle dedi: Allah'ım! Kureyş meleini (eşraf ve ileri gelenlerini) sana havale ederim. Allah'ım! Ebu Cehil b. Hişam, Utbe b. Rabia, Şeybe b. Rabia, Ukbe b. Ebi Muayt ve Ümeyye b. Halef'leri sana havale ederim¹⁴³.

Mele' kelimesi, tefsirlerde de bir topluluğun ileri gelenleri, başkanları eşrafi, soylu, sözü geçen insanları olarak tefsir edilmiştir¹⁴⁴. Mele' aynı zamanda bir hükümdarın çevresinde danıştığı ve hükümdar üzerinde belli etkisi olan kişiler topluluğudur. Bu bakımdan hükümdar veya yöneticinin Müslüman olup olmaması önemli olmayıp, bir peygamber veya Müslümanların halifesinin çevresinde de mele' bulunabilir¹⁴⁵.

Mele' kelimesi, Kur'an'ı Kerim'de otuz ayrı yerde geçmektedir.¹⁴⁶ Kur'an'ı Kerim'de bu terim, genellikle bir topluma tesir edip yönlendirme gücüne sahip kişiler ve yöneticilerin kendileriyle istişare yaptığı bir kesim için kullanılmaktadır. Bu kişiler toplumun önde gelenleri olup, her toplumun yapısına ve kabul ettiği değerlere, göre başka başkadır. Söz gelimi, bunlar kapitalist toplumlarda daha çok sermaye sahipleri, faşist toplumlarda diktatörler ve çevreleri, askerî diktayla yönetilen yerlerde ordu ileri gelenleri, İslâm'da ise daha çok âlimler ve fazıllardan oluşan şura veya hal ve akd ehlidir. Bu bakımdan, mele' sözcüğü nötr bir kavram olup, olumlu veya olumsuz bir değer taşımaz. Bununla birlikte, bu kavramın Kur'an'da daha çok müşrik toplumların önde gelen ve Mü'minlere işkence ve karşı koyuşta ileri giden önderleri için kullanıldığını görüyoruz¹⁴⁷. Allah Teâlâ peygamberlerini gönderdiği zaman, onlara karşı ilk tavır alanlar ve getirdikleri mesajı reddedenler her zaman bu grup olmuştur¹⁴⁸.

Kur'an'ı Kerim, bu inkarcı mele'i, kibirli¹⁴⁹, zalim¹⁵⁰, inkarcı¹⁵¹, küçümseyici¹⁵²,

¹⁴³ Buhârî, Cizye, 21; Müslim, Cihad, 39.

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, II, 232; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 170.

¹⁴⁴ Bakara, 2/246.

¹⁴⁵ Şuarâ, 26/34-35; Neml, 27/32,38.

¹⁴⁶ Bkz. Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfehres.*, s. 569.

¹⁴⁷ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yay., İstanbul, 2003, s. 368-369.

¹⁴⁸ Hûd, 11/27; A'raf, 7/88; Müminün, 23/45-46.

¹⁴⁹ A'raf 7/75, 88.

zenginliklerinden dolayı şımarıp azgınlaşan¹⁵³, inatçı¹⁵⁴ ve alaycı¹⁵⁵ şeklinde tanıtır. Bu mele' grubunun, atalarının bâtil inançlarına sıkı sıkıya bağlı olduklarını¹⁵⁶, peygamberi ve ona inananları tehdit ettiklerini¹⁵⁷ vurgular.

Mele' kelimesinin geçtiği âyetlerden anlaşıldığına göre, peygamberlerin toplumlarını uyurma ve dine davet sürecinde, kurulu düzeni ellerinde bulunduran varlıklı ve imtiyazlı kişilerden oluşan gruplar, iktidar güçlerini kaybetme ve bazı imtiyazlardan mahrum kalma korkusuyla hareket ederek sahip oldukları otoritenin hak, din ve peygamber tarafından yıkılmasına ve çıkarlarının bozulmasına karşı çıkmışlardır. Resûl-i Ekrem'in ilk muhatabı olan Mekkeliler arasında bu kesimi, Resûlullah'ın nübüvvetini reddedip onu susturmaya çalışan Kureyş'in ileri gelenleri temsil ediyordu¹⁵⁸. Özellikle Mekke döneminin ilk yıllarında Resûlullah'a karşı şiddetli bir muhalefet gösteren bu kişilerin tavırlarına Kur'ân'da temas edilmiştir¹⁵⁹.

Bütün peygamberler, tarih boyunca Allah'ın dinine karşı çıkıp kendilerine tabi olan kitleleri iman etmekten meneden mele' denilen bu ileri gelen zorba sınıfla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hâkeza Hz. Peygamber (s.a.s) de, Kureyş'in şımarık, azgın, müşrikleri ile mücadele etmiştir. Bunlar kendi çıkarlarını korumak ve kendi zulüm düzenlerini devam ettirmek için peygamberlere karşı amansız bir mücadelenin içine girmişler, bu dünyada kötülüğün önderlerinden olmuşlardır. Hem bu dünyada hem de Âhirette lanete uğramışlardır¹⁶⁰.

Kur'ân, mele'in zenginlikten, Allah'ın kendisine verdiği maldan dolayı şımaran kısmını mutraf¹⁶¹ diye nitelemektedir. "terife", "Suyu bol, taze ve hoş olmak, birisini

¹⁵⁰ A'raf 7/103; Yûnus 10/83.

¹⁵¹ Mü'minûn, 23/33-38.

¹⁵² Hûd, 11/27.

¹⁵³ Yûnus, 10/ 88; Kasas, 28/32.

¹⁵⁴ Sâd, 38/6.

¹⁵⁵ Hûd, 11/38.

¹⁵⁶ Mü'minûn, 23/24-25.

¹⁵⁷ A'raf, 7/88, 90.

¹⁵⁸ Çelik, İbrahim, "Mele", *DİA*, Ankara, 2004, XXVIV, 36.

¹⁵⁹ En'âm, 6/124; Zuhuf, 43/31.

¹⁶⁰ Hûd, 11/99.

¹⁶¹ Sebe', 34/34-35.

nimetlendirmek; "Mutraf" ise, "Dünya nimetleri ve şehvani şeyler hususunda geniş bir bolluğa ve nimete sahip kılınan" manâsında kullanılır¹⁶².

Müfessirler, "Mutraf" kelimesini "Beldenin zenginleri, idarecileri, zorbaları ve şerrin kumandanları; olarak açıklamışlardır¹⁶³. Anlaşıldığı üzere mutraf, şirk toplumlarında dengesiz sermaye dağılımıyla ortaya çıkan, sermayenin büyük kısmını eline geçiren sınıftır. Şu halde Mü'min (Yüce Allah'a ve peygamberleri vasıtası ile gönderdiği dine inanıp ona göre yaşayan) toplumlardaki zenginleri "Mutraf" yani servetten şımarmış kimseler olarak nitelendirmek doğru değildir¹⁶⁴.

Bu ileri gelen mutraf sınıf, tarih boyunca insanlığa gönderilen her rasûle maddî servetleriyle karşı durmuşlar, Allah'ın kendilerine nimet vermesinin kendilerinin iyi kimseler olduğuna delil teşkil ettiğini iddia etmişlerdir. Kur'ân'ı Kerim'de onların durumu şöyle anlatılır: *Uyarmak üzere Peygamber gönderdiğimiz hiçbir belde yoktur ki onların ileri gelen, varlıklı ve şımarık olanları (mutraf): "Biz sizinle gönderilen şeyleri reddediyoruz, bunu böyle bilesiniz!" demiş olmasınlar. Ve ilave ettiler: "Bizim malımız da, evladımız da sizinkinden daha fazla, sizden daha güçlüyüz. Biz öyle iddia ettiğiniz gibi azaba falan da uğrayacak değiliz!* (Sebe', 34/34-35)

Kur'ân'ı Kerim'de, Ad, Semûd, Medyen kavimleri, bu tür kavimlere örnek olarak sık sık hatırlatılmaktadır. Bu kavimlerin helâkine sebep teşkil eden en önemli şey, mutrafların hakimiyetidir. Yüce Allah, bu kavimlere itaati ve kulluğu emretmiş, ancak onlar, itaat edeceklerine, zenginliklerine güvenerek daha da azmışlar ve Allah'a (c.c.) isyan etmişlerdir. Bu hareketlerinin sonucunda helâk edilmişlerdir¹⁶⁵.

Mutraf grubu, resüllere her karşı çıkışlarında yeni bir bahane bulmuşlardır. Hâlbuki onların karşı çıkışları hep aynı endişeye dayanmıştır. O da ellerinden mallarının, servetlerinin, mevkilerinin, makamlarının gideceği korkusudur¹⁶⁶.

Kur'ân'ı Kerim'de, buraya kadar anlattığımız kötülük önderleri dışında, Musa (a.s.)-Hızır kıssasında geçen, insanların gemilerine el koyan zalim bir hükümdardan¹⁶⁷,

¹⁶² Cevheri, *Sıhah*, IV, 1393-1395.

¹⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, XIV, 305; İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 548.

¹⁶⁴ Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, s. 369.

¹⁶⁵ İsrâ, 17/16.

¹⁶⁶ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Zulüm Kavramı*, İstişare yay., Kayseri, 1993, s. 45.

¹⁶⁷ Kehf, 18/79.

Talut'un karşısına dikilen Calut'tan¹⁶⁸, Yusuf (a.s.) kıssasında Mısır hükümdarı olan melikten¹⁶⁹, önceleri inançsız iken sonraları iman eden Sebe' melikesinden¹⁷⁰ bahsedilmektedir.

1.3. Kötülük Önderlerinin Bazı Özellikleri

1.3.1. İstikbâr (Kibirlenme)

İstikbâr, kelime olarak "büyük olmak" anlamını ifade eden ke-bü-re fiilinden türetilmiştir. Büyüklenme, kendini büyük görme, insanları küçük görme anlamlarına gelir. Büyüklük nicelik, nitelik, durum merteye gibi yönlerden olabilir. Bu fiil aslında somut şeyler için kullanılırken zamanla soyut şeyler içinde kullanılmaya başlanmıştır¹⁷¹.

Dinî anlamda istikbâr, kişinin, kendisini büyük ve güçlü görmesi, ilahî mesaja ve dinî telkine karşı istiğnâ göstermesidir. Mal, mülk ve makam gibi bazı şeylere güvenerek haksız yere fertlerin kendilerini dinden müstağnî, bağımsız ve diğer insanlardan üstün görmesidir. Özellikle kötülük önderlerinde görülen bir küfür çeşididir¹⁷².

Kur'ân, bu kelimeyi ve türevlerini yüce Allah'ın büyüklüğünü ifade etmek için kullanır.¹⁷³ Zaten gerçekte ise kibriya ve azamet, Allah'ın hakkıdır, ona layıktır, ona yakışır. Allah'ın isimlerinden birisi de el-Mütekebbir'dir¹⁷⁴. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "Şüphesiz Allah (c.c.) şöyle diyor: 'Büyüklük (kibriya) elbisem, azamet (ululuk) da gömleğim (gibidir). Kim bu iki şeyde benimle yarışırsa onu cehenneme atarım"¹⁷⁵.

Kur'ân'da, istikbâr ve müstekbir kelimeleri insan için kullanıldığında genelde olumsuz bir durumu ifade etmek için kullanılır¹⁷⁶. İstikbarla nitelenen kişiler, Yüce Allah'ın ayetlerine karşı büyüklenen, peygamberleri yalanlayan, yeryüzünde bozgunculuk yapan

¹⁶⁸ Bakara, 2/249-251.

¹⁶⁹ Yusuf, 12/50.

¹⁷⁰ Neml, 27/23.

¹⁷¹ Rağib, *Müfredât*, s. 420.

¹⁷² Ekin, Yunus, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, Işık yay., İstanbul, 2001, s.76.

¹⁷³ Hac, 22/62.

¹⁷⁴ Haşr, 59/23.

¹⁷⁵ Müslim, Birr, 136; Ahmed b. Hanbel, II, 248, 376.

¹⁷⁶ Lokman, 31/7; Câsiye, 45/8.

kişilerdir. Ayrıca bu kişilerin imanlarının kabul edilmeyeceği bildirilir¹⁷⁷. Yani büyülenme inanamayanların özelliğidir¹⁷⁸.

Kur'ân, kötülük önderlerinin en önemli özelliğinin istikbar olduğunu, bize haber vermektedir. Kötülük önderlerinde var olan istikbâr, Allah'a ve dine karşı olduğundan, küfürle eşdeğerdir. Bu anlamda istikbâra en önemli örnek İblis'tir. Bilindiği üzere İblis, "Âdem'e secde ediniz!" emri karşısında diretmiş, itaate yanaşmamış ve büyülenmişti. Bu davranışıyla da kâfir olmuştu¹⁷⁹.

Kötülük önderlerinin ilklerinden olan Nemrut, kendini büyük görmesinden ötürü rabblık iddiasına kalkıştı ve bu konuda Hz İbrahim (a.s.) ile mücadeleye girişti¹⁸⁰. Bu büyüklük duygusu yani istikbar, Nemrut'u iman etmekten alıkoyan en önemli özelliğiydi.

İstikbar, Ad ve Semûd gibi helak edilen kavimlerin de önemli özelliğidir.¹⁸¹ Âd kavmi, büyülenerek Allah'ın ayetlerini yalanladığı için, dondurucu kasırga (sarsar) azabına uğradı¹⁸². Semûd kavmini, müstekbirliğin sonucu olarak bir sarsıntı tuttu, oldukları yerde diz üstü çöktüverdiler¹⁸³. Hz. Şuayb'ı ve iman edenleri tehdit eden Medyen halkını, müstekbirlikleri yüzünden bir sarsıntı tuttu, sanki hiç yaşamamış gibi oldular, izleri bile kalmadı¹⁸⁴.

İstikbar, kötülük önderlerinin en önemli sembol tipi olan Firavun'un da önemli bir özelliğidir¹⁸⁵. İlahi mesaj karşısında kibirlenip iman etmeyen Firavun, önce kan, su baskını, çekirge, haşarât ve kurbağa istilâsına uğratıldı. Bunlardan kurtulurlarsa iman etme sözü verdiği halde, yine sözünden cayarak inanmadı. Sonunda denizde boğuldu¹⁸⁶.

Firavun'un yakın çevresinde bulunan Kârûn ve Hâmân da istikbar vasfını taşıyan kötülük önderlerindedir. Kur'ân, hem Hâmân'ı¹⁸⁷ hem de Karun'u¹⁸⁸ istikbar vasfıyla

¹⁷⁷ Nisa, 4/173; Mü'min, 40/27/28.

¹⁷⁸ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (çev., Selahaddin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 193.

¹⁷⁹ Bakara, 2/34.

¹⁸⁰ Bakara, 2/258.

¹⁸¹ A'raf, 7/75-76.

¹⁸² Fussilet, 41/15-16.

¹⁸³ A'raf, 7/77-79.

¹⁸⁴ A'raf, 7/91-93.

¹⁸⁵ Mü'minin, 23/46.

¹⁸⁶ A'raf, 7/132-137.

¹⁸⁷ A'raf, 7/132-133; Yûnus, 10/75-93; Kasas, 28/39-42, 78-84.

¹⁸⁸ Kasas, 28/76-77.

nitelemekte, onların Hz Musa'nın (a.s.) tebliği karşısında büyüklenerek iman etmediklerini bize bildirmektedir¹⁸⁹.

Kur'ân, peygamberlerin ilahi tebliğine karşı çıkan mele' grubunun (ileri gelenler), önemli bir vasfı olarak istikbârı zikretmektedir¹⁹⁰.

İstikbâr, insanın hakikati görmesini engeller. Görse bile kibirliliği bu hakikati itirafa ve ona teslim olmaya engel olur. İstikbâr sahibi kendisini herkesten üstün görür. *Vicdanları onların doğruluğuna şahitlik ettiği halde, sırf kibir ve haksızlık saikiyle, onları inkâr ettiler. İşte bak da fesatçıların, bozguncuların âkâbetlerinin nasıl olduğunu gör!* (Neml, 27/14)

Allah'a kibrinden dolayı boyun eğmeyen çoklarının, bir menfaat, bir üst otorite, şehvet ve suflî arzular gibi pek çok şeylere kul köle olduklarını görmek nadir meselelerden değildir¹⁹¹.

İstikbar, imanin önündeki en önemli engellerdendir. Kötülük önderlerinde görülen en önemli küfür türü istikbârdır. Kibirlerinden dolayı peygamberleri tekzib ve sürgünle tehdit etmişler ve insanları haktan saptırmışlardır¹⁹². Şüphe, tereddüt ve iki yüzlülük nasıl münafıkların tutulduğu bir inkar hastalığı ise istikbâr, gurur kötülük önderlerinin tutulduğu bir inkar hastalığıdır¹⁹³. Kibirlerinden ilahi hakikatleri kabule tenezzül etmemişlerdir.

Sonuç olarak, istikbâr, peygamberlerin davetine karşı çıkarak Allah'ın âyetlerini yalanlayan, peygamberleri ve Mü'minleri aşağı gören, büyük bir şımarıklık ve küstahlıkla yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, insanlar üzerinde egemenlik kurarak onlara zulmeden, sömüren kötülük önderlerinin değişmez niteliğidir.

Yine diğer kötülük önderleri de bu anlamda Allah'a ve onun ayetlerine karşı çıkmakla kâfir olmuşlardır¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Ankebût, 29/39.

¹⁹⁰ A'raf, 7/ 74-79, 88-93.

¹⁹¹ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 317.

¹⁹² Yûnus, 10/75; A'raf, 7/75,76, 88; İbrahim, 14/21; Sebe', 34/31.

¹⁹³ Ekin, *Kur'ân'a Göre İnançsızlık*, s. 78.

¹⁹⁴ A'raf, 7/36,40,75,76; Yûnus, 10/75; Ankebût, 29/39.

1.3.2. Makam Sevgisi ve İktidar Tutkusu

Kötülük önderleri, baş olmayı seven insanlardır. Tarih boyunca, mevki ve sanatlarına zarar verecek her şeye karşı çıkmışlar ve bu karşı çıkışlarında birçok batıl bahane ileri sürmüşlerdir¹⁹⁵. Kötülük önderlerinin batıl iddia ve ithamlarından birisi, enbiyânın dünyevî iktidar ve hükümranlık peşinde olduklarıdır. Bu iddialarının temelinde yatan sebep ise bu kötülük önderlerinin toplumdaki seçkin statülerini kaybedecekleri endişesidir.

Kötülük önderlerinin, kendi iktidarı ve çıkarlarını korumak için peygamberleri “baş olmayı istemekle” suçlama alışkanlığı çok eskilere dayanır. İnsanlığın ikinci atası sayılan Hz. Nuh’a (a.s.) kavminin ileri gelenlerinden oluşan kafirlerin tepkisi bunu göstermektedir: “*Bu,*” dediler, “*sizin gibi bir insandan başka bir şey değil, böyleyken size hâkim olmak istiyor.*” “*Allah bize mesaj ulaştırmak isteseydi, böyle sizin gibi birini göndermez, melaike indirirdi. Nitekim biz atalarımızdan da böyle bir şey işitmedik (Mü’minûn, 23/24).*

Âyette dikkat çeken hususlardan birisi “sizin gibi” ifadesi ve bunun kavmin idarecisi ve önde gelenleri tarafından dile getirilmesidir. Bunun anlamı şudur: Hz. Nuh (a.s.), normal halktan biridir. Mele’ grubuna dâhil değildir. Bu sebeple de nübüvete ehil olamayacağı vurgulanmakta, peygamberlik iddiasının arkasında bir art niyet aranması gerektiği tezi ileri sürülmektedir.

Neticede söz konusu kuşkuyla da halkı peygamber hakkında şüpheye düşürerek resûlün sıkıntıya düşürülmesi hedeflenmektedir. Müfessir Elmalılı’nın (ö. 1941) da belirttiği üzere, ehliyet ve hak sahiplerini bu tür şeylerle karalamak, mevki peşinde koşan hırslı ve hasetçi kişilerin değişmeyen âdetlerindedir¹⁹⁶. Milletlerdeki inkar önderleri, bu suçlamalarla aslında kendi ihtiraslarına tercüman olmaktadır¹⁹⁷.

Kötülüğün, Kur’ân’daki ana prototipi olan Firavun da, iktidarını kaybetmemek için bu tip yöntemlere başvurmuştur. Firavun ve meleî Hz. Musa’ya (a.s.) *Sen*”, dediler, “*bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz dinden döndüresin de ülkede önderlik ikinize kalsın diye mi geldin? Biz, mümkün değil, size inanmayız (Yûnus, 10/78)* dediler. Firavun ve

¹⁹⁵ Zeydan, Abdükadir, *İslam Davetinin Esasları* (trc. Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut), Risale yay., İstanbul, 1988. II, 119.

¹⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dîni*, IV, 3447.

¹⁹⁷ Ekin, *Kur’ân’a Göre İnançsızlık*, s. 207.

çevresindekiler, kendi iktidarlarını ve çıkarlarını korumak için peygamberleri liderlik istemekle suçlamaktadırlar. Bu savunma biçimi aslında kötülük önderlerinin ne kadar buldukları makamları sahiplendikleri, o makamları kaybetme korkusuyla yaşadıklarını bize göstermektedir.

Kötülük önderlerinin kendi iktidarlarını devam ettirmek için kullandığı bir diğer yöntem, “Peygamberlerin, insanları dinlerinden vazgeçireceğini ve yeryüzünde fesat (anarşi) çıkaracaklarını” iddia etmeleridir: *“Firavun: Bırakın beni, dedi. Şu Musa’yı öldüreyim. O da, varsın Rabbine yalvarsın, bakalım O kendisini kurtaracak mı? Zira bu gidişle onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya ülkede anarşi çıkaracağından endişe ediyorum.* (Mü’min, 40/26)

Firavun kendi saltanatının yıkılacağından korktuğu halde, birçok kötülük önderi gibi, güyâ halkı düşündüğünden ve onların iyiliği için, Musa’yı (a.s.) öldürmeye giriştiğini ileri sürmektedir. Esas endişesi ise, Hz. Musa’nın (a.s.) irşadiyle insanların, şirk inancından tevhide yönelmeleri, sadece Allah’a kulluk etmeleri ve belki de Firavun’a karşı ayaklanarak iktidarı ele geçirmeleridir. Böylece mevcut yaşam ve inanç tarzı değişirdi. Firavun’a göre bu değişim, İslam’a girme bir fesat ve anarşiden başka bir şey değildir¹⁹⁸.

Mekke’nin ileri gelen müşriklerinin İslam’a karşı çıkmalarının önemli sebeplerinden birisi de ellerinde tuttıkları iktidarı kaybedecekleri korkusu olmuştur.

Kötülük önderleri, kendi iktidarlarını devam ettirebilmek peygamberlerin getirdiği mesajları karalamak için, peygamberleri “Ataların dininden çevirme”, “mevcut düzeni yok etmeyi istemek”,¹⁹⁹ “ataların düzenine karşı çıkmak”, “liderlik istemekle” itham etmektedirler. İnsanlar geleneklerin devamını, mevcut düzenin yıkılmamasını isterler. Bunu bilen kötülük önderleri kendi çıkarlarını korumak için insanların bu yöndeki duygularını çok iyi kullanmaktadırlar.

Görüldüğü üzere kötülük önderleri, iktidarlarını, kendi bozuk zulüm düzenlerini ve mevcut çıkarlarını korumak için peygamberlere her türlü iftirayı atabilmektedirler. Buda onların ne kadar makam ve iktidar düşkününü olduklarını göstermektedir.

¹⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 72.

¹⁹⁹ Yûnus, 10/78.

1.3.3. Peygamberleri Alaya Alma ve Onları Yalancılıkla İtham Etme

Kur'ân'ı dikkatli okuyan bir kimse, tevhid ve davet önderi peygamberlerin bizzat kendilerinin bile alay, hakaret, tehdit, gibi çeşitli zulümlere maruz kaldıklarını görür²⁰⁰.

İnkarcılar, özellikle onların önde gelenleri, ülfet ettikleri, öteden beri kabullene geldikleri inançlarıyla çatışan, onlara sorumluluk yükleyen, toplumdaki mevcut statülerine ters düşen, peygamberlere itaat gibi şeyleri benimseyemediklerinden ilahî vahye karşı çıkmışlar ve kendilerine gelen her nebî ve resûl ile de alay etmişlerdir²⁰¹.

Kur'ân-ı Kerîm, bu kötü âdeti, *Senden önce gelip geçen milletlere de Biz peygamberler gönderdik. Ama onlara hiçbir resûl gelmedi ki onunla alay etmiş olmasınlar* (Hicr, 15/10-11)²⁰². Meâlindeki bu âyet ve benzer anlamlardaki diğer âyetlerde ifade etmiştir.

Nuh gemiyi yapıyor, halkından ileri gelenler her ne zaman yanından geçseler onunla alay ediyorlardı. Nuh da: "Siz," dedi, "şimdi bizimle alay ediyorsanız, elbet bizim de sizinle alay edeceğimiz bir gün gelir" (Hûd, 11/38).

Firavun'un ve meleinin, kendilerine ilahi mesajı tebliğ eden Hz Musa (a.s.) ile alay ettiğini Kur'ân'ı Kerîm bize bildirmiştir: *Nitekim onlardan Mûsâ'yı, delillerimiz ve mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen yetkililerine gönderdik. O da onlara: "Ben Rabbülâlemin'in size elçisiyim" dedi. "O, delillerimizle onlara gidince onlar alay edip gülmeye koyuldular"* (Zuhruf, 43/46-47).

Özellikle Mekke'nin ileri gelen azgın müşrikleri, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) gördüklerinde, *Allah'ın, resûl olarak gönderdiği bu şahıs mı imiş, bula bula bunu mu bulmuş* (Furkân, 25/41). Diyerek onunla alay ederlerdi. Yine O'nu gördüklerinde *"Bu mu sizin ilahlarınızı diline dolayan adam"* diyerek Onunla istihzâ etmekten başka bir şey yapmazlardı²⁰³. Yüce Allah (c.c.) bu durumun tarih boyunca devam ettiğini bize şu ayetiyle bildirdi. *Senden önce de nice peygamberlerle böyle alay edilmişti. Ama alay konusu yaptıkları o azap, alay edenleri her taraftan sarıvermişti* (Enbiyâ, 21/41).

²⁰⁰ Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Zulüm Kavramı*, s. 46.

²⁰¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 124.

²⁰² Benzer âyetler için bkz. Zuhruf, 43/6-7,47; Ra'd, 13/32; Yâsîn, 36/30.

²⁰³ Enbiyâ, 21/36.

Görüldüğü üzere kötülük önderleri, ne zaman kendilerine Allah'ın ayetlerini tebliğ eden bir peygamber gelse onları yalanlamaktan ve onları toplum içinde küçük düşürmek için alaya almaktan geri durmamışlardır.

Hz. Nuh'tan (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.s.)'e uzanan tarihi süreç içinde gönderilen peygamberler ve vahiy hakkında, inkârcular tarafından uydurulan iftira ve ithamlar birbirine benzer. Bunlar, nebilerin ve gelen vahyin önünü almak, dinlenmeğe değmez bir şey olarak gösterip insanları ondan uzaklaştırmak gibi maksatlarla yapılmış karalama faaliyetleridir²⁰⁴. Bu karalama faaliyeti çeşitli şekillerde tezahür etmektedir.

Kötülük önderleri, kendilerini ne zaman Allah'a kulluğa çağıran bir peygamber gelse onu sihirbaz olmakla itham etmişlerdir. Semûd kavmi peygamberleri Sâlih'i (a.s.), Eyke halkı Şuayb'ı (a.s.)²⁰⁵, mucizeler karşısında Firavun ve meleî Hz. Musa'yı (a.s.)²⁰⁶, Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) sihirbazlıkla itham etmişlerdir²⁰⁷.

Kötülük önderlerinin, peygamberlere yönelik karalama faaliyetlerinden birisi de yalancılık iftirasıdır. Tarih boyunca bunlar, Hz. Nuh'u (a.s.)²⁰⁸, Hz. Hûd'u (a.s.)²⁰⁹, Hz. Şuayb'ı (a.s.)²¹⁰, Hz. Musa'yı (a.s.)²¹¹, Hz. Sâlih'i (a.s.)²¹², Hz. Muhammed'i (s.a.v.)²¹³ yalancılıkla suçlamışlardır.

Kötülük önderleri peygamberleri delilikle de suçlamışlardır. Hz. Nuh (a.s.) hakkında kavminin ileri gelenleri şöyle demişti: "...Biz atalarımızdan böyle bir şey işitmedik. Bu delinin tekinden başka biri değil... (Mü'minûn, 23/24-25).

Âd kavminin ileri gelenleri de Hûd'a (a.s.) "*Biz seni bir çılgınlık, bir beyinsizlik içinde bocalar görüyoruz ve senin yalancılardan biri olduğunu düşünüyoruz* (A'raf, 7/66) demişlerdi. Bunların yanı sıra Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'i (s.a.s.) şairlikle, kâhinlikle²¹⁴ suçlamışlardı.

²⁰⁴ Akgül, Muhittin, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yay., İzmir, 1999, s. 105-106.

²⁰⁵ Şuarâ, 26/153, 185.

²⁰⁶ A'raf, 7/109.

²⁰⁷ İsrâ, 17/47 Ayrıca bkz. Furkan, 25/8

²⁰⁸ A'raf, 7/64.

²⁰⁹ A'raf, 7/66.

²¹⁰ A'raf, 7/90.

²¹¹ Kasas, 28/38; Mü'min, 40/24.

²¹² A'raf, 7/76.

²¹³ Sâd, 38/4.

²¹⁴ Hâkka, 69/40-42.

1.4. Kötülük Önderlerine Uyanlar

Kötülük önderlerine itaat edenleri, tanıtmadan evvel, kısaca, itaati ve onun ölçüsünü vermeye çalışalım. Kur'ân'da genel olarak, itaat edilmesi gerekenler Allah²¹⁵, Allah'ın resulü²¹⁶ ve ulü'l-emr olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır²¹⁷. Buna, diğer âyetlerde "ihsan" ve "birr" kelimeleriyle ifade edilen anaya babaya itaati de eklemek mümkündür²¹⁸. Şüphe yok ki Allah'a itaat, bu kavramın esasını oluşturur. Kur'ân'a göre bütün olarak fizikî dünya mutlak bilgi ve kudretle onu yaratana itaat etmektedir²¹⁹. Beşerî açıdan itaat fiili, tâbi ve bilinçli bir canlı olan insan için kaçınılmaz bir davranış biçimi olmakla birlikte itaatın objesini seçme konusunda insan özgür bırakılmıştır²²⁰. Bu dünyada yalnızca insan bir varlığa itaat etme veya etmeme serbestliğine sahiptir. Nitekim itaatle ilgili âyetler incelendiğinde insanların Allah'ın dışında farklı konumda gördükleri bazı kişi ve gruplara itaat ettikleri de görülmektedir²²¹.

Kur'ân'da peygambere itaat, genellikle Allah'a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Bir yerde Allah'a ve Resulü'ne itaat emrinin ardından peygambere itaatın zorunluluğu ayrıca belirtilmiştir²²². Allah'a itaatın gerçeklik kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından bazı âyetlerde peygambere itaatle Allah'a itaat özdeş kılınmıştır²²³. Kur'ân'ı Kerîm, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade eder ve hidayetin ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber verir. Peygamberlere itaatın meşruiyeti onların ilâhî vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar da diğer insanlar gibi beşeri özellikler taşır. Peygamberler de Allah'a itaatle emrolunmuş²²⁴, onların da kâfir ve münafıklara uymamaları istenmiştir²²⁵.

²¹⁵ Nisâ, 4/59.

²¹⁶ Nisâ, 4/69,80; Tevbe, 9/63; Nûr, 24/47; Kasas, 28/50.

²¹⁷ Nisâ, 4/59.

²¹⁸ İsrâ, 17/23; Meryem, 19/14, 32.

²¹⁹ Rahmân, 55/6.

²²⁰ Alper, Ömer Mahir, "İtaat", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 444.

²²¹ Ahzâb, 33/66-67.

²²² Nûr, 24/54.

²²³ Nisâ, 4/80.

²²⁴ En'âm, 6/14.

²²⁵ Ahzâb, 33/1.

Kur'ân'da Allah ve Resulü ile birlikte Müslüman toplumun değerlerini paylaşan yöneticilere de (ulü'l-emr) itaat edilmesi emredilmiştir²²⁶. İslâm dininin toplumun her kesiminde adaleti tesis etmeyi hedef alması, yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkiye dair düzenlemeler getirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede yöneticilere itaat, yönetilenlerin sorumluluk alanına giren önemli bir dinî görev olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de itaat edilmesi emredilenler yanında itaat edilmemesi istenen kişi ya da gruplardan da söz edildiği görülür. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Kâfirler ve münafıklar²²⁷, ehl-i kitap²²⁸, ısrarlı direnişleri ve inatları yüzünden kalpleri Allah'ı anmaktan alıkonulmuş olanlar, nefsânî arzularına uyup işlerinde aşırıya gidenler²²⁹, kötü ahlâklılar ve günahkârlar²³⁰. Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar²³¹, yönetimleri altında bulunan kimseleri Allah yolundan uzaklaştıran gruplar²³², şeytan, şeytanın dostları,²³³ şirke zorlayan ana-babaya²³⁴ itaat edilmesi yasaklanmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden genel olarak, kimlere itaat edileceği veya edilmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Cevamiu'l kelim olan efendimizin (s.a.s.) şu hadisi şerifleri, bizlere itaatin ölçüsünü vermiştir: Allah'a isyan konusunda yaratılmışlara itaat edilmez²³⁵. "Ma'siyet (Allah'a isyan, haram ve günah) konusunda kullara itaat edilmez. İtaat, ancak mârufadır (meşrû ve iyi olanadır)"²³⁶.

1.4.1. Kötülük Önderlerinin Etkisinde Kalan Zayıf Halk Tabakası

Zayıf halk, Kur'ân'da müstaz'af kelimesiyle ifade edilmektedir. Müstaz'af, za'f kökünden gelmektedir. Za'f, Kuvvetin zıddı olup beden, ruh veya konum olarak güçsüz olmak demektir²³⁷. Şu ayette, za'f kelimesi bu anlamdadır: *Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber, kendisini Allah'a adanmış birçok rabbanîler savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık*

²²⁶ Nisâ, 4/59.

²²⁷ Ahzâb, 33/48.

²²⁸ Âl-i İmrân, 3/100.

²²⁹ Kehf, 18/28.

²³⁰ Kalem, 68/10-13.

²³¹ Suarâ, 26/151.

²³² Ahzâb, 33/64-68.

²³³ Bakara, 2/102, 168, 208; Nisâ, 4/83.

²³⁴ Lokman, 31/14-15.

²³⁵ Müslim, İmâre, 38.

²³⁶ Buhârî, Cihad, 107, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 39.

²³⁷ Râğib, *Müfredât.*, s. 507.

göstermediler, düşmanlarına boyun da eğmediler. Allah böyle sabırlı insanları sever (Âli-İmran, 3/146).

Kısaca müstaz'af, güçsüz ve zayıf görülen, horlanan halk kitlesi demektir²³⁸. Kur'an'ı Kerim, bunları duafa,²³⁹ ustiz'ifü,²⁴⁰ ummiyyun,²⁴¹ gibi tabirlerle ifade etmektedir.

Bu tür zayıf görülen kişiler, üç grupta değerlendirilmektedir.

Bilinçli olup, zulme karşı direnç gösteren zayıf halk, özellikle resûllerin tebliğinin üzerinden uzun zaman geçtiği için vahyî gerçeklerden uzaklaşan ve dolayısıyla vahiyden habersiz bulunup da müstebirlerin yönetimi altına düşerek bundan kurtuluş ve çıkış yolu arayanlar ve bu arayışlarından dolayı müstebirlerin her türlü zulmüne maruz kalanlar²⁴². Allah, bu türden zayıf insanlara vahyine uydukları sürece va'dde bulunmakta ve onları yeryüzünün varisleri ve imamları yapacağı müjdesini vermektedir²⁴³.

İkinci grup ise bilinçsiz ve gerçekten güçsüz olan, zayıf olan halk kesimidir. Uğradıkları zulme karşı çıkamayan, iradesiz, yaşlı, kadın, çocuk ve fiziki ya da ruhsal engellilerdir. Bunlar için umulur ki Allah onları affeder. Nitekim güçsüzlükten dolayı hicret edemeyenler hakkında şöyle buyrulmuştur: *Ancak, her türlü imkândan mahrum ve hicret için yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar. Çünkü bunları Allah'ın affedeceği umulur. Allah gerçekten afiiv ve gafurdur (affi ve mağfireti boldur).* (Nisâ, 4/98-99)

Bunlar, ya vahye muhatap olmamışlar, gerçeği öğrenmeğe vakit ve imkan bulamamışlar, çeşitli bedenî ve zihnî sakatlıklar, aklî ve cismanî za'flar nedeniyle doğru yola erememişler, ya da gücü beceri ve yetileri yerinde olup, kendilerine vahyin ulaştığı kişiler, istikbâra razı olurken, bunların istikbâra, karşı savaşacak malları, güçleri olmamıştır²⁴⁴.

Üçüncü grup, kötülük önderlerinin yadıkları korku ya da tâbi olan bu zayıf halk

²³⁸ Râğıb, *Müfredât.*, s. 507; Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, s.151.

²³⁹ İbrahim, 14/21; Sebe', 34/31-33; Mü'min, 40/47.

²⁴⁰ A'raf, 7/75.

²⁴¹ Bakara, 2/78.

²⁴² Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 2003, s.365.

²⁴³ Kasas, 28/4-6; A'raf, 7/137.

²⁴⁴ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s.367.

kesiminin Allah'a güvenmemesi veya bu kötülük öncülerinden bir takım çıkarları olması gibi birçok sebep dolayısıyla kötülük önderlerine uyanlardır. Bunlar için va'd (müjde) değil, va'id, yani azap va'di vardır ve yeryüzünde nasıl azap içindelerse, Âhirette de tâbi oldukları o kötülük önderleriyle birlikte cehennem azabını paylaşacaklardır. Bunların Âhiretteki durumunu beyan etmek üzere, Yüce Allah, Kur'ân' da şöyle bir sahneyi bizlere haber vermektedir:

Kâfirler: "Biz ne bu Kur'ân'a, ne de bundan öncekilere inanırız" derler. O zalimleri; sen, Rab'lerinin huzuruna duruşma için getirildiklerinde, birbirlerine laf atarken bir görseydin! Zebûn edilen, dünyada güçsüz bırakılanlar (Müstaz'aflar) o kibirli olan önderlerine: "Ah! Sizin yüzünüzden bu hallere düştük, siz olmasaydınız biz de iman edecektik!" diyecekler. Öte yandan dünyada iken kibirlenenler o zebûn edilenlere (Müstaz'aflar), ezilenlere: "Size hidâyet geldikten sonra, biz mi sizi ondan uzaklaştırdık. Bilakis, siz zaten suçlu kimselerdiniz!" Ezilenler (Müstaz'aflar) de kibirlilere: "Hayır! İşiniz gücünüz, gece gündüz dolap! Siz daima Allah'a nankörlük etmemizi, Ona birtakım şerikler uydurmamızı bizden isterdiniz" derler. Ve böyle atışırken hepsi, azabı gördükleri o esnada, pişmanlıklarını içlerine atarlar... O inkârcıların boyunlarına ateşten demir halkalar takarız. Bu, yaptıklarının adil bir karşılığı değil midir? (Sebe', 34/31-33)

Dünyada çeşitli sebepler nedeniyle kötülük önderlerine tâbi olan, bu son anlattığımız, zayıf halk tabakası, tâbi oldukları önderleriyle birlikte zulme ortak oldular. Âhret günü haklarında verilecek olan karar, önderlerin hakkında verilen karardan farklı olmayacaktır²⁴⁵.

1.4.2. Dünyevi Menfaatine Düşkün Olanlar

Kötülük önderlerine uyan başka bir grup ta dünya malına, makam ve mevkiye düşkün bazı kişilerdir. Bu kişiler, tabi oldukları kişinin ya da kişilerin yanlış yaptıklarını bildikleri halde, bu önderlere uyarlar ve onların batıl işlerinin yapılmasına yardımcı olurlar.

Kur'ân'ı Kerîm'de kötülük önderleri anlatılırken, onların yanındaki yardımcılarını da anlatılır. Firavunun Âl'inden, yani yanındaki yardımcılarında, zulüm konusunda ona

²⁴⁵ İbrâhim, 14/21; Sâffât, 37/27-33; Sâd, 38/59-64; Mü'min, 40/47-49.

yardımcı olanlardan bahsedilir²⁴⁶. “Firavunun Âli’n den maksat, onun dinini kabul eden, kavminden olan ve ona tabi olanlardır”²⁴⁷. Bu kesim, buldukları toplumda gücü, zenginliği ellerinde bulduran ve bunları aralarında paylaşan kesimdir. Bunlar şunu biliyorlar ki, eğer kötülük önderlerinin yanlış yaptıklarını söylerlerse ellerindeki bu menfaatler gidecektir. Bu sebeple onlar kötülük önderlerinin yanlış işlerine uymaya devam ederler²⁴⁸.

Nuh, (a.s.) bazı dünyevi menfaatleri olması nedeniyle, kavminden insanların kötülüğün öncülerine tabi olmalarını şöyle anlatıyordu: *Ya Rabbî!*” dedi, “*Sen de biliyorsun ki onlar bana isyan ettiler; servet ve evladının çokluğunun kendi ziyanını artırdığı kimselere uydular* (Nuh, 71/21).

1.4.3. Körü Körüne Atalarını Taklit Edenler

Her devirde ve her millette, atalarından gördüklerini taklit ederek Allah'ın dininden yüz çevirmiş pek çok zümreler görmek mümkündür. Kur'ân'ı Kerîm, iyi niyetle de olsa körü körüne taklitçiliği mahkum etmiş, gerçeğin vahiy ile desteklenen akıl yoluyla bulunabileceğini beyan etmiştir²⁴⁹.

Kur'ân'da, atalarına körü körüne tabi olan mukallitlerin, peygamberlerin getirdiği ilahi mesajlara “Biz ancak atalarımızdan gördüğümüze tabi oluruz”²⁵⁰, “Atalarımız bize yeter”²⁵¹, “Bizi atalarımızdan gördüğümüzden mi döndüreceksin”²⁵², “Atalarımızda böyle yapıyorlardı”²⁵³, “Atalarımızı onlara (putlara) taparken bulduk”²⁵⁴, “Atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz de onlara tabi oluyoruz”²⁵⁵ gibi bahanelerle karşı çıktıkları anlatılır.

Bu tür bahaneleri ileri sürenler genelde ileri gelenler olsa da bunların tabileri de önderlerini takip etmişler, onları taklit etmişlerdir. Bu tâbi olanlar, Âhirette Yüce Allah'a şöyle yalvarırlar: *Ey ulu Rabbimiz!*” derler, “*sözün doğrusu, biz önderlerimizin*

²⁴⁶ Bakara, 2/49

²⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, I, 385.

²⁴⁸ Hûd, 11/97.

²⁴⁹ Tümer, Günay, “ÂBA”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 5.

²⁵⁰ Bakara 2/170; Lokman 31/21.

²⁵¹ Maide 5/104.

²⁵² Yunus 10/78.

²⁵³ Şuara 26/74.

²⁵⁴ Enbiya 21/53.

²⁵⁵ Zuhuf 43/22-23.

ve büyüklerimizin dediklerine uyduk, ama onlar bizi yoldan saptırdılar.” “Ey ulu Rabbimiz! Onlara azabın katmerlisini ver, en dehşetli lânetle lânet et onlara (Ahzâb, 33/67-68).

Kötülük önderlerine uyan mukallitler, önceden beri toplumda var olan yanlışlığın devamını sağlamışlardır. Örneğin Mısır'ın zalim firavunlarının halkı, Firavunlara itaat edilmesi gerektiğini hep atalarından öğrendiler ve bunu devam ettirdiler.

1.5. Tâbi Olanların Kötülük Önderlerine Uyuma Sebepleri

1.5.1. Korku ve Baskı

İnsanları, iman ve marifetullah saadetinden alıkoyan saiklerden birisi de, iktidar ve otorite sahiplerinin, ileri gelen nüfuzlu kimselerin, cemiyetteki zayıf kimselere yapmış oldukları korkutma ve vatanından çıkarıp sürme tehdit ve baskılarıdır²⁵⁶. Kötülük önderlerinin en önemli özelliklerinde biri de baskı ve korku yayarak insanları istediği yöne yönlendirmeleridir. Eğer bazı aykırı sesler çıkarsa onları çeşitli şekillerde cezalandırırlar ya da cezalandırmakla korkuturlar. Bunun için peygamberlerin tevhid mücadelesine kısaca bakmak yeterlidir²⁵⁷.

Hz. Nuh (a.s.) “taşlayarak öldürmekle” tehdit edilmiş²⁵⁸, Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılmış²⁵⁹, Hz. Lut (a.s.) da “memleketinden çıkarılmakla” tehdit edilmiştir²⁶⁰. Kavminin inançsız ileri gelenlerinin Şuayb'a (a.s.) “ya dinimize dönersiniz ya da seni de, sana inanan taraftarlarını da ülkemizden süreriz”²⁶¹ demelerini de Kur'ân ayrıca bizlere bildirmektedir.

İnsanları, tehdit ve korkutmayla kendisine uymalarını sağlamaya çalışan en önemli kötülük önderi Firavun'dur. Firavun, sihirbazlara, *benden izin çıkmadan ona inandınız ha! Size sihri öğreten ustanız oymuş! Ellerinizi ve ayaklarınızı farklı yönlerden keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Kimin azabının daha şiddetli, daha devamlı olduğunu işte o zaman anlayacaksınız!* (Tâhâ, 20/71)

²⁵⁶ Ulutürk, *Kur'ân'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 317-318.

²⁵⁷ Altıntaş, Ramazan, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet*, Pınar Yay., İstanbul, 2003, s. 194.

²⁵⁸ Şuarâ, 26/116.

²⁵⁹ Enbiyâ, 21/68.

²⁶⁰ A'raf, 7/82; Şuarâ, 26/164.

²⁶¹ A'raf, 7/88.

Yine Firavun, İsrailoğullarından Mü'minlerin oğullarını öldürüp, kızlarını ise hayatta bırakması ayrı bir baskı ve korkutma hareketidir²⁶². Firavun, Musa'yı (a.s.) da tehdit ederek, "Eğer benden başka tanrı kabul edersen mutlaka seni zindanlıklardan ederim"²⁶³ demiştir.

Kur'ân'da korktukları için iman etmeyen kimselerden bahsedilir: *Hasılı, başlangıçta Mûsâ'ya, kendi kavminden, genç bir kuşaktan başka iman eden olmadı. Kavmi, Firavun'un ve yöneticilerin, kendilerine işkence edeceklerinden korkuyorlardı. Çünkü Firavun o ülkede son derece despot ve çok aşırı gidenlerdendi.* (Yûnus, 10/83)

Mekke'nin müşrik liderleri, Hz. Peygamber (s.a.s.) için, elini kolunu bağlayıp zindana atmak, öldürmek, ülke dışına sürgün etmek gibi bir takım tuzaklar planlıyorlardı²⁶⁴. Haris b.Osman, Resulüllah'a gelmiş demiş ki: Biz biliyoruz şüphesiz sen hak üzeresin fakat korkuyoruz, sana tabi olup da Araplara muhalefet edersek, biz bir yiyimlik başız, bizi yerimizden çarpar kapışverişirler²⁶⁵. *Doğru söylüyorsun, ama biz sana tâbi olup o doğru yolu tutarsak, yerimizden yurdumuzdan olur, burada barınamayız.* (Kasas, 28/57)

Kötülük önderleri, tevhid tarihi boyunca kendi boyundurukları altında bulunanların, iman etmemesi için onları çeşitli şekillerde tehdit etmişler ve korkutmuşlardır²⁶⁶. Öyleki onların bazıları, bu tehdit ve korkutmalar nedeniyle iman etmeye çekinmişler ve bu kötülük önderlerine bağlı kalmışlardır.

Kötülük önderlerinin tehditleri, zayıf ruhlu kimselere tesir etmiştir. Mü'minler ise her türlü işkenceye rağmen, esas korkulmaya lâyık olanın sadece Allah olduğunun²⁶⁷ şuûrunda kimseler olarak, esas emniyeti Allah'ın civarında olmakta bilmişlerdir. Dilerse Allah'ın en güzel yurtlara yerleştireceğine, yeryüzünün hâkimleri yapacağına kesin olarak inanmışlar, küfrün tehditlerine boyun eğmemişlerdir²⁶⁸.

²⁶² Mü'min, 40/25.

²⁶³ Şuarâ, 26/29.

²⁶⁴ Enfâl, 8/30.

²⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 3748; Ulutürk, *Kur'ân'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 317-318.

²⁶⁶ Polater, Kadir, "Kur'ân'a Göre Hakka ve Bâtıla Davetteki Metotların Ahlâki Özellikleri", *EAÜİF Dergisi*, Sayı 24, Erzurum, 2005, s. 143.

²⁶⁷ Ahzâb, 33/37.

²⁶⁸ Ulutürk, *Kur'ân'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 319.

1.5.2. Dünyevi Çıkar (Menfaat)

İnsanların, kötülük önderlerine uyma sebeplerinden birisi de dünyevi çıkar ve menfaat düşkünlüğüdür. Kur'ân insanın, dünya metaini düşkünlüğünü bize bildirmektedir. *Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, güzel cins atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir. Bunlar dünya hayatının geçici bir metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer ise, Allah'ın katındadır.* (Âl-i İmrân, 3/14) İnsandaki bu mala düşkünlüğü iyi bilen kötülük önderleri, sahip oldukları zenginlikleri, insanları Allah'ın yolundan çevirmek için kullanmışlardır.

Hiz. Nuh'un (a.s.) Allah'a şu niyazı görüşümüzü desteklemektedir. *Nûh (a.s.): "Ya Rabbî!" dedi, "Sen de biliyorsun ki onlar bana isyan ettiler; servet ve evladının çokluğunun kendi ziyanını artırdığı kimselere uydular* (Nuh, 71/21).

Hiz. Nuh'un (a.s.) halkı, sahip oldukları malları ve evlatları, dünyada sapıklıklarını, Âhirette cezalarını artırmaktan başka bir işe yaramayacak başkanlara, büyüklere ve varlıklı kimselere tâbi olup gittiler. Böylelikle dünya hayatında hüsrana uğradılar, Âhiret hayatında da kaybedenlerden oldular.

Firavun halkına duyuru yapıp dedi ki: "Ey benim halkım! Mısır'ın yönetimi benim elimde değil mi? Ayaklarımın altından akan şu nehirler, kanallar benim değil mi? Görmüyor musunuz (Zuhruf, 43/51)?

Firavun burada varlığıyla övünüp, insanları da yanına çekmeye çalışıyor. Firavun, kendisine taraftar olanlara bu mallarından veriyor. Batıl davasının devam etmesini sağlamaya çalışıyordu. Hiz. Musa'nın Allah'a şu şekilde yalvarışı biraz da bunu göstermektedir: *Mûsâ: "Ey bizim Rabbimiz!" dedi. "Sen Firavun ile onun ileri gelen adamlarına dünya hayatında muazzam zinet, haşmet ve servet verdin. Ey bizim Rabbimiz! İnsanları neticede senin yolundan saptırsınlar diye mi onlara bu imkânı verdin? Ey bizim büyük Rabbimiz, mahvet, sil süpür onların servetlerini ve kalplerini şiddetle sık; belli ki o acı azaba girmedikçe onlar imana gelmeyecekler* (Yûnus, 10/88).

Görüldüğü üzere, zayıf kişilik sahibi insanlar, dünya menfaatleri dolayısıyla kötülük önderlerinin çağrısına uyup, hidayetden yüz çevirmektedirler²⁶⁹. Özellikle, bu kötülük

²⁶⁹ Altıntaş, *Kur'ân'da Hidayet ve Dalâlet*, s. 199.

önderlerinin yanındakiler, menfaatleri için bunlara tâbi olmaktadır. Aslında bunlar gerçekleri bildiği halde sırf makam ve mal düşkünü olmaları nedeniyle gerçekleri gizlemektedirler. Bu zulüm önderlerinin, zulümlerine göz yumarlar. Onların bu zulüm düzeninin devam etmesine katkıda bulunurlar. Allah bu mutraf kesime Allaha itaati emreder²⁷⁰ ancak onlar Firavun gibi kötülük önderlerinin emrine uyarlar.

1.5.3. İnançları Yanlış Olan Ataları Taklit Etmek

Atalar (inançları yanlış olan) yoluna uyma, üzerlerinden uzun zamanlar geçmesiyle tahrif olmuş geleneklere uyma şeklinde görülmektedir. Tevhid tarihi boyunca bu olgu kendini göstermiştir²⁷¹. Bu olgu, inançların oluşmasında ve şekillenmesinde önemli bir etkidir. Kur'ân'da birçok ayet bu durumu değişik şekillerde kınamaktadır. Bazen, bu atalar, bir inancın gerçek ifadesi olduğu gibi, bazen de yapılan yanlışlığa bir kılıf, bir bahane olarak kullanılmaktadır.

Bu gruba dâhil olan kimseler, babalarını ve atalarını kötülük önderlerine itaat eder buldular ve onlarda hiç düşünüp sorgulamadan bu önderlere itaat etmeye devam ettiler. Bu durumu, yüce Allah bizlere şöyle bildiriyor: *Onlar atalarını haktan sapmış durumda buldular. Bunlar da onların izlerinde koşmaya can atıyorlar. Daha önce yaşayan insanların ekserisi de yoldan sapmışlardı* (Sâffât, 69-72).

Körü körüne geçmişe taparcasına sevgi beslemek, ne olursa olsun atalar yolunu tutmak ve özellikle ilimden, dinden nasibi olmayan, hata ve sapıklıkları açık ve Allah tarafından açıklanmış bulunan ataları taassubla taklit etmek, onları Allah'a eş ve ortak tutmak, cehalet ve sapıklıkta boğulup kalmaktır²⁷².

Uyanlar, atalarının yoluna tabi olmayı sürdürmek istedikleri için, Onlara "*Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!*" denildiğinde: "*Hayır, biz babalarımızı ne durumda bulduysak ona uyarız*" derler. *Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar* (Bakara, 2/170)?²⁷³

Bütün bu ayetler bizlere körü körüne yapılan taklitçiliği göstermektedir. Bu şekilde bir taklitçilikte insanları hiç sorgulamadan kötülük önderlerine tâbi olma sonucuna

²⁷⁰ İsra, 17/16.

²⁷¹ Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Uluhiyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1987, s. 291-292.

²⁷² Elmalılı, *Hak Dini*, I, 585-586.

²⁷³ Ayrıca bkz. Lokman, 31/21; Mâide, 5/104.

götürmektedir. İşte bu taklitçilik, kötülük önderleri tarafından halkı kendilerine tâbi kılmak için kullanılmaktadır. Kötülük önderleri, peygamberleri var olan düzeni ve gelenekleri yıkmakla suçluyorlardı. Firavun kavmine hitaben, “zira bu gidişle onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya ülkede anarşi çıkaracağından endişe ediyorum” diyordu²⁷⁴.

Toplumlar, genelde yerleşik âdet ve geleneklerinden vazgeçmek istemezler. Bu gelenekler yanlış olsa bile bu durum böyledir. Eğer bu gelenekler kötülük önderlerine büyük çıkar ve menfaat sağlıyorsa onlar, bunların değişmesini hiç istemezler. Ancak kötülük önderleri, zulmettikleri topluma, bu gelenek ve görenekler bizim işimize geliyor. Bunları değiştirmeyelim diyemeyeceklerine göre, bunu çok farklı yoldan o insanlara iletme daha doğru yoldur.

1.5.4. İleri Gelenlerin Yanıltıcı Propagandaları

Yoğun, sistemli ve periyodik propaganda ve telkinin fert ve kitleler üzerinde etkisi kabul edilmelidir. Nitekim öteden beri dini, felsefi, siyasi propagandalarla misyonerlik faaliyetlerinin çeşitli metotlar ve araçlar geliştirilerek sürdürülerek gelmesi bunun bir göstergesidir. Propaganda yapan kişi, grup veya kurumların prestiji, sayısal çokluk ve büyüklüğü, propaganda yapan grubun söz birliği, propagandanın yoğunluğu, sürekliliği, sistemli ve çeşitli vasıtalarla yapılışı gibi hususlar propaganda ve telkinin etkisini belirlemektedir²⁷⁵.

Aslında bütün kötülük önderleri, bu şekilde insanları saptırma yöntemini kullanmaktadırlar. Çünkü karşı tarafı insanların gözünde düşürmek ve kendisinin doğru söylediğini ortaya koyabilmek için propaganda önemli bir işlev görmektedir.

İnsanlar, kişilerin getirdikleri bir haberi ve bilgiyi kabullenirken o bilginin doğruluğunun yanı sıra o bilgiyi getiren kişilerin güvenilirlik durumunu da göz önünde bulundururlar. İlahi mesajları getiren peygamberler, toplumda güvenilir ve sevilen kişiler oldukları için halk kitlesi onların getirdiği bu ilahi mesajlara teveccüh etmekte. Çünkü aralarında yaşamış olan bu peygamberler, bütün ahlaki güzellikleri yaşayarak onlara örnek olmaktadır. Bu durumu gören kötülük önderleri ilk planda

²⁷⁴ Mü'min, 40/26.

²⁷⁵ Akçay, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu*, Işık Yay., İzmir, 2000, s. 261-262.

peygamberlerin toplum içinde sahip oldukları bu itibarı ve güvenilirliği yıkmak istemişlerdir.

Kötülük önderlerinin yaptığı ilk önemli yanıltıcı propaganda peygamberin şahsına yöneliktir. Halkı peygamberlerden soğutmak için onların yalancı olduklarını iddia etmişlerdir. Hz. Nuh'u (a.s.)²⁷⁶, Hz. Hûd'u (a.s.)²⁷⁷, Hz. Şuayb'ı (a.s.)²⁷⁸, Hz. Musa'yı (a.s.)²⁷⁹, Hz. Sâlih'i (a.s.)²⁸⁰, Hz. Muhammed'i (s.a.v.)²⁸¹ yalancılıkla suçlamışlardır. Yalancılığın yanı sıra bir de sihirbazlıkla itham etmişlerdir. Bu meyanda Sâlih'i (a.s.)²⁸², Hz. Şuayb'ı (a.s.)²⁸³, Hz. Musa (a.s.)²⁸⁴ ve Hz Muhammed'i (s.a.s.)²⁸⁵ sihirbazlıkla itham etmişlerdir.

Yukarda sayılan peygamberlerin şahsına yönelik karalama faaliyetlerinin dışında peygamberlerin aslında iktidar sahibi olmak istediklerini²⁸⁶, peygamberlerin deli olduklarını²⁸⁷, eğer onlar doğru yolda olsalardı, Allah'ın onlara da mal mülk, zenginlik vereceğini, vermediğine göre onlar doğru söyleyenlerden olmadıkları gibi iddialar da ortaya atmışlardır.

Kötülük önderlerinin yaptığı ikinci, önemli yanıltıcı propaganda peygamberin getirdiği ilahi mesaja yöneliktir. İlk olarak, bu mesajın "Beşer sözü"²⁸⁸, "Eskilerin masalları"²⁸⁹, "Biz atalarımızdan böyle bir şey işitmedik"²⁹⁰, gibi iddialarla, kötülük önderleri, halkın ilahi mesaja yönelik teveccühünü kırmaya çalışırlar.

Üçüncü ve önemli bir başka yanıltıcı propaganda, kötülük önderleri, kendilerinin doğru yolda olduklarını iddia etmeleri, insanlara sadece doğruları gösterdiklerini, halkı düşündüklerini vurgulamalarıdır. Firavun toplumuna şöyle sesleniyordu: *Ben size*

²⁷⁶ Hûd, 11/27.

²⁷⁷ A'raf, 7/66.

²⁷⁸ Şuarâ, 26/186.

²⁷⁹ Kasas, 28/38; Mü'min, 40/24.

²⁸⁰ Kamer, 54/25.

²⁸¹ Sâd, 38/4.

²⁸² Şuarâ, 26/153.

²⁸³ Şuarâ, 26/185.

²⁸⁴ Zâriyât, 51/39.

²⁸⁵ İsrâ, 17/47.

²⁸⁶ Mü'minûn, 23/24-25.

²⁸⁷ Mü'minûn, 23/24-25; A'raf, 7/166, 184.

²⁸⁸ Müddessir, 74/24-25; Furkân, 4-5.

²⁸⁹ En'âm, 6/25; Enfâl, 8/31; Neml, 27/83.

²⁹⁰ Mü'minûn, 23/24; Kasas, 28/36.

sadece kendimce uygun bulduğum görüşü bildiriyor ve size tutulması gereken doğru yolu gösteriyorum (Mü'min, 40/29).

Firavun toplumuna, “Zira bu gidişle onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya ülkede anarşi çıkaracağından endişe ediyorum”²⁹¹ diyerek kendisinin aslında halkı düşündüğünü ifade etmek ister. Bu önemli bir propaganda çalışmasıdır. Çünkü bütün insanlar kendilerini düşünen, kendileri için bir şeyler yapmaya çalışan kişilere güvenir. Onların söylediklerine itimat ederler.

Toplumların, aralarına fitne ve ikilik sokan insanlardan hoşlanmadığı malumdur. Bunu iyi bilen Firavun, bunu da insanların peygamberlere uymayıp, kendilerine uymaya devam etmesi için kullanır. Firavun burada peygamberin, toplumu ifsat edeceğini, halkın huzurunu bozacağını söylerken aslında kendi durumunu ve çıkarlarını düşünmektedir.

Firavun ve arkadaşları gerçekleri anlamıştı²⁹² ama onu kabul etmediler. İnsanlarında bunu anlamaması için çeşitli tehdit ve yalanlar uydurdular.

Kötülük önderleri, bu çeşit yanlıcı propagandalarla, tâbilerinden bazılarını kandırılmışlar, diğer bir kısmı ise gerçeği bildiği halde bazı menfaat ve çıkarları dolayısıyla bu kötülük önderlerine uymuşlardır. Dünya hayatındaki batıl üzerindeki bu birlikteliğin acaba Âhirette nasıl olacağını insan merak ediyor. Yine kötülük önderleri onlara uyanlar dünyadaki gibi iyi geçinecekler mi yoksa orada, aradaki bütün bağlar kopacak, tartışmalar, suçlamalar mı başlayacak? Şimdi bunu göreceğiz.

²⁹¹ Mü'min, 40/26.

²⁹² Neml, 27/14.

BÖLÜM 2: KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA UYANLARIN MAHŞER DURUŞMASI

İslam düşüncesinde hayat ferdin, ömrünü gösteren kısa bir dönem değildir. Nitekim hayat, bu dünyada insanlığın ömrünü temsil eden görülen bir devre olmadığı gibi, insanlıktan bir milletin ömrünü de temsil eden sınırlı bir dönem değildir. İslam düşüncesinde hayat sınırlı dünya hayatını içine aldığı gibi, boyutlarını Allah'ın bildiği Âhiret hayatını da içine alır²⁹³.

Bazı kelimelerin varlığı ikizine bağlıdır. Örneğin, “koca” ve “karı” bu kelimelerdendir. Her biri semantik olarak ikizini hatırlatır. Erkek ancak eşinin varlığıyla koca olabilir. Yani “koca” kelimesi karı kavramını da içinde taşır. İşte aynı şekilde dünya kavramı da Âhiret kavramını ihtiva eder. Kur'ân bu iki kelimedenden hangisini kullansa bu çağrışımı göz önünde tutmuştur²⁹⁴.

Âhiret kelimesi, “ehr” kökünden ism-i fail olan “âhir” kelimesinin müennesidir. Başlangıç anlamına gelen evvelin zıddıdır ve nihayet son anlamına gelmekte olup çoğulu “evahir”dir²⁹⁵.

Dini terminolojide Âhiret, kıyametin kopmasından başlayıp cennetliklerin cennete, ceennemliklerin cehenneime girmesine kadar geçecek olan zaman veya haşirden sonra başlayıp ebediyyen devam edecek olan ikinci hayattır ki, ba's, haşr, hesap, mizan, şefaât, sırat, cennet- cehenneim gibi bütün olay ve aşamaları içine almaktadır²⁹⁶.

Âhiret'e, Âhiret denilmesinin sebebini izah sadedinde ise iki yaklaşımda bulunulmuştur. Bunlardan birincisi, Âhiret'in, kendisinden evvel olan dünya hayatından sonra gelmesidir²⁹⁷. İkinci görüşe göre ise, varlıklara ve onları kuşatan hayat boyutuna yakın olması anlamında dünya, uzak ve sonradan gelecek olana da Âhiret denilmiştir²⁹⁸.

Konumuza girmeden evvel, kötülük önderleri ile onlara uyanların anlatıldığı ayet

²⁹³ Faiz, Ahmed, *Fi Zilâli'l-Kur'ân'da Kıyâmet ve Âhiret* (trc. Veli Ulutürk), Uysal yay., Konya, 1988, s. 9.

²⁹⁴ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev., Süleyman Ateş), Kevser yay., Ankara, ts., s. 78.

²⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, IV, 12-13; Elmahîlî, *Hak Dîni*, I, 199.

²⁹⁶ Bilmen, Ö. Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Bilmen yay., İst., 1975, s.319.

²⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyan.*, I, 106; Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyâmet*, Marifet yay., İstanbul, 1997, S. 68.

²⁹⁸ Râzî, *et-Tefsiru'l- Kebir*, II, 32.

pasajlarının edebi özelliği olan tasviri kısaca açıklamaya çalışalım.

“Tasvir, Kur’ân üslûbunda üstün bir ifade vasıtasıdır. Kur’ân müşahede edilen bir olayı, görülen bir manzarayı, zihni bir mânâyı, ruhî bir mânâyı, ruhî bir durumu olduğu kadar insan tipini, beşer tabiatını da hissi, hayali bir sûrette ifade eder. Çizdiği bu resme canlı bir hayat, ya da taze bir hareket verir. Bir bakarsınız ki, o zihni mânâ bir şekil bir hareket olmuş, o rûhî durum; canlı bir hale gelmiştir. O beşer tâbiâtı cisimlenmiştir. Olayları, sahneleri, hikayeleri ve manzaraları ise canlı, hareketli bir hale sokar: Buralara birde konuşma ilave edince, bu sahnenin bütün hayali unsurları tamamlanmış olur. Anlatım başlar başlamaz dinleyicilere yepyeni bir bakış kazandırır ve onları ilk olayın vuku bulduğu veya vuku bulacağı, sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini takip eder, hareketler tazelenir. Dinleyici bunu okunan bir kelimeler veya darb edilen bir mesel olduğunu unutmaz da sahneye gelip giden şahısları görür. Hadiselerin getirdiği durumlardan etkilenen insanları, jest ve mimikleri, insanların ruhlarındaki hisleri açığa vurur. Artık o kıssalar burada hayatın hikâyesi değil, hayatın kendisidir”²⁹⁹.

Kur’ân, kötülük önderleri ile onlara uyanların, mahşerdeki ve cehennemdeki hallerini anlatırken, muciz tasvirler yapmaktadır. Bu tasvirler, Kur’ân’ın muhataplarının öğüt almasını, yapılan uyarıları derinlikle anlamasını kolaylaştırmaktadır. Özelde konumuzla alakalı tasvirler, içinde pişmanlıkların, özlemlerin, suçlamaların dolu olduğu karşılıklı konuşma şeklinde tezahür eden sahnelerdir.

Burada bizim amacımız, Âhirette kötülük önderleri ile onlara uyanların aralarında meydana gelen olayları daha yakından incelemek, Kur’ân’ın çeşitli sûrelerine yayılmış bu sahneleri ve tartışmaları bir araya getirerek, insanların zihnine daha da yakınlaştırmaktır.

Konu hakkında bilgiler Kur’ân’da farklı surelere serpiştirilmiş durumdadır. Kur’ân, bu tür tartışmalara konu bütünlüğü içinde ne kadar gerekiyorsa o kadar değinmiş fazla ayrıntıya girmemiştir. Biz, bu parça bilgileri bir araya getirerek bir konu bütünlüğü oluşturmaya çalıştık.

²⁹⁹ Kutup, Seyyid, *Kur’ân’da Kıyamet Sahneleri* (çev. Süleyman Ateş) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s.5-6.

Bu bütünlükten bizlere, kötülük önderleri ve onlara uyanların ölümlerinden sonra dirilmeleriyle başlayıp, cehennem de sona eren bir tartışma ve çekişmenin hâkim olduğu, içinde pişmanlıkların bulunduğu bir durum ortaya çıktı.

Biz, bu bölümde, kötülük önderleri ile onlara uyanların mahşerdeki hallerini, pişmanlıklarını, tartışmalarını, Kur'ân'ın tasvir ettiği şekilde açıklamaya çalışacağız.

2.1. Ba's (Yeniden Diriliş) ve Haşr (Mahşerde Toplanma)

Konuya girmeden önce kısaca kötülük önderleri ve onlara uyanların da içinde bulunduğu, ömürlerini azgınlıkla, isyanla, inkarla geçiren kişiler için ölüm anının, çok acı verici bir zaman dilimi olduğunu açıklamaya çalışalım. Kur'ân'ı Kerîm, bu durumu bizlere çeşitli şekillerde haber vermektedir.

Yüce Allah, adına yalan uyduran, kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde “Bana da vahyolundu” diyen, bir de, “Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indiririm” diye iddia eden yalancı peygamberlerin ve onlar gibi Allah'ın dinine engel olmak isteyen diğer zalimlerin, *Ölümün şiddetleri içinde kıvrılırken, ölüm meleklerinin de yakalarına yapışıp kendilerine: “Haydi, derhal ruhlarınızı çıkarıp teslim edin! Bugün zillet azabıyla cezalanacaksınız; çünkü Allah hakkında gerçek dışı şeyler söylüyordunuz ve çünkü kibirlenerek O'nun âyetlerinden yüz çeviriyordunuz!” diye haykırdıkları sırada sen o zalimlerin halini bir görsen!* (En'âm, 6/93)

Bedir günü Müslümanları yok etmek için gelen kafirlerin ve münafıkların ölümlerinin çok ızdıraplı olduğu bizlere şöyle haber verilir: *Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak “Tadın bakalım cayır cayır yanmanın acısını!” diyerek canlarını alırken bir görmeliydin!* (Enfâl, 8/50)

Bu şekildeki tasvirler, özellikle şunu gösteriyor ki; kâfir kimsenin bedeninden ruhu kabz olunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yanarak gittiğini dışarıdakilerin görüp müşahede etmesi mümkün değildir. Bunu ihtar ederken şuna da işaret ediyor ki, kâfirin ruhu, dünyaya yönelik iken bedeninden kabzolunduğu nezi' halinde, dünyadan döner Âhirete yönelir ve halbuki o, küfründen dolayı Âhîret âleminde karanlıklardan başka bir şey müşahede etmez. Dünyaya ve cismani hazlara şiddetle muhabbetinden dolayı o vakit bu ayrılık anında, bu kopmadan ve uzaklaşmadan öyle bir elem ve hasret duyar, öyle bir acı çeker ki, yanar da yanar. Bu yanmadan dolayı her türlü nurdan mahrum

olarak önünde azab, ardında lanet olarak o karanlığa atılır. Artık yeniden dirilişinde de mahşer yerinde haşrolunuşunda da bu minval üzere acıları sürer gider³⁰⁰.

Konumuzu oluşturan Kötülük önderlerinden biri olan Firavun'un, ölüm anında iman etmesi ise onun yolundan gidenlere bir ibret teşkil etmesi gerekmektedir. *Nihayet boğulmak üzere iken (Firavun): "İman ettim. İsrailoğullarının inandığı İlahtan başka tanrı yokmuş. Ben de Müslümanlardanım dedi.* (Yûnus, 10/90)

Firavun'un ölüm anında iman etmesinin bir faydası olmadığı gibi³⁰¹ onun ve ona uyanların azabının kabirde de devam ettiğini, Kur'ân bizlere haber verdi: *Onlar sabah akşam ateşin karşısına getirilirler. Kıyamet koptuğunda da: "Haydi, Firavun hanedanını en şiddetli azaba sokun!" denilir* (Mü'min, 40/46).

Sonuç olarak, inkar eden kafirlerin ve azgınlara ölüm anı gerçekten zor olacak. Her şeyin bittiğini anlayacaklar. Dünyada boş bir hayat geçirdiklerinin farkına varıp, kendilerinin kafir olduklarına şahitlik edecekler. Bu zor yolculuk kabirde ki hayattan sonra yeniden diriliş ve mahşerde hesap vermek için toplanmayla devam edecektir³⁰². Bu girişten sonra konumuza geçebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'in sıkça tekrar ettiği ba's, lügatte genel olarak, diriltme ve gönderme manalarına gelmektedir³⁰³. Ba's, bu manalara ilaveten "ilhamda bulunma"³⁰⁴, "uykudan uyandırma"³⁰⁵, "bir şeyi bir şeye musallat kılma"³⁰⁶, "peygamber gönderme"³⁰⁷, "nasb ve tayinde bulunma"³⁰⁸ gibi anlamlarla da Kur'ân'da kullanılmıştır³⁰⁹.

Dinî bir terim olarak ba's, "Allah'ın Âhiret hayatını başlatmak üzere, ölüleri kabirlerinden çıkararak hayata iade etmesi" anlamını ifade eder³¹⁰. İslâmî literatürde yaygın olarak, "kıyamet gününde Allah'ın Âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri

³⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 2418.

³⁰¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 213.

³⁰² İman edenlerle inkar edenlerin ölüm anlarının nasıl olacağı hakkında geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kıyamet ve Âhiret*, (trc. Ömer Beğ), Hakikât Yayınları, İstanbul, 1994, s. 8-9.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 112.

³⁰⁴ Mâide, 5/31.

³⁰⁵ En'âm, 6/60.

³⁰⁶ İsrâ, 17/5.

³⁰⁷ Cum'a, 62/2.

³⁰⁸ Nisâ, 4/35.

³⁰⁹ Öztürk, Yener, *Kur'ân'da Âhiret İmkânı ve Lüzumu Açısından*, Işık yay., İzmir, 2001, s. 18.

³¹⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 98.

yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi” anlamında kullanılır³¹¹.

Kur’ân’da, kıyamet gününün mutlaka geleceği, kabirlerin açılacağı³¹², yeryüzünün, içindeki ağırlıkları dışarıya atacağı³¹³ ve Allah’ın insanları tekrar dirilterek yerden ot bitirir gibi topraktan çıkaracağı³¹⁴ bildirilmiş, Cibril hadisinde de ba’s iman edilmesi gereken esaslar arasında sayılmıştır³¹⁵. Ehl-i Sünnete göre ba’s kesin naslarla sabit olduğu gibi aklen de mümkündür. Kur’ân’da, sûr’a birinci üflemenin ardından -Allah’ın diledikleri müstesna-bütün canlıların yok olacağı, ikinci üfleme üzerine de ba’s hadisesinin gerçekleşeceği ve ölmüş bütün yaratıkların yeniden canlanarak³¹⁶ belli bir hedefe doğru koşuyormuş gibi³¹⁷ rablerinin huzuruna çıkacakları³¹⁸ anlatılır ve dirilişin, gerçeği öğrenme ve amellerin karşılığını görme hikmetine bağlı olduğu³¹⁹ vurgulanır.

“Yevmü'l-ba's”³²⁰ ve “yevmü'l-hurûc”³²¹ ismi de verilen³²² o günde insanlar arasındaki soy yakınlığının fayda vermeyeceği, herkesin kendi derdine düşeceği ve bu yüzden kişinin kardeşinden, anne baba, eş ve çocuklarından kaçacağı³²³, kimsenin birbirine bir şey sormayacağı³²⁴, herkesin tek başına muhatap alınıp sorumlu tutulacağı, bazı yüzlerin ak, bazılarının kara olacağı³²⁵, şeklinde kıyametle ilgili bilgiler (kıyamet halleri) Kur’ân’da ayrıntılı bir şekilde zikredilmektedir. Kur’ân, ölümden sonra dirilişi hayretle karşılayan ve bu konuda kesin bilgi sahibi olmak isteyenlere cevap teşkil etmek üzere, ölmüş ve parçalarına ayrılmış bazı canlıların yeniden diriltildiğini haber vermek suretiyle³²⁶ duyulur âlemden de insan zihnini diriliş gerçeğine yaklaştıracı örnekler

³¹¹ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ba’s”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 98.

³¹² İnfitâr, 82/4.

³¹³ Zilzâl, 99/2.

³¹⁴ Nûh, 71/17-18.

³¹⁵ Buhârî, İmân, 37.

³¹⁶ Zümer, 39/68.

³¹⁷ Meâric, 70/43.

³¹⁸ Yâsîn, 36/51.

³¹⁹ Nahl, 16/38-39; Tegâbün 64/7.

³²⁰ Rûm, 30/ 56.

³²¹ Kâf, 50/42.

³²² Bu ve benzeri isimler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Güllüce, Veysel, *Kur’ân’ı Kerîm’de Âhîret İnançının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum, 2001, s. 80-81.

³²³ Abese, 80/34-36.

³²⁴ Mü’minûn, 23/ 101.

³²⁵ Âl-i İmrân 3/106.

³²⁶ Bakara 2/72-73, 259-260.

sergilemektedir³²⁷.

Ölümünden sonra dirilişe inanmayan kafirler, inanmadıkları bu dirilişi ayan beyan yaşadıklarında, zelil ve perişan bir şekilde dirilmiş olarak hesap yerine giderler. Onların bu durumu şöyle tasvir edilir: *Bu iş için sadece bir tek emir yeter!*³²⁸ Sura üflendi, *"Kalk!" borusu çaldı!..*³²⁹ *Bir de bakarsınız ki hepsi dirilmiş, etraflarına bakınıyorlar.*³³⁰ *İşte mezarlarından kalkıp, Rab'lerinin huzurunda duruşmaya koşuyorlar,*³³¹ *gözleri korkudan önlerine eğildikçe eğilmiş, dehşet içinde mezarlarından çıkar, yayılmış çekirgeler gibi her tarafı dalga dalga kaplarlar. Boyunlarını, çağıran münâdîye doğru uzatmış vaziyette, kâfirler: "Bugün çok zorlu bir gün, işimiz bitik!" derler*³³². *"Eyvah bize! Kim kaldırdı bizi yatağımızdan?" diyorlar. "İşte Rahmân'ın vâdi: Resuller doğru söylerler!" Bütün olay, bir çağrıdan ibâret! İşte hepsi duruşma için toplanmışlar.*³³³ *"Eyvah, bize!" derler, "İşte bize bahsedilen hesap günü!" Melekler de: "Evet, evet bu, sizin yalan saydığınız hüküm günüdür!" derler.*³³⁴

Kur'ân mu'cizu'l beyanın tasvir ettiği bu sahne, sanki şu anda gözlerimizin önünde yaşanıyor. Sahnede olup bitenleri adeta görüyor, konuşulanları bizzat işitiyoruz. Yine kıyamet gününü yalanlayan, yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin yüzlerindeki utanç ifadesini görüyoruz.

Âyette geçen "eyvah" ifadesi, yaşadıkları büyük panik, korku ve pişmanlığın bir ifadesidir. Çünkü hayatları boyunca kendilerini Âhiretle uyarıp korkutan kişilerin doğru söylediklerini, yeniden dirildikleri günle birlikte anlarlar. Dolayısıyla kendilerine vaat edilen diğer şeylerin de sırasıyla başlarına geleceğini artık biliyorlardır³³⁵. Şimdi, gerçekleşeceğine inanmadıkları bu azaba sürükleneceklerdir ve kaçıp kurtulmalarının da imkanı yoktur.

Sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydana toplamak" mânasına gelen haşir (haşr) kelimesi, kıyamet gününde yeniden diriltilen

³²⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 99.

³²⁸ Sâffât, 37/19.

³²⁹ Yâsîn, 36/51.

³³⁰ Sâffât, 37/19.

³³¹ Yâsîn, 36/51.

³³² Kamer, 54/7-8.

³³³ Yasin, 36/52-53.

³³⁴ Saffat, 37/20-21.

³³⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 9.

(ba's) bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir. Buna göre haşr, kıyamet halleri arasında ba'stan sonra ikinci merhaleyi oluşturur ve "hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edip dağıtmak" anlamındaki neşirin karşıtı olur³³⁶. Genel olarak kabul edilen görüşe göre bütün ümmetler kendi peygamberinin önderliğinde haşredileceği, en önde de ümmetiyle birlikte Hz. Muhammed bulunacağı için ona "Haşir" adı da verilmiştir³³⁷.

Kur'ân, haşrin, bütün insanların bir araya toplandığı³³⁸ ve gerçekte kimin kazanıp kimin aldandığının ortaya çıkacağı bir gün olduğunu bildirir³³⁹. Yine Kur'ân'a göre, haşr yerinde (mahşerde) toplanacak olan insanların görecekleri muamele dünyadaki yaşayışlarına göre olacaktır. Nitekim Kur'ân'da burada Allah'tan yüz çevirenlerin o gün kör olarak haşrolunacağı, kafirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, Mü'minlerin yüzlerinin ise, parlak ve sevinçli olacağı³⁴⁰ haber verilmektedir³⁴¹.

İnsanlar inançlarına ve amellerine göre çeşitli şekillerde haşredilir. Kötülüklerden sakınanlar eğerleri altından (maden) olan emsalsiz binekler üzerinde haşredilir ve müstakbel hayatlarını özlerler. Bazıları ikişer, üçer, dörder, onar kişilik gruplar halinde develer üzerinde mahşer yerine götürülür. Bazıları da kavurucu güneş altında yaya olarak haşrolunur. Kâfirlere gelince bunların liderleri yüzükoyun, diğerleri yürüyerek mahşere sevk edilir³⁴².

Mahşerde insanların, fiziki görünümü hakkında, Hz. Âişe (r.a.)'den şöyle bir hadis nakledilmektedir: Resulü Allah (s.a.s.)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kıyamet gününde insanlar çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak mahşerde toplanacaklardır." Ben: Ey Allah'ın Resülü erkekler kadınlar hep bir arada, birbirlerine bakmayacaklar mı? Diye

³³⁶ Toprak, Süleyman, "Haşir", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 416.

³³⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l- Arab*, IV, 190; Toprak, Süleyman, "Haşir", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 416.

³³⁸ *Hûd*, 11/103.

³³⁹ *Teğâbün*, 64/9.

³⁴⁰ *Âl-i İmrân*, 3/106-7; *Abese*, 80/38-43.

³⁴¹ *Tâhâ*, 20/124-126. Mahşerde haşrolunacakların durum ve ahvaliyle ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.s.) varid olan hadislerde ise mahşerin beyaz ve parlak bir düzlük olduğu ve insanların çıplak, yalınayak, sünnetsiz ve kusursuz olarak haşrolunacağı bildirilir. (bkz. Buhârî, *Rikâk* 44, 45.)

³⁴² *Buhârî*, *Rikâk*, 45; *Müslim*, *Cennet*, 59.

sordum, şöyle buyurdu: "Orada karşı karşıya kalacakları hal, birbirlerine bakmalarına fırsat vermeyecek kadar ağırdır"³⁴³.

Mahşerin, fiziksel mahiyeti gelince ise fevkalâde geniş, düz, binasız ve yapısız yepyeni bir yer olacaktır. Peygamberimiz (s.a.s.): "Kıyamet günü insanlar, halis undan yapılmış dümdüz ekmeğe gibi esmere yakın beyaz bir yer üzerinde toplanacaklardır" buyurmuştur³⁴⁴.

2.2. İnsanların Önderleriyle Hesaba Çağrılmaları

İmam, hidayet ve dalâlette öne geçirilip arkasına düşülen, kendisine uyulan kimse demektir ki, bir peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir başkana, bir kumandana denilebilir³⁴⁵.

Yüce Allah, İnsanları önderleriyle beraber çağırarak hesaba çekeceğini bildirmektedir: *Gün gelecek, her sınıftan insanları, tâbi oldukları önderlerine nisbet ederek çağıracağız. Kimin hesap defteri sağından verilirse işte onlar defterlerini emin olarak okur ve kıl kadar olsun, haksızlığa uğratılmazlar* (İsrâ, 17/71).

Ayette zikredilen "önderler" in kimler ve neler oldukları hakkında şunlar zikredilmiştir: Ebu Hureyre'den, "merfû" olarak nakledilen bir görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur : "Kıyamet gününde, "Ey İbrahim'in; ey Musa'nın, ey İsa'nın ve ey Muhammed'in ümmeti diye nida olunur da, bunun üzerine, peygamberlerine uyan, haktan yana kimseler kalkarlar ve kitaplarını, sağ taraftan alırlar. Daha sonra da "Ey Firavun'un, ey Nemrud'un ve sapıklık ve küfrün liderlerine yönelik olarak, "ey falancanın, filancanın bağlıları!" diye seslenilir." Bu açıklamaya göre, burada zikredilen önderler, her ümmetin kendilerine gönderilmiş olan peygamberleri ve kafirlerin peşlerinden gittiği önderlerdir³⁴⁶.

Dahhâk (r.a.) ve İbn Zeyd'den (r.a.) nakledilen başka bir görüşe göre ise, buradaki imam kelimesinden maksat her ümmetin peygamberlerine verilen kitaplardır. Bu görüşe göre mana, "Allah, her insanı, kendilerine indirdiği kitaplarla çağırır" şeklinde olur. Böyle

³⁴³ Buhârî, Tefsir, 5,14,21; Müslim, Cennet, 56; Ahmed, I, 223, 235,253.

³⁴⁴ Buhari, Rikak 44; Müslim, Münafikun, 28.

³⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dîni*, IV, 3193-3194.

³⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 237-238; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 376-377; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 459.

olması halinde, ifadenin takdiri manası, "Kıyamet gününde, "Ey Kur'an, ey Tevrat, ey İncil ehli!" diye nida olunur"³⁴⁷.

Hasan el-Basrî (r.a.) gibi bazı âlimlere göre ise, buradaki imam kelimesinin maksat, hesap defteridir. İbn Kesîr (ö. 774/1373) de bu görüşü tercih etmiştir³⁴⁸. O zaman anlam, o gün biz onları "amel defterleriyle hesaba çekeceğiz", şeklinde olur. Bu görüşü savunan âlimler, görüşlerine delil olarak şu ayeti getirmişlerdir: *Biz her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuzda) kaydettik*³⁴⁹. Bu ayette imam kelimesi kitap anlamında kullanılmıştır.

Taberî'nin (ö. 310/922), imam kelimesinin dildeki kullanımını da dikkate alarak tercih ettiği başka bir görüşe göre buradaki imam kelimesinden maksat her ümmetin, dünyada kendilerine önder kabul ettiği liderleridir³⁵⁰. İman ehli olan kimseler peygamberleri önder kabul ederler. Kâfirler de önder kabul ettikleri kimselerin ardından giderler. Bu görüşe delil olarak şu ayetler getirilmiştir: "*Biz onları cehenneme çağıran imamlar kaldık* (Kasas, 28/41). Bir hadisi şerifte de "kıyamet gününde insanlar bir araya toplanır, Rabbimiz: "Her kim neye tapmışsa onun ardına düşsün. buyurur. Artık kimi güneşin, kimi ayın, kimi tağutların (kodamanların) peşine düşüp gider"³⁵¹.

Râzî (ö. 606/1209), bütün bu görüşlerin dışında, imam lafzının anlamıyla ilgili ilginç bir yorum yapar ve şöyle der: "Lafızla ilgili başka bir ihtimâl daha bulunmaktadır: "Üstün ve fasit ahlâkın çeşitleri pek çoktur. Her insana hükümran olan da, o ahlakın bir türüdür. Mesela, kimilerine "gadab"; kimilerine para tutkusu; kimilerine geliri olan arazî, kârlı iş tutkusu; kimilerine de, kin ve haset hükümrandır. İyi huy tarafını ele alırsak, diyebiliriz ki, bazı kimselere af duygusu veya şecaat (cesaret) veya kerem, yahut da ilim ve zühd talebi hükümran olmuştur. Bu zahirî fiilleri yapmaya sevk eden şey, o gizli ve batını olan huylardır. Binâenaleyh, bu batını huylar, o zahirî fiillerin bir imamı; itaat edilen bir meliki ve uyulan, iktidâ edilen bir önderi gibidir. Binâenaleyh, Kıyamet gününde, mükâfaat ve ceza, o huylardan neşet eden fiillere göre verilir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir gün gelecek, insan sınıflarından her birini biz imamlarıyla çağıracağız" ifadesinden kastedilen budur. Binâenaleyh, böyle bir ihtimal, benim gönlüme doğan bir ihtimaldir.

³⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 237-238; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 376-377; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 459.

³⁴⁸ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, III, 56.

³⁴⁹ Yâsîn, 36/12.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 159.

³⁵¹ Buhârî. Rikak, 52.

Kendi muradını en iyi bilen ise Allah'tır"³⁵².

Yukarıda anlatılan görüşler, Râzî'nin (ö. 606/1209) belirttiği farklı görüş dışındakiler genelde bütün tefsirlerde zikredilir³⁵³. Müfessirler bu görüşlerden birini tercih etmekten sakınırlar. Müfessirlerin tercih etmekten sakındıkları bir konuda tercih de bulunmak zor bir durumdur.

Bizim kanaatimize göre, imam kelimesinden kastın "peygamber" ve insanlara gönderilen "ilahi kitap" olduğu hakkındaki iki görüş, temelde bire indirilebilir. Çünkü kitapla veya peygamberle çağırma aynı durumun farklı şekillerde tezahür etmesidir. İnsanlar ilahi kitapla da çağrılrsa önde olacak kişi yine O ilahi kitabı tebliğ etmiş olan peygamberdir.

Amel defteriyle çağırılma hakkındaki görüş ile az önce zikrettiğimiz görüşü nasıl bağdaştırabiliriz. Burada gerçek olan şu ki insanlar amel defterlerini alacaklar ve ondakilerden hesap verecekler. Ancak yukarıdaki ayette bahsedilen çağırılma bu anda mı olacaktır, yoksa daha öncemi olacaktır. Yani bu iki görüş, aslında öncelik ve sonralık durumuna göre çözümlenebilir. Yüce Allah'ın huzuruna saf saf çıkmada³⁵⁴ da anlatıldığı gibi insanlar önce Allah'ın huzuruna önderleri yani peygamberleri veya küfür öncülerinin eşliğinde çağrılacak sonra amel defterlerini alacaklardır. Bundan sonrada o önderlerinin öncülüğünde ya cehenneme ya da cennete gideceklerdir³⁵⁵.

Müfessirlerin genelde "imamlarıyla çağırırız" cümlesini tefsir ederken, inananların peygamberleriyle, kafirlerin de peşinden gittikleri önderleriyle çağırılırlar şeklinde ki açıklamayı diğer açıklamalardan önce getirmeleri³⁵⁶ ve bu konudaki hadis³⁵⁷, bize bu görüşün daha tercihe şayan olduğunu göstermektedir. Doğrusunu Allah bilir.

³⁵² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 377.

³⁵³ Beğâvi, *Meâlimu't-Tenzil*, V, 109; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 237-238; Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XV, 159; Beydâvî, *Ervâru't-Tenzil*, III, 458; Neseî, Abdullah b. Muhammed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1993, II, 644.

³⁵⁴ Kehf, 18/48.

³⁵⁵ Hûd, 11/99.

³⁵⁶ Beğâvi, *Meâlimu't-Tenzil*, V, 109; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 237-238; Taberî, *Camîu'l-Beyân*, XV, 159; Beydâvî, *Ervâru't-Tenzil*, III, 458; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 644.

³⁵⁷ Kıyamet gününde insanlar bir araya toplanır, Rabb'imiz: "Her kim neye tapmışsa onun ardına düşsün" buyurur. Artık kimi güneşin, kimi ayın, kimi tağutların (kodamanların) peşine düşüp gider. (Buhârî, Rikak, 52.)

2.3. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Allah'ın Huzurunda Muhakemeleri

Kur'ân-ı Kerîm'de, Âhiret'in vukunu tasvir eden âyetler, ilgili hadislerin de yardımıyla bir sıralamaya tâbi tutulduğu takdirde bir sual-kitap-mîzan-hesap tertibinin ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür. Buna göre önce peygamberler ilâhî tebliği ulaştırıp ulaştırmamaktan, bütün mükellefler de onu benimseyip benimsememekten sorguya çekilecek, ardından herkese kitabı (amel defteri) verilecek, kitapta kayıtlı iyilik ve kötülükler değerlendirilecek (mîzan)³⁵⁸ böylece mükellefin hesabı görülmüş olacaktır³⁵⁹.

Burada bizim açıklamaya çalışacağımız husus, kötülük önderleri ve onlara uyanların, Yüce Allah'ın huzurunda hesap verirken³⁶⁰ durumlarının nasıl olacağıdır. Dünyada bu iki grup, bir takım dostluklar kurarak birbirlerinden faydalandılar³⁶¹, bu durum Âhirette de devam edecek mi yoksa birbirlerinden istifade ettikleri bağlar sona mı erecek?³⁶²

Yüce Allah, bunların, huzuruna getirilişlerini şu şekilde bizlere bildirmektedir: *O zalimleri; sen, Rab'lerinin huzuruna duruşma için getirildiklerinde, birbirlerine laf atarken bir görseydin!* (Sebe', 34/31)

Onların hesap yerindeki durumunu³⁶³ bir görsen, elbette korkunç ve kötü bir şey görmüş olursun³⁶⁴. Anlaşılan o ki küfür önderleri ve onlara uyanlar yaptıkları günahın, isyanın ve hatanın farkına vardılar. Kendilerini çok zor bir hesabın beklediğini anladılar. Bundan sonra da birbirlerini suçlamaya başladılar.

Yüce Allah, birçok âyet-i kerîmede, kâfirlerin Âhirette cehennemi gözleriyle gördüklerinde, Allah'ın huzurunda birbirlerini suçlayacaklarını beyan etmektedir³⁶⁵. Uyanların, suçu kendilerini aldatan mağrur kâfirlere attıklarını fakat mağrur kâfirlerin de zayıf kâfirlerin bu ithamlarını kabul etmediğini görüyoruz. Bu tartışma ve çekişme böyle hesap bitip hüküm verilinceye kadar hatta cehennemde de devam etmektedir.

³⁵⁸ Yüksel, Emrullah, "Hesap", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 240.

³⁵⁹ A'râf 7/6-9; İsrâ 17/13-14.

³⁶⁰ İbrâhim, 14/21.

³⁶¹ En'âm, 6/128.

³⁶² Bakara, 2/166.

³⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 593; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, IV, 402.

³⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 593; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., III, 555.

³⁶⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, IV, 402.

2.3.1. Tâbilerin Kötülük Önderlerini Suçlamaları

Dünyada iken Allah'a isyanda, birbirlerine dost olanlar, kıyamet gününde birbirlerine düşman olacaklar, her biri, diğerinden beri olduğunu söyleyecektir. Ancak, hakk üzerindeki dostluk bu hale gelmekten müstesnadır³⁶⁶. Onların dostluğu kıyamette de devam edecektir³⁶⁷. *Muttakiler dışında dünyadaki bütün dostlar, o gün birbirine düşmandır.* (Zuhruf, 43/67) Ayetin de belirtildiği gibi, günah ve küfür üzerine kurulan dostluklar, Âhirette düşmanlığa dönüşmektedir.

“Sevgi, ancak birtakım hayır ve menfaatlerin elde edilip, birtakım zararların da bertaraf edileceğine inanıldığında gerçekleşen bir şeydir. İşte böyle bir inanç bulununca dostluk olur. Her ne zaman bu işin bir zarar getireceğine inanılırsa, o zaman da buğz ve nefret oluşur. Gerçekleştiğinde sevgiyi meydana getireceğine inanılan o iyi, güzel ve menfaatli şeyler, ya değişebilir türdendir yahut böyle değildir. Eğer değişebilir türden olursa, bu sevginin de nefrete dönüşmesi mümkün olur. Çünkü bu sevgi, ancak birtakım hayır ve rahatlığa sebep olacağına inanıldığı için tahakkuk etmiştir. Ama böyle bir inanç zail olup, peşinden meydana gelen şeyin zarar ve elem olacağına inanıldığında, bu sevginin yerini öfkeye bırakması gerekir. Çünkü illetin (sebebin) değişmesi, ma'lûlün (neticenin) değişmesini gerektirir. Ama sevgiye sebep olan iyi, güzel ve menfaatli şeyler, devamlı, ebedî ve değişmez şeyler olduğunda, bu sevgi de devamlı olur, değişmez ve sürer gider”³⁶⁸.

“Dünyada iken aralarında sevgi ve muhabbet bulunan kimselere gelince, eğer bu sevgileri, dünyalık ve dünyanın hoşluklarını elde etmek maksadıyla kurulmuşsa, bu arzu ve neticeler Âhirette devam etmez, aksine orada birtakım elem ve belâların meydana gelmesine sebep olur. Böylece de dünyadaki bu sevgi, Âhirette öfke ve nefrete dönüşür. Fakat dünyadaki sevgilerini gerçekleştiren sebep, muhabbetullah, Allah'a hizmet ve Allah'a itaatteki ortak nokta olursa, işte bu sebep değişmez ve yerini başka bir şeye bırakmaz. Böylece, de sürüp gider ve hatta dünyadakinden daha güçlü, daha temiz, daha mükemmel ve daha üstün olur”³⁶⁹.

Kötülük önderleri ve onlara uyanların arasındaki sevgi bağı bir takım menfaatlere ve

³⁶⁶ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 221; Beydâvî, *Ervaru't-Tenzil*, V, 152.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXV, 120.

³⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 641-642.

³⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 642.

korkulara dayandığı için Âhirette kendini nefrete ve düşmanlığa bırakır. Herkes suç karşısındakine atar. Kendi suçsuzluğunu ortaya koymaya gayret eder. İşte uyanlar uydukları kimseleri, Allah'a inanmalarına engel olmakla suçluyorlar.

2.3.1.1. Önderleri Allah'a İnanmalarına Engel Olmakla Suçlamaları

Kötülük önderlerine körü körüne tâbi olan ve onlara karşı hiçbir nasihatçıyı dinlemeye hazır olmayan insanlar³⁷⁰, Âhirette gerçeği apaçık gördüklerinde ve bunlara uydukları için nasıl bir akıbetle sürüklendiklerini fark ettiklerinde: *o kibirli olan önderlerine: "Ah! Sizin yüzünüzden bu hallere düştük, siz olmasaydınız biz de iman edecektik!"* (Sebe', 34/31) Diyeceklerdir. Siz bizi şaşırtmış ve saptırmış olmasaydınız, biz Allah'a, Resulüne iman eden kişiler olacaktık³⁷¹. Sapıklığa düşüren, azarlanmaya daha lâyük olduğu için âyette söze onunla başlanmıştır³⁷².

Duâfâ (zayıflar), tabî olanlar, sapıklıkta ve azgınlıkta müstekbirlere uyanlar;³⁷³ "büyüklük taslayanlar" (müstekbirler) de, liderler ve ileri gelenlerdir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Bununla onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviren, tekebbür eden ileri gelenleri kastedilmiştir³⁷⁴.

Zayıflar, daha açık bir ifadeyle şöyle derler: Bizim küfre girişimizin sebebi sizsiniz, sorumluluk sizin üzerinizdedir sizin saptırmanız, bizi iman etmekten alıkoymanız olmasaydı, biz mutlaka Allah'a iman etmiş, Resulünü ve kitabını tasdik etmiş kimseler olacaktık³⁷⁵. Çünkü onların, "bize hiçbir peygamber gelmedi" yahut "Peygamber kusurludur" demeleri mümkün değildir. Bu da, peygamberin üzerine düşeni hakkıyla yerine getirdiğine işarettir. Çünkü peygamber, eğer ihmalkâr davranmış olsaydı, onlar şimdi siz olmasaydınız iman ederdik demezlerdi. Yine büyüklük taslayan o liderleri olmasaydı, onlar iman ederlerdi³⁷⁶.

³⁷⁰ Suyuti, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983, VI, 703.

³⁷¹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 400; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 402.

³⁷² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 207.

³⁷³ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 400; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 402; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî Tefsîru'l Kur'âni'l-Âzîm ve's-Sebu'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., XXII, 145.

³⁷⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 400; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 207-208.

³⁷⁵ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 400; Zemahşerî, *Keşâf*, III, 594; Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XXII, 189.

³⁷⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 207.

Görülüyor ki, uyanlar bu onur kırıcı ve korku dolu ayakta dikilişin ve bu ayakta dikilişi izleyecek olan cezanın sorumluluğunu önderlerini üzerine atıyorlar. Uyanlar, bu gün önderlerine karşı böyle açık açık konuşuyorlar; ama dünyadayken onların karşısına böyle çıkamazlar yüzlerine karşı böyle konuşamazlardı. Çünkü zavallılaştılar, aşağılanmışlar, boyun eğmişlerdi; yüce Allah'ın kendilerine verdiği özgürlüğü, insanlık onurunu ve düşünme ayrıcalığını satmışlardı. Ama bu gün, sahte değerlerin maskeleri düştüğü ve acıklı azapla burun buruna geldikleri için önderlerine karşı korkmadan ve sözlerini esirgmeden şöyle demektedirler:³⁷⁷ Eğer siz olmasaydınız, biz Mü'min olacaktık.

Uyanlar, önderlerini kendilerini Allah'a imandan alıkoymakla suçladıktan sonra, bu imana engel olmanın mahiyetini açıklayıcı başka bir suçlamaya geçerler. Uyanlar, önderlerine "siz, bizim Allah'a ortak koşmamız için çeşitli hileler kurar, bizi kandırırdınız" derler.

2.3.1.2. Önderleri Kendilerine Tuzak Kurmakla Suçlamaları

Uyanlar, kendilerini kurtarmak için, var güçleriyle önderlerini suçlamaya devam ediyorlar. Önderlerin, kendilerine gece gündüz tuzak kurduklarını söylüyorlar: *Gece gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı. " Çünkü siz daima Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koştığımızı bize emrederdiniz. (Sebe', 34/33)*

Ayette, "gece gündüz (işiniz) tuzak kurmak" olarak çevrilen cümlenin anlamı hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Hayır, sizin gece ve gündüz yaptığımız hilekârlıklar yani bize gizlice söyledikleriniz ve bizi küfre davet edişiniz bizi bu küfre itmiş oldu³⁷⁸. İkinci bir mana ise şöyledir: Sizin gece ve gündüz yaptığımız ameller bizim küfre girmemize sebebiyet verdi. Hilekârlığın gece ve gündüze izafe edilmesi, zaman olarak o an içinde gerçekleşmiş oluşundan dolayıdır³⁷⁹.

Uyanlar, diyorlar ki: Sizin, bize küfrü emretmeniz, bunu telkinde bulunmanız uzun süre devam etmiştir³⁸⁰. Daima planlı ve sürekli propagandanız sebebiyle biz küfre düştük. Sizin zehirli propagandalarınız, gece gündüz yaptığımız toplantılar, komplolar

³⁷⁷ Kutup, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1992, V, 2909.

³⁷⁸ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil.*, III, 984.

³⁷⁹ Zemahşerî, *Keşâf*, III; 594; Mâverdî, Ebû Hasan b. Ali, *Tefsîru'l-Mâverdî*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sakâfiyye, Beyrut, 1992, IV, 451.

³⁸⁰ Beğâvî, *Meâlimu't-Tenzil.*, VI, 401; Nesefî, *Medâriku't-Tenzil.*, III, 984.

ve kıskırtmalar, insanı güçten düşürücü hileleriniz, sorumlu kimseler oluşunuz bizim kafir oluşumuza ve Allah'a ortak koşmamıza tesir etti. Allah'ı inkâr edip O'na ortaklar koştuk.

İnsanları, aldatmak ve saptırmak için gece gündüz ne kadar planlar, hile ve dolaplar kurduğunuzu bir hatırlayın. Sizin bizi dolandırıcılık ve hilelerinizle kandırdığınız ve her birinizin insanları kandırmak için her gün yeni bir hile ortaya attığı da bir gerçek³⁸¹.

“Eğer dünyada olsalardı, bu insanlar (uyanlar) bir köşeye sinerler, ağızlarını açmaya cesaret edemezlerdi. Fakat şimdi Âhirettedirler. Burada yalancılara yaldızlı maskesi düşmüş, sahte değerler iflas etmiştir. Kapalı gözler açılmış, gizli gerçekler meydana çıkmıştır. Bu yüzden artık susmuyorlar, boyun eğmiyorlar. Tersine önderlerinin gece-gündüz hiç dinmeyen komplolarını açık açık yüzlerine vuruyorlar. Bu sürekli komploların amacı insanları doğru yoldan uzak tutmak, eğriliği egemen kılmak, gerçeği belirsiz hale getirmek, nüfuzlarını ve mevkilerini insanları ayartmak ve yanıltmak için kullanmaktır³⁸².

Kötülük önderlerine uyanlar, liderlerine yönelttikleri siz bize hile kuruyordunuz suçlamasının ardından bir farklı suçlamayı Sâffât süresinde yapmaktalar. (*Uyanlar, kendilerine uydukları kimselere*) “Şüphesiz siz bize sağdan geliyordunuz.” derler³⁸³. Âyette uyanlar, önderlerini sağdan gelmekle suçlamaktadırlar. Tefsirlerde sağdan gelmenin manası açıklamak için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Siz bizlere hayır yoldan gelir ve bizi hayırlı yola gitmekten alıkoyardınız. Yani siz bize sağdan en sağlam taraftan ve –hak hakikat üzere bulunduğunuza dair yemin ettiğiniz için- size itimat ettiğimiz hususlarda iyiliği tavsiye eder gibi gelirdiniz. Biz de sizi tasdik ettik ve size uyduk derler³⁸⁴.

Siz bizim sevdiğimiz ve uğurlu kabul ettiğimiz sağdan gelir ve böylelikle bizim iyiliğimizi ister gibi görünerek bizi aldatmak için böyle yapıyordunuz. Çünkü Araplar sağdan geleni uğurlu kabul eder ve ona "sanih" adını verirlerdi. Siz bize öyle bir geliyordunuz ki, eğer bu konuda bize yemin edecek olsaydınız, yemininizin doğru-

³⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 472.

³⁸² Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2909.

³⁸³ Sâffât, 37/28.

³⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75. Ayrıca bkz. Zemaşerî, *Keşâf*, IV, 594; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 10.

luğunu kabul ederdik, diye de açıklanmıştır³⁸⁵.

Sizler bize din cihetinden gelir ve bizim için şeriatin emirlerinin önemsiz olduğunu belirterek bizi şeriatten uzak tutmaya çalışıyordunuz³⁸⁶. Bu gerçekten güzel bir açıklamadır. Çünkü hayır da, şer de ancak dinden gelir. Âyette ki yemin (sağ) de burada din anlamındadır. Yani siz bizlere sapıklığı süslü gösteriyordunuz. Sizler bize din konusunda çeşitli görüşler telkin ederdiniz. Bu suretle dini hafife almamıza sebep oldunuz ve bizi ondan soğuttunuz³⁸⁷.

Siz bizleri güç kullanarak, bize baskı yaparak ve bizi kahrederek (haktan) alıkoymuyordunuz.³⁸⁸ Nitekim Yüce Allah, yemin (sağ) (lafzını şu buyrukta güç ve kuvvet anlamında) kullanarak şöyle buyurmaktadır: "*Sonra onlara sağ eli ile vurdu (kırp geçirdi).*" (Sâffât, 37/93) Bu da güçlü ve kuvvetlice vurdu, demektir. Çünkü kişinin gücü sağında bulunur. Yani sizler bize kuvvet ve galebe kullanarak ve dünyadayken bize karşı sahip olduğunuz egemenlik ve liderlik otoritesiyle gelirdiniz. Bu suretle bizi dalâlete sürüklediniz ve dalâleti bize zorla dayattınız.

Dolayısıyla âyetteki "sağ taraftan gelirdiniz" ifadesi mecazî bir anlatım olup Bize hakkımızda hayırlı olacak teklifler getirirdiniz, bize karşı iyi niyetli, sureti haktan görünürdünüz; ama şimdi anlıyoruz ki gerçekte bizi kandırılmış, haktan saptırmışsınız, bize kötülük etmişsiniz anlamına gelmektedir³⁸⁹.

Sizin bu hileli uygulamalarınızdan dolayı bizde size kandık, sizin bize batılı süslü gösterdiğinizi anlayamadık, siz bize dünyada güç gösterisi yapıyor bizi her şeyden koruyacağınızı söylüyordunuz. Bizde size itaat ettik, dediklerinizi yaptık. Lakin burada bize ceza hak oldu, hakkımızda azap hükmü verildi.

2.3.1.3. Önderleri Mahşerde Kendilerine Yardımcı Olmamakla Suçlamaları

Uyanlar, haklarında hüküm verilip, gidecekleri yerin dehşetini anladıklarında, Allah'a ibadet ve peygamberlere uyma karşısında kibirlenip büyüklük taslayan kötülük

³⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75.

³⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75 Ayrıca bkz. Zemaşerî, *Keşâf*, IV, 594; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10.

³⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75.

³⁸⁸ Zemaşerî, *Keşâf*, IV, 594; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, IV, 1029.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 75.

önderlerine³⁹⁰ şöyle derler: *Biz, sizlere tâbi idik. Şimdi siz, bize fayda sağlayıp da Allah'ın azabından zerrece bir şey uzaklaştırabiliyor musunuz?*³⁹¹

Yaptığımız işlerde size uyuyor ve sizi taklit ediyorduk. Peygamberleri yalanladık³⁹², Allah'ı inkar ettik. Bütün bunları size uymak ve görüşünüze katılmak için yaptık. Doğrusu biz, size uyduk, işlerimizde sizi örnek aldık. Emrettiklerinizi yapıp, sizin gibi davrandık. Bize söz verip, umduğumuz gibi bugün Allah'ın azabından bir kısmını³⁹³ bizden uzaklaştırabilecek misiniz?³⁹⁴

Önderler, dünyada kendilerine tâbi olan halk için herhangi bir şey yapmaktan acizdirler. Onlar, kendilerini Allah'ın azabından kurtaramaz ve kendileri için herhangi bir yarar sağlayamazken elbette ki başkalarına fayda vermeleri söz konusu değildir. Hem önderler hem de onlara uyanlar, Allah'ın azabından kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar³⁹⁵.

“Burada bahsi geçen zayıf kişiler, maddi kuvvet bakımından tağutlardan geri oldukları için zayıf değildirler. Ya da rütbe, mal, mevki veya makam bakımından aşağı oldukları için bu duruma düşmediler. Kesinlikle hayır, bütün bunlar dışarıdan kaynaklanan geçici etkenlerdir. Tek başlarına zayıfların zayıflık sıfatını hak etmelerine yeterli değildirler. İnsan olmanın en belirgin ve en başta gelen özellikleri olan ruh, kalp, onur ve izzeti nefis bakımından zayıf oldukları için bu duruma düşmüşlerdir”³⁹⁶.

“Kuşkusuz mustaza'flar (zayıflar) çoğunlukta, tağutlar ise azınlıktadırlar. O halde çoğunluğun azınlığa boyun eğmesini hangi güç sağlamaktadır? Boyun eğmelerindeki etken nedir? Onların tağutlara boyun eğmesini sağlayan etken, ruhsal zayıflıkları, azimden yoksun oluşları, onur eksikliği ve yüce Allah'ın insanoğluna bahşettiği üstünlük duygusundan kendiliklerinden vazgeçmiş olmalarıdır”³⁹⁷.

³⁹⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344.

³⁹¹ İbrâhim, 14/21.

³⁹² Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344.

³⁹³ Beydâvî buradaki “min”in “hâl” olması durumunda beyaniyye, “meful” olması durumunda tebziyye olacağını belirtir. Bkz. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344.

³⁹⁴ Zemahşerî, *Keşâf*, II, 514; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344.

³⁹⁵ Zemahşerî, *Keşâf*, III; 594; Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XIII, 239.

³⁹⁶ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2095-2096.

³⁹⁷ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2095-2096.

“Hiç kuşkusuz halk kitleleri istemese tağutlar onları ezemez, boyun eğdiremez. Çünkü ezilen halk yığınları istedikleri an tağutların karşısına dikilebilirler. O halde bu yığınlarda eksik olan özgür iradedir. Aşağılık, zelil insanların ruhlarındaki aşağılanmaya yatkınlık duygusu olmasa, aşağılanma, zelil olma söz konusu olmaz. İşte tağutların da dayanakları sadece ezilen halk yığınlarındaki bu ezilmeye yatkınlık duygusudur. İşte burada ezilenler Âhîret sahnesinde aynı zayıflık duygusu içindeler”³⁹⁸.

2.3.2. Kötülük Önderlerinin Cevapları ve İtirafı

Âhîrette ki bu muhakemede uyanlar, suçu kötülük önderlerine atmaya çalışıyorlar ya da başka bir deyişle onları suçluyorlar. İnsanların, analarından babalarından kaçtığı hatta birbirini bile suçladığı bu günde, uyanların kötülük önderlerini suçlamaları doğal bir şey olsa gerek. Ancak kötülük önderleri hem kendilerinin sapkın olması hem de tâbilerini saptırmaları yüzünden uğrayacakları akıbet nedeniyle, onlar da kendilerine tabi olanları suçluyorlar.

2.3.2.1. Önderlerin Tâbilerinin İnanmalarına Engel Olmadıklarını Belirtmeleri

Kötülük önderleri, kendilerine uyanların ve dünyadaki ortaklarının “siz olmasaydınız biz iman edecektik” ithamını reddederek, *Size hidâyet geldikten sonra, biz mi sizi ondan uzaklaştırdık.* (Sâffât, 37/93) Cevabını verirler.

Kötülük önderleri, kendilerine tâbi olanları, saptırdıklarını inkar ederler³⁹⁹ ve onlara size Allah nezdinden hidayet geldikten sonra sizi imandan ve hidayet yoluna tâbi olmaktan biz mi alıkoyduk? Hayır, bilakis ne biz sizi hidayetten çevirdik, ne de sizi zorladık⁴⁰⁰ derler. Asıl siz küfür üzerine ısrar etmeniz, cürüm ve günaha dalmanız sebebiyle kendi kendinize engel oldunuz⁴⁰¹. Sizler karakterleriniz gereği sapıttınız ve cürüm işlediniz⁴⁰².

Siz Müslüman oldunuz da, Müslüman olmak istediniz de biz mi engel olduk? Siz Allah’ın istediği bir hayatı yaşamaya yöneldiniz de biz mi mâni olduk? Hayır, hayır, bizim elimizde hiçbir güç ve kuvvet yoktu ki size engel olalım. Bilâkis siz kendiniz suçlusunuz.

³⁹⁸ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, IV, 2095-2096.

³⁹⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 402; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 145.

⁴⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXII, 145.

⁴⁰¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 594; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 402 Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 479-189.

⁴⁰² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 402.

Biz sizi çağırдық, sizlerde hiçbir delil ve belge olmadan bize uydunuz. Peygamberlerin getirdikleri delillere kişisel arzularınız ve tercihlerinizle karşı çıktınız⁴⁰³.

Mevdûdi'nin (ö. 1979) deyişiyle bu kötülük önderleri şöyle diyorlar: “Biz birkaç kişi sizin gibi yüzlerce, binlerce insanı bize tabi olmaya zorlayacak bir güce sahip değildik. Eğer siz inanmak istemeseydiniz, bizi liderlik, güç, yetki ve yönetimden alıkoyardınız. Eğer sizin hediyeleriniz, vergileriniz ve hibe ettiğiniz şeyler olmasa biz fakir olurduk. Eğer siz bize bağlılık göstermeseydiniz, biz bir gün bile ulu ve aziz olarak kalamazdık. Siz bizi önder kabul edip yüceltmeseydiniz, bizi kimse tanımazdı bile. Siz bizim ordumuz olmasaydınız, biz bir tek ferdi bile yönetemezdik. Şimdi neden size peygamberin gösterdiği yola kendinizin tabi olmak istemediğinizi kabul etmiyorsunuz? Dünyada ne olursa olsun sizi bu dünyada zengin kılacak önderlere uymak istiyordunuz. Hâkimiyetleri altında her tür günah ve ahlaksızlığı işleme özgürlüğüne sahip olacağınız ahlaksız yöneticileri istiyordunuz”⁴⁰⁴.

Size hidayet geldikten sonra, sizleri hidayetten biz mi alıkoyduk” buyruğu inkâr anlamında istifham (soru)dır. Yani biz sizleri hidayetten geri çevirmediğimiz gibi, sizi (bu yolda gitmeye) zorlamadık⁴⁰⁵.

Bir kimsenin bir işi yapması için mâninin muktazîden (onu gerektiren sebepten) daha ağır basması gerekir. Peygamberin getirdiği şey, hidâyettir; müstebkirlerin yaptıkları ise, peygamberin getirdiğini kabul etmeyi engelleyen bir şey değildir. Şu halde, sizin mani bahanesini ileri sürmeniz doğru değildir demektir. Zira bir kimsenin mazur sayılması için ya muktazînin bulunmaması veya maninin olması gereklidir, oysa burada bunlardan hiçbiri mevcut değildir⁴⁰⁶.

Kötülük önderleri, kendilerine uyanların “bizim Allah’a inanmamıza engel oldunuz” suçlamasına cevap verdikten sonra uyanların ikinci suçlaması olan “siz, bize Allah’ı inkar etmemiz için tuzak kurdunuz” suçlamasına cevap verirler.

⁴⁰³ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, III, 547.

⁴⁰⁴ Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 472.

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 594; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 302.

⁴⁰⁶ Râzi, *Et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV, 208.

2.3.2.2. Önderlerin Tâbilerinin Zaten İnançsız Olduklarını Söylemeleri

Kötülük önderleri, kendilerine uyanların sizin bize kurduğunuz tuzaklar sonucunda biz iman etmedik suçlamasına şöyle cevap veriyorlar: “*Hayır, bilakis!*” derler, *siz zaten iman eden kimseler değildiniz. Hem bizim, sizi zorlayacak bir gücümüz yoktu ki! Bilakis, siz azgın bir gürûh idiniz.* (Sâffât, 37/29-30)

Yani sizler hiçbir zaman Mü'min olmadınız ki, bizim hilelerimiz sizi imandan küfre çevirmiş olsun⁴⁰⁷. Aksine sizler zaten küfür üzere idiniz ve onu adet ve alışkanlık haline getirmiş olduğunuz için küfür üzere kalmaya devam ettiniz. Allah'ın birliğini itiraf etmiyordunuz⁴⁰⁸. Dolayısıyla bizden size karşı, imandan dönüp de bize rücu' etmenize yol açan bir saptırma hadisesi vuku bulmuş değildir.

Bizden size musallat olan ve bize uymanız konusunda sizi çaresiz bırakan bir güç ve galebe de söz konusu değildi. Fikrimizi zorla size kabul ettirecek⁴⁰⁹, istemediğiniz halde sizi cebren kendi tarafımıza çekecek güç ve imkana da sahip değildik. Siz de bizim gibi bilerek ve isteyerek⁴¹⁰ tuğyan ve dalâleti isteyen⁴¹¹, isyan konusunda haddi aşan kimselerdiniz⁴¹². Yani sizler kendi karakteriniz ve tabiatınız ile haddi aşan, bizler gibi makul ölçülerin dışına çıkan kimseler oldunuz⁴¹³.

İnsanlar, Allah'a tam bir itmi'nan ile bağlanırlarsa kafirlerin tuzakları hep boşa çıkar⁴¹⁴. Ancak burada kötülük önderlerinin dediği gibi eğer uyanlar zaten inanmamış kişilerse o zaman onların kurduğu tuzakların bir etkisi olabilir.

Kötülük önderleri ilk suçlamayı kabul etmediği gibi bu suçlamayı da kabul etmiyorlar. Çünkü kendi sapıklıklarını vebalinin ardından yeni bir sorumluluk alarak cezalarının artmasını istemiyorlar. İnsanların dünyada herhangi bir mahkemede yargılanırlarken suçlular genelde suçlarını kabul etmezler. Böylece daha az ceza alacaklarını sanırlar.

⁴⁰⁷ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, IV, 1029.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 61; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIII, 86.

⁴⁰⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10.

⁴¹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 42.

⁴¹¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10.

⁴¹² Zuhaylî, *Tefsîru'l-Münîr*, 12/ 77-78.

⁴¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 60-61.

⁴¹⁴ Enfâl, 8/18; Mü'min, 40/25,37.

2.3.2.3. Kötülük Önderlerinin Acizliklerini Beyan Etmeleri

Kötülük önderleri, tâbilerinin, Allah'ın huzurundaki hesap anında, kendilerine yardımcı olmamakla suçlamaları karşısında acizyetlerini beyan ederek şöyle diyecekler: *Ne yapalım? Allah bize yol gösterseydi biz de size gösterirdik. Şimdi bizler sabretsek de, sızlansak da sonuç değişmez. Anlaşıldı: Bizim için kaçıp sığınacağımız bir yer yok.*(İbrâhim, 14/21)

Müfessirler, *Allah bize yol gösterseydi biz de size gösterirdik* " cümlesini birkaç şekilde izah etmişlerdir:

Birinci izaha göre, eğer Allah, onları hidâyete erdirseydi, onlar da kendilerine uyanları hidâyete erdirirlerdi demektir⁴¹⁵. İkinci bir açıklamaya göre, önderler, kendilerinin bu hususta yalancı olduklarını bile bile bunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna, şu ayet delil getirilmiştir: *O gün Allah, onların hepsini diriltecek de. O'na da, size yemin ettikleri gibi yemin edecekler.*(Mücadele, 58/18). Üçüncü açıklamaya göre ise eğer Allah önderleri ikâbindan kurtarıp cennet yoluna iletseydi, onlarda kendilerine uyanları, oraya iletceklerdi⁴¹⁶.

Râzî, bu üçüncü görüşü tercih eder ve şöyle der: "Hidayetten maksat, bizim söylediğimiz şu husustur: Bu (hidayet), onların isteyip araştırdıkları bir şeydir. Binâenaleyh hidayet ile bu mananın kastedilmiş olması gerekir"⁴¹⁷. Yani kötülük önderleri, "Allah bize hidayet etseydi" demekle cehennem azabından kurtulmayı kastetmişlerdir.

Âhirette, tâbilerin suçlamasına mâruz kalan liderler, dünyada iken hem kendilerini hem de tâbilerini aldatmış olduklarını anlayınca, "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" diyerek tâbilerden özür dilemeye çalışacaklardır⁴¹⁸. Bugün Allah'ın azabını savacak bir şeyi Allah bize açıklamış olsaydı biz de onu size açıklardık, siz de onunla Allah'ın azabından korunurdunuz. Şimdi sızlansak da katlansak da fayda

⁴¹⁵ Zemahşei, *Keşşâf*, II, 516; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIV, 355; Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, III, 244; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 581.

⁴¹⁶ Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, III, 344; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 581.

⁴¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 84.

⁴¹⁸ Zemahşei, *Keşşâf*, II, 516.

vermez⁴¹⁹.

Bilgi, sosyal statü, ekonomik imkan gibi yönlerden güçlü ve etkin durumda bulunanların, bu özelliklerine paralel sorumlulukları da bulunduğu, şartları ve konumları itibariyle zayıf olanların da önder ve rehberlerini seçmekte, onlara uymakta akıllı ve dikkatli hareket etmeleri gerekir⁴²⁰.

Daha önce açıkladığımız gibi kötülük önderlerinin, kötü vasıflarının başta geleni onların büyülenmeleridir. Onlar, dünyada Allah'a onun âyetlerine, peygamberlerine karşı hep büyülenirlerdi. Öyle ki bu duygu onların Allah'a iman etmesini engelledi. Bu büyülenmelerinden ötürü Kur'ân, onlara müstekbir sıfatını verdi.

Bugün, dünyadaki hareketlerinin zıddına, kötülük önderleri, acizyetlerini beyan ediyorlar. Kendilerinde herhangi bir gücün olmadığını, kendilerinin de diğer insanlar gibi aciz insanlar olduklarını, itiraf ediyorlar. Kur'ân'ın mu'ciz anlatımı, burada da ortaya çıkıyor. Yüce Allah, dünyada her şeye sahip olduğunu sanan kötülük önderlerine, burada acizliklerini itiraf ettiriyor. Öyle ki dünyada kendini insanlara, rabb kabul ettirmeye çalışan da Firavun, burada acizyetini beyan eden de Firavun. Bu acizyet beyanı, bütün insanlığa gönderilen Kur'ân'ın, yaşayan kötülük önderlerine ve onlara uyanlara bir uyarısıdır.

Kötülük önderleri, soruşturma ilerledikçe bu inkârlarından vazgeçip, suçlarını itiraf edip, kendileri saptıkları gibi tâbilerini de saptırdıklarını kabul ederler.

2.3.2.4. Kötülük Önderlerinin Tâbilerini Saptırdıklarını İtiraf Etmeleri

Kötülük önderleri ile onlara uyanların suçu birbirlerine atmalarından sonra kötülük önderleri, hep sapkın olduklarını hem de kendilerine uyanları saptırdıklarını itiraf edecekler ve şöyle diyeceklerdir: *Kendimiz azdığımız gibi sizi (tâbilerini) de azdırdık.* (Sâffât, 37/31-32)

Yani üzerinde bulunduğunuz küfrü size süslü gösterdik ve sizi azgınlığa çağırdık⁴²¹. Zaten biz de azgınlardan idik. Vesvese ile ve (sapıklığa) davet etmekle (azmış ve

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XIII, 261; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, III, 344.

⁴²⁰ Karaman, H.v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DiB, Yayınları, Ankara, 2003, III, 284-285.

⁴²¹ Neseî, *Medâriku't-Tenzil.*, IV, 1029.

azdırmış idik)⁴²². Biz inançsız sapıklardık, sizleri de kendimiz gibi saptırdık. Azgınlara tâbi olursanız sonunuz elbette böyle olacaktı. Sizler bizi, bizler de sizi kullanıyor, birbirimizden faydalanıyorduk.

Şimdi kötülük önderlerinin Allah'ın huzurunda yaptıkları, başka bir itiraflarına bakalım: *Kendileri hakkında azap hükmü kesinleşmiş olanlar: Rabbimiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık (yoksa onları zorlayan bir gücümüz yoktu. Onların (suçlarından) berî olduğumuzu sana arz ederiz. Zaten onlar aslında bize tapmıyorlardı (kendi arzularına tapıyorlardı), derler.* (Kasas, 28/63)

Katade'den nakledilen⁴²³ ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi bazı müfessirlerin tercih ettiği görüşe göre "söz üzerlerine hak olanlar" cümlesinden kastedilen insanlara vesvese veren, ibadet ve taatte Allah'a ortak koşuncaya dek onların peşinde koşan şeytanlardır⁴²⁴.

Kelbî'den nakledilen⁴²⁵ ve Beğâvî (ö. 516/1122)⁴²⁶ gibi âlimlerin tercih ettiği görüşe göre ise haklarında azab sözü hak olmuş olan ileri gelenler veya halkı küfre teşvik eden küfrün ve sapıklığın elebaşlarıdır. Bu görüşe delil: *İşte o zaman kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.* (Bakara, 2/166) Ayetidir. Bazı âlimler ise bu iki görüşü birleştirirler. Yani üzerlerine Azabın vacip olduğu kimseler şeytanlar ve küfür imamlarıdır⁴²⁷. Kanaatimizce, bu görüş daha tercihe şayandır.

Bütün bu görüşlerden hâsıl olan sonuç şudur ki, burada azabın üzerlerine vacip olduğu kimseler, bizim daha önce işlediğimiz gibi kötülük önderleridir.

Üzerlerine azabın vacip olduğu, dalalet önderleri, tâbilerini azgınlığa davet ettiklerini kendilerinin saptığı gibi onları da saptırdıklarını belirtiyorlar⁴²⁸. Yani biz, kendi irademizle azdırdığımız gibi onlar da bizim vesvesemiz neticesinde kendi iradeleriyle

⁴²² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 10.

⁴²³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 303.

⁴²⁴ İbn Kesîr, *et-Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, III, 408.

⁴²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 303.

⁴²⁶ Beğâvî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VI, 217; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 581; İbn Atrıyye, Muhammed b. Abdulhak b. Atrıyye, *El-Muharraru'l- Vecîz, fi-Tefsîri'l Kitâbi'l-Azîz*, yy., Katar, 1985, XI, 319.

⁴²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 120-121; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XX, 100.

⁴²⁸ Beğâvî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VI, 217; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 300.

azdılar⁴²⁹. Ey Rabbimiz! Bunlar bizim peşimizden gelen senin yolundan saptırdığımız kimselerdir. Biz nasıl yoldan çıkmış isek, onları da yoldan çıkardık. Bunu zorla değil, vesvese vererek ve çirkini güzel göstererek yaptık. Neticede onlar da bizim gibi saptılar. Onların sapıklıklarının sorumluluğu bize değil, onlara aittir⁴³⁰. Zaten onlar bize kulluk etmiyorlardı.

Burada, bu liderler ile onlara uyanların, bir kısmı bir kısmından ayrılır ve birbirlerine düşman olurlar⁴³¹. Onlar aslında bize tapmıyorlardı, kendi heva ve heveslerine göre davranıyorlardı⁴³². *O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır. O azabı görmüşlerdir. Aralarındaki ipler de parçalanıp kopmuştur.* (Bakara, 2/166)

Toplumlarına yanlış inanç ve değer ölçüleri empoze eden din ve düşünce önderleri, zorba liderler kendileri nasıl öncekilerin telkin ve teşvikleriyle azmış, doğru yoldan çıkmışlarsa onlardan devraldıkları düşünce ve hayat tarzını aynı şekilde sonrakilere empoze ederek onları azdırıp yoldan çıkardıklarını itiraf ederler. Bununla birlikte onların kendilerine değil, arzularına kul olduklarını; bu konuda kendilerinin, herhangi bir günahları bulunmadığını da Allah'a arz ederler. Ancak örneklik ve telkinleriyle toplumlarının yanlış yola girmelerine sebep oldukları için bu savunmaları işe yaramayacaktır⁴³³.

Kur'ân'ın üslûbu, cümlelerinde kelimelerinin seçilmesinde ve kendisine özgün anlatım tarzında diğer üsluplardan kendini ayırt eder⁴³⁴. Kötülük önderleri, dünyada iken firavun örneğinde olduğu gibi insanlara biz size ancak doğru yolu gösteriyoruz derlerdi⁴³⁵. Şimdi ise Kendilerine uyanları saptırdıklarını itiraf ediyorlar. Kur'ân'ın, zamanı bir anda durdurup hem kötülük önderlerini hem de onlara uyanları, Âhiretteki bu sahneye götürmesi, Kur'ân'ın büyük mu'ciz anlatımlarından biridir.

⁴²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 120-121; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, IV, 300.

⁴³⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XX, 143.

⁴³¹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 217.

⁴³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 120-121.

⁴³³ Karaman, H., v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV, 229-230.

⁴³⁴ Aydın, Muhammed, *Kur'ân Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Değişim Yayınları, Adapazarı, 2001, s.106.

⁴³⁵ Mü'min, 40/29.

2.3.2.4.1. Şeytanın Kendisine Uyanları Saptırdığını İtiraf Etmesi

Hesaplar görülüp iş tamamlanınca Şeytan kendisine uyanlara şöyle der: “Allah size doğru vaadde bulundu. Ben de size bir şeyler va'd ettim, ama sözümünden caydım. Doğrusu, benim size istediğimi yaptıracak bir gücüm yoktu. Sadece ben sizi dâvet ettim, siz de çağırımı kabul ettiniz. O halde beni ayıplamayın, kendi kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, sizin daha önce beni Allah'a şerik yapmanızı da reddetmiştim.” Elbette, böyle zalimlerin hakkı gayet acı bir azaptır. (İbrâhim, 14/22)

'Doğrusu Allah, peygamberlerinin diliyle hak ve doğru olarak size öldükten sonra dirilmeyi ve hesaba çekilmeyi vaat etmişti. Bu, hak bir va'd ve doğru bir haberdi. Bense size, tekrar dirilmenin, hesaba çekilmenin, cennet ve cehennem olmadığını vaat etmişim⁴³⁶. Tâbi ki batıl söz ve yalan söylediğim için sözüm yerine gelmedi. Oysa siz bana uyararak Rabbinizin vadini bıraktınız. Muhakkak, şeytan insanı aldatır⁴³⁷, insanı saptırır saptırmadım der⁴³⁸.

Yüce Allah, şeytanın peşinden gidenlerin Âhiretteki durumunu bizlere şöyle bildirmiştir: *Ey Âdem'in evlatları! Size emretmemiş miydim: “Şeytana tapmayın sakın!” “Çünkü o size âşikar düşman. Lâkin Bana tapın! İşte sırat-ı müstakim!” O, içinizden nice nesilleri saptırdı. Bunu düşünmeli değil miydiniz?* (Yâsîn, 36/59-62)

Âhirette, şeytandan yardım istemeye gelenlerin karşılaştığı durumu İbnu'l-Mübarek, Ukbe b. Âmir yoluyla gelen şu hadis bizlere çok iyi tasvir etmektedir. Resûlullah (s.a.s.) şefaathadisinde şöyle buyurmuştur: “İsa diyecek ki: Ben size ümmi peygambere gitmenizi tavsiye ederim. Bunun üzerine bana gelirler, Allah bana kalkmak için izin verecek. Benim meclisimden, güzel koku koklamış herkesin kokladığı kokudan daha hoş bir koku rüzgarı yayılacaktır. Nihayet Rabbimin huzuruna geleceğim, benim şefaati kabul edecek ve bana saçımdan ayağımın tırnağına kadar bir nur ihsan edecek. Sonra kâfirler şöyle diyecekler: Mü'minler kendilerine şefaathad edecek kimseyi buldular, peki bize kim şefaathad edecek? Bu sefer: Bu, İblis'ten başkası olamaz. Bizi saptıran odur, diyecekler ve bunun üzerine iblis'in yanına varacaklar. Ona: Mü'minler kendilerine

⁴³⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 583.

⁴³⁷ Nisâ, 4/120.

⁴³⁸ Kâf, 50/27.

şefaata edecek kimseyi buldular, haydi sen de bize şefaata et. Çünkü bizi saptıran sen oldun, diyecekler. Bu sefer onun meclisinden kokusu alınmış en kötü ve pis bir koku rüzgarı yayılacak. Sonra da ağlaşmaları oldukça ileri dereceye varacak. İşte o vakit (İblis): "Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçektir. Ben de size vaadde bulunmuştum ama size verdiğim sözde durmadım" diyecektir⁴³⁹.

Şeytan, kendisine uyanları oldukça acı ve etkileyici bir şekilde kınıyor, onları kendi çağrısına uydukları için ayıplıyor. Onlar, şeytanın kendilerinin apaçık düşmanı olduğunu unutup ona uydular. İşte şeytan ve onun sapık çağrısına uyanların Kıyamet günü halleri böyledir.

2.3.3. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Pişmanlıkları

Âhirette yaşanacak olan, bu pişmanlık sahneleri acıklıdır. Olay sanki karşımızda yaşamıyormuş gibi canlı bir anlatımla sunulur⁴⁴⁰. Pişmanlık, iyi ve güzel şeylerin terk edilmesiyle ve kötü şeylerin yapılmasıyla ortaya çıkan bir durumdur.

Burada kötülük önderlerinin iki açıdan pişmanlık duymaları ihtimal dâhilindedir. Birincisi, Allah'ın birliğini tanıyıp ona iman etmemelerinden dolayı büyük üzüntü yaşarlar. Bu pişmanlık neticesinde, *Ey Rabbimiz, gördük, işittik. Şimdi bizi geri çevir de güzel amelde bulunalım*⁴⁴¹ diyecekler. Ancak onlara siz zaten oradan geldiniz denecek bu pişmanlıklarının herhangi bir faydası olmayacak. İkinci pişmanlıkları ise, kendilerine uyanları saptırdıkları için ve onların da günahlarını yükledikleri için olacaktır. Çünkü bugün onlara kendi dertleri zaten yetip artıyor, bir de bunların suçlamaları ortaya çıkıyor. Bu durumda onların sıkıntısını ve üzüntüsünü artıran bir durumdur.

Hem kötülük önderleri hem de onlara uyanlar, Allah'ın huzurundaki tartışmalarından sonra, haklarında hükümler verilir. Gidecekleri cehennem, onlara gösterilir. *Azabı görünce pişmanlığı yüreklerine gömerler.* (Sebe', 34/33) Öyle acıklı bir durumdadırlar ki, sözcükler boğazlarına düğümlenmekte, dilleri söz söyleyememekte ve dudakları kıpırdamamaktadır⁴⁴².

⁴³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIV, 356. Yakın manada hadisler için bkz. Buhari, Tevhid, 36, 19, 37, Rikak 51; Müslim, İman, 322.

⁴⁴⁰ Güngör, Mevlüt, *Kur'an Penceresinden Bakış*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 100.

⁴⁴¹ Secde, 32/12.

⁴⁴² Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, V, 2987.

Onlar, suçu ve kabahati daha önce birbirlerine atıyorlardı. Ama kendilerine, onları başka her şeyden alıkoyan o azâb gelince, bu pişmanlığı ifade eden atışmayı içlerine attılar⁴⁴³. Buradaki “pişmanlığı gizlemek” anlamını verdiğimiz cümlenin, "ortaya koymak", “açığa çıkarmak” anlamına geldiği, ayetin manasının, "Onlar pişmanlıklarını ortaya koyup izhâr ettiler" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür⁴⁴⁴.

Kötülük önderleri, azabı gördüler, dünyada peşlerinden sürükledikleri, saptırdıkları kişilerden uzaklaşıyorlar.⁴⁴⁵ Herkes kendini kurtarma derdinde olduğundan ilk adımı kötülük önderleri atıyor, kendilerine uyanlardan uzaklaşıyorlar. Bu durum tâbi olanları pişmanlıklar içinde kalmasına neden oluyor. Dünyaya tekrar geri dönmek istiyorlar.

2.3.3.1. Uyanların Dünyaya Dönmek İstemeleri

Uyanların yaşadığı pişmanlığı da iki yönden inceleyebiliriz. Birincisi onların Allah’a iman etmedikleri için yaşadıkları pişmanlık ki bunu *Ah! Ne olurdu, imkân olsa da dünyaya bir dönsek ve müminlerden olsaydık*⁴⁴⁶ diye itiraf ederler.

Bu pişmanlıklarının yanında bir de kötülük önderlerine uymaktan kaynaklanan bir pişmanlık var. Bugün bir de uydukları önderler, dünyada aralarında geçen her şeyi inkar ediyorlar. İşte bu durum tâbileri çok üzecek onlar da şu niyazda bulunacaklardır: *Keşke bizim için yeniden dünyaya dönüş imkanı olabilseydi de, onların şu anda bizden kaçıp uzaklaştıkları gibi biz de onlardan kaçıp uzaklaşsaydık.* (Bakar, 2/167)

Onlar ah! Ne olurdu, dünyaya bir daha dönüş mümkün olsaydı da, biz de peşlerinden gittiğimiz ve yalanlarına kanıp tanrı gibi kendilerine bel bağladığımız bu kimselerden, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi uzaklaşsırdık⁴⁴⁷. Salih amel işleyip doğru yolu bulurduk derler.

Uyanların, önder bilip tanrılık mertebesine yücelttikleri, peşlerinden gittikleri, güvendikleri kişilerin de kendi dertlerine düşüp onların yüzlerine bile bakmadıklarını, bütün kurtuluş imkânlarının yok olduğunu, ümitlerinin tükendiğini görünce pişmanlık

⁴⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 403.

⁴⁴⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 208; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 403.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/166.

⁴⁴⁶ Şuârâ, 26/102.

⁴⁴⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 444; Neseffî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 91.

ve kederleri bir kat daha artacaktır⁴⁴⁸. Ah ne olurdu bizim için geçen dünyaya bir dönüş mümkün olsaydı da onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık diye feryat edecekler.⁴⁴⁹

Burada, sapık liderliklerin aldanmış bağılıları, efendilerine karşı kinlerini ve nefretlerini açığa vuruyorlar, ayrıca tatlı geçmişlerine! döndürülmelerini, tekrar dünyaya gönderilerek kendilerini vaktiyle aldatan, fakat şimdi azabı görünce onlarla ilişkilerini kesen, aslında zayıf ve aciz liderlere karşı bağımlılıklarından vazgeçebilmeyi özlüyorlar. Bu tablo son derece etkileyicidir. Dünyadaki bağılılar ile liderler, sevenler ile sevilenler arasında; tatlı ilişkilerin birbirinden uzaklaşma, çatışma ve birbirlerine düşman kesilme ile yer değiştirmesini canlandıran bir tablo!⁴⁵⁰

Kötü önder ve rehberlerin kaçınılmaz sonları, insanları önder ve rehber seçme konusunda uyarmak için anılmıştır. Daha önceki topluluklar, yanlış önderlerin peşlerinden gittikleri için sapmışlardır. Bu nedenle insanlar onların akıbetinden ders almalı ve iyi önderlerle, kötülerini birbirinden ayırt edip, kötülerin peşinden gitmemelidirler.

Uyanların, bu pişmanlık sahnesinden sonra, Yüce Allah'ın her iki guruba dünyada yaptıkları amellerini göstermesi ve onların nedametler içinde bunu izlemeleri sahnesi geliyor.

2.3.3.2. Dünyada Yaptıkları Amellerinin Kendilerine Pişmanlık Kaynağı Olarak Gösterilmesi

Kötülük önderleri ve onlara uyanlar, kendileri için önceden dünyadan iyi şeyler göndermediler. Küfür üzerindeki birliktelikleri onlara günah ve isyandan başka bir şey kazandırmadı. *Âhirette Allah, amellerini bir pişmanlık kaynağı olarak kendilerine gösterecektir.*⁴⁵¹ Çünkü onlar yapıp ettiklerinin karşılığı olarak, hasret ve nedametten başka bir şey göremeyeceklerdir⁴⁵².

Âyeti Kerîmede “Allah onlara amellerini, bir pişmanlık kaynağı olarak gösterecektir.”

⁴⁴⁸ Karaman, H., v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 159-161.

⁴⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 581.

⁴⁵⁰ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I, 154.

⁴⁵¹ Bakara, 2/167.

⁴⁵² Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 91.

buyrulmuştur. Eğer denilecek olursa ki pişmanlık, iyi ve hayırlı şeylerin terk edilmesinden duyulur. Onların amelleri, kötü ameller olduğu halde kendilerine amelleri gösterilince nasıl pişmanlık duyacaklardır?⁴⁵³ Müfessirler bunu şu şekillerde izah etmişlerdir:

Süddî, Abdullah b. Mes'ud'un âyetin bu bölümünü, şu şekilde izah ettiğini rivayet etmektedir: Allah, ileri gelenlerine uyan müşrik ve kâfirlere, dünyada kendilerine farz kıldığı, onların da, yapmayarak Allah'ın cezalandırmasına layık oldukları amellerini ve o amellerin yapılması halinde, kendileri için hazırlanan nimetleri gösterecektir. Onlar da cennetteki bu nimetleri görünce üzülecekler, pişman olacaklardır⁴⁵⁴.

Rebi b. Enes ve İbn-i Zeyd ise: Allah, kâfirlere, kendileri için bir pişmanlık vasıtası olsun diye kötü amellerini gösterecektir. Onlar, niçin bu gibi amelleri işleyip te Allahı razı edecek amelleri işlemediklerinden dolayı pişman olacaklardır. Taberî de bu izah tarzını tercih etmiştir⁴⁵⁵.

Süddî'ye göre Cennet onların tepelerine kaldırılır. Onlar eğer itaat etmiş olsalardı cennete kendileri için ayrılan evlere bakarlar. Arkasından bu evleri Mü'minler arasında paylaşılacaktır. İşte pişmanlık duyacakları vakit budur. Bu amellerin onlara izafe edilmesi onları işlemekle emrolunmuş olmaları açısındanadır. Bozuk amellerinin kendilerine izafe edilmesi ise fiilen işlediklerine göredir⁴⁵⁶.

Ayette geçen⁴⁵⁷ "haserât" kelimesi, kaybedilen, elde edilemeyen bir şey için duyulan pişmanlığın en ileri derecesidir⁴⁵⁸. İşte Allah onlara bütün amellerini böyle her taraflarını kuşatmış büyük hasretler, son derece acı ve faydasız pişmanlıklar halinde gösterecektir⁴⁵⁹. Böylece tüm sapıklıklarından, kötü davranışlarından dolayı onulmaz bir hasret çekeceklerdir. Sonuçta dünyada yaşadıkları sürece yaptıkları bütün işler, Âhirette kendilerine sadece pişmanlıklar, acı ve üzüntüler getirecek, bir daha kurtulamayacakları bir azaba atılacaklardır⁴⁶⁰.

⁴⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, II, 92.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, II, 93.

⁴⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, II, 93-94.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, II, 93-94.

⁴⁵⁷ Bakara, 2/167.

⁴⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 207.

⁴⁵⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl.*, I, 444; Elmalılı, *Hak Dini.*, I, 581.

⁴⁶⁰ Karaman, H., v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 159-161.

2.3.4. Her İki Grubun da Lânetlenmiş Olmaları

Dünya hayatını azgınlıkla, isyanla, zulümle, insanları Allah'ın yolundan alıkoymakla geçirip, Âhiret'i, hesabı, mizanı inkâr eden; küfrün, kötülüğün, zulmün, fıskın önderleriyle bunların yaptığı her şeye bazı dünyevi maslahat ve korkularından dolayı ses çıkarmayıp tabi olanlar, *hem bu dünyada hem de kıyamet gününde lanete uğramışlardır. Yapılan bu ikram ne kötü bir ikramdır*⁴⁶¹.

Azgınlığın, küstahlığın cezası dünyada ve Âhirette hezimetdir, bozgunudur. Bunlar dünyada kendilerinden sonra gelecek bütün ümmetler tarafından lanetlenecekler. Kıyamet gününde de bütün mahşer halkı onları lanetleyecektir. Bir başka deyişle Allah'ın, meleklerin ve peygamberlerin laneti, hem bu dünyada hem de Âhirette onların üzerindedir⁴⁶².

Kötülüğün öncülerini, bu dünyada belalar ve imtihanlar hep takip etti. Ancak onlar bunlardan ders çıkarmadılar, ders çıkarmadıkları gibi daha çok azdılar, peygamberleri yalanladılar, öldürmekle tehdit ettiler, Allah'a isyanları artıkça arttı. Sonra ansızın azap onları yakaladı. Dünyada azaba uğradılar, Âhirette de azaba uğrayacaklar. Böylece her iki tarafta da lanetlenmiş oldular.

Yukarıda zikrettiğimiz, âyette geçen rifd, kelimesi aslında dayansın diye bir başkasına sağlanan destektir⁴⁶³. Mesela eğerin veya semerin altına vurulan keçe, birine yapılan yardım, verilen atıyye ve ihsan rifd'tir. Lanete de rifd denilmesi tehekküm yani ciddi görünür gibi yapılan alay ve istihzadır, gayet veciz ve belagatli bir istiareddir⁴⁶⁴.

Dünya hayatında, bu kötülüğün önderleri insanların gözünü boyamak, onları kendilerine bağlamak, büyük olduklarını göstermek, insanları Allah'a kul olmaktan çıkarıp kendilerine kul etmek için çeşitli ödüller dağıtırlar, armağanlar verirlerdi. Ancak anlıyoruz ki bunlar kendilerine bağlı kalanlara verdikleri ödül sadece cehennem ateşiymiş. Bu hal, tabiler için çok zor bir durum olsa gerek, çünkü onlar büyük hayal kırıklığına uğradılar.

⁴⁶¹ Hûd, 11/99.

⁴⁶² Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 9.

⁴⁶³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 259-260.

⁴⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, IV, 2817.

Âlemlerin tek yaratıcısı olan Yüce Rabbimiz, haksız yere böbürlenip, öldükten sonra diriltilip Allah'ın huzuruna çıkmayacağını zanneden, hesaba çekilmeyeceklerini uman; bu önderleri ve onlara tâbi olanları dünya hayatında daimî bir şekilde lanete, rezillîğe, müminlerin ve gönderilen peygamberlerin dilleriyle gazaba uğrattı *Bu dünyada arkalarına bir lânet taktık, kendilerine lânet yağdırılıyor. Kıyamette, o büyük duruşma gününde ise, en çok nefret edilenlerden olacaklardır.* (Kasas, 26/42)

Âyette geçen “Kubh” kelimesi, uzaklaştırmak demektir. Arapçada, “Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı” anlamında, “Kabahahullâhu” denilir. İbn Abbas (r.a.) da, tabirine “yüzleri kara olmak, gözleri de gömgök olmak suretiyle uğursuzluğa duçar kılınmışlardır...” manasını vermiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, birinci görüşte olanlar, kubh’u, manevî bakımdan kubh'a, yani kovma, ilahî rahmetten uzaklaştırma manasına alırlarken, diğerleri bunu, şeklen ve sûreten çirkinlik manasına hamletmişlerdir. Bu hususta şu da ileri sürülmüştür: Allah Teâlâ, onların şekillerini çirkinleştirdiği gibi, amellerini de çirkinleştirmeyi, böylece onlarda bu iki kepezeliği birleştirmiştir⁴⁶⁵.

“Kubh” kelimesi bizzat çirkin, iğrenç ve kötü gibi anlam genişliğine sahiptir⁴⁶⁶. Bu durum onların yeryüzünde böbürlenerek, insanları küçük görerek, zenginlik içinde yaşanmış, çeşitli zulüm ve azgınlıklarla bitirilmiş bir ömre çok ters bir durumdur.

Birbirleriyle kavgalı olan bu tâbi metbu grubu, Mü'minler, Melekler tarafından hepsinden önemlisi Yüce Allah tarafından lanetlenmektedirler. Yaratılışın amacı olan Yüce Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nun razı olacağı kul olmak olan, dünya hayatını, onlar, Allah'ın lanetini kazanarak bitirdiler. Şimdi de yine lanetlenmektedirler. Burada bu hayrete düşürücü kitabın yani Kur'ân'ın, düzeyine erişilmez anlatım ve tasvir sanatının seçkin bir örneği ile karşı karşıyayız.

2.4. Kötülük Önderlerinin Tâbilerini Cehenneme Götürmeleri

Dünyadaki her Kötülük önderi, cehenneme giderken, tâbilerine önderlik yapacak ve onları cehenneme götürecektir. *Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Varılacak o yer ne kötü bir yerdir.* (Hûd, 11/98)

⁴⁶⁵ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 601.

⁴⁶⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 295.

Ahmed b. Hanbel'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği bir Hadis-i Şerifte Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "İmru'l-Kays cahiliyye şairlerinin sancağını taşıyarak cehenneme girecektir"⁴⁶⁷. Kötülük önderlerinin tâbilerinin önüne düşüp onları cehenneme götürdüğünü bu hadisten de anlayabiliyoruz.

Zira Firavun, dünyada sapıklık bakımından kavminin önderi idi. Tıpkı, dünyada olduğu gibi, Âhirette de o onları, ateşe sevk edecek olan bir önderdir⁴⁶⁸. Kavmi de, Âhirette ona uyacaktır. Yahut da şöyle denilebilir, Firavun dünyada kavminin önüne geçip onları denize sokup boğduğu gibi, Kıyamette de onların önüne geçip, böylece de ateşe sokarak yakacaktır⁴⁶⁹.

Âyette Cenâb-ı Hakk niçin gelecek sığasıyla dememiş de, aksine mazi sığasıyla buyurmuştur, denilirse bunu sebebi, mazî fiili, mutlaka olmuş, bitmiş, varlık âlemine girmiş bir manayı ifade eder. O zaman mana, o halde, bu işi savuşturmak, kesinlikle mümkün değildir. Eğer muzarî yerinde mazî sığası kullanılmışsa, bu da, en mükemmel derecede bir mübalağa ifâde eder⁴⁷⁰.

Onları ateşe soktu." cümlesinde istiâre-i mekniyye vardır. Çünkü vürûd fiili, aslında, su almak için suya gitme manâsında kullanılır. Burada ateş, alınmak üzere kendisine gidilen suya benzetilmiştir. Müşebbehün bih hazfedilmiş, onunla ilgili olan "vürûd" kelimesiyle ona işaret edilmiştir. Kavminin önündeki haliyle Firavun, susuzluğu gidermek için suya gelmekte olanların önünde bulunan kimseye benzetilmiştir. Orası, varılacak ne kötü yerdir" cümlesi ise, öncekinin pekiştirmesidir. Çünkü varılacak yer olan su başına, susuzluğu gidermek ve ciğerleri serinletmek için gidilir. Ateş ise susuzluğu arttırır, ciğerleri parçalar⁴⁷¹. İşte Firavun emrinin akibeti böyle ciğer yakan bir sonuçtur ve Firavun'a uyanlar böyle bedbaht kimselerdir. Musa'ya bakmadılar da sonucu böylesine fena olan bir emre, Firavun'un emrine uydular, onun arkasına düşüp gittiler⁴⁷².

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 228.

⁴⁶⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 259.

⁴⁶⁹ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 394.

⁴⁷⁰ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 394; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIV, 144-145; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 259.

⁴⁷¹ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 394; Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 31.

⁴⁷² Elmalılı, *Hak Dinî*, IV, 2815.

Firavun, onları tıpkı çobanın, koyun sürüsünü suyun başına götürmesi gibi, ateşe götürdü. Zaten onlar düşüncesiz, akılsız bir koyun sürüsü değiller miydi? Onlar dünyada kendilerini insan yapan en önemli ayrıcalıklarından, yani özgür iradelerinden ve serbest tercih yapabilme haklarından kendi rızaları ile vazgeçmemişler miydi? Bu yüzden Firavun, onları bir koyun sürüsü gibi güderek cehenneme sürükledi. Ama heyhat! Bu varılan yer bir subaşı değildir. Orada susuzluk giderilemiyor. Orada yanık ciğerlerin; ateşi düşürülemiyor. Orada karınlar ve kalpler kebab gibi kızarıp eriyor sadece⁴⁷³.

Eğer liderler bu dünyada toplumu hakka, adalete ve doğruluğa sevk etmişse, onu izleyenler de kıyamet günü liderin sancığı altında toplanacaklar ve Cennet'e onun öncülüğünde gireceklerdir. Yok, eğer halkı dalalete, ahlaksızlığa ve zulme çağırmışsalar bu çağrıya uyanlar da onun liderliğinde cehennem'e yürüyeceklerdir.

Şimdi bu iki yürüyüş kolunun durumunu resmetmeye çalışalım. Apaçıktır ki, birinci yürüyüş kolu, kendilerini cennete götüren, buna vesile olan liderlerini överek, ona dualar ederek gayet mutlu ve neşeli biçimde yürüyecektir. Diğer taraftan şerir liderleri izleyenler, kendilerini liderlerinin düşürdüğü sefil açmazın içinde bulacaklar ve tabiatıyla onlar hakkında tariflerin ötesinde bir öfkeye kapılacaklardır. Bunlar liderlerine lanetler yağdırarak, kendilerini azabın korkunç ateşine iten bu melunlara beddualar ederek, Cehennem'e doğru yürümektedirler⁴⁷⁴.

⁴⁷³ Kutup, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 1924.

⁴⁷⁴ Mevdûdî, *Teshîmu'l-Kur'ân*, II, 423.

BÖLÜM 3: KÖTÜLÜK ÖNDERLERİ VE ONLARA UYANLARIN CEHENNEMDEKİ DURUMLARI

Cehennem, Arapça "cehman" kelimesinden alınmış olup bu da "cehm"den türetilmiştir. cehm, sert ve çirkin olmak; cehman dibi görünmez derin kuyu demektir⁴⁷⁵. Bunun "Kehennam"dan Arapçalaştırılmış, yabancı bir kelime olduğu⁴⁷⁶ ve gayr-ı munsarif oluşunun, ucme ve alem olmasından kaynaklandığı da söylenmiştir⁴⁷⁷.

Cehennem, azab yurdu olan ateşin özel ismidir. Kur'ân'da, cehennem, çok geniş,⁴⁷⁸ içindeki sıcaklığı çok yüksek⁴⁷⁹, yakıtı insanlar ve taşlar olan⁴⁸⁰, günahkâr Mü'minlerin günahları ölçüsünde, kafirlerin⁴⁸¹, münafıkların⁴⁸², müstekbirlerin⁴⁸³, şeytanların⁴⁸⁴, müşriklerin⁴⁸⁵, ebedi kalacağı kapıları⁴⁸⁶ ve bekçileri⁴⁸⁷ olan azap yerinin adıdır.

İslâm literatüründe, genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Muhtemelen cehennemın yedi kapısı olduğunu beyan eden âyet⁴⁸⁸ sebebiyle bunlardan yedisi özellikle önem kazanmıştır. Bu yedi isim, yedi kapıya ve yedi bekleme yerine işaret eder.

Cehennem: Cehennem tabakalarına ait yedili tasnif sisteminde azabı en hafif olan en üst tabakadır. Sünnî âlimlere göre burası günahkâr Müminlerin azap yeri olacak, bunların azabı sona erdikten sonra ise boş kalacaktır. Bu durumda cehennem genel olarak Âhiretteki azap yerinin bütünüdür, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır.

Cahîm: "Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş" anlamında olup yirmi altı

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 112.

⁴⁷⁶ Rağıb, *Müfredat*, s.102.

⁴⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 732.

⁴⁷⁸ Kâf, 50/30.

⁴⁷⁹ Tevbe, 9/81.

⁴⁸⁰ Bakara, 2/34.

⁴⁸¹ Al-i İmrân, 3/12; Kehf, 18/102; Ankebût, 29/54.

⁴⁸² Nisâ, 4/140.

⁴⁸³ Nahl, 16/28.

⁴⁸⁴ Meryem, 19/68.

⁴⁸⁵ Enbiya, 21/29,98.

⁴⁸⁶ Zümer, 39/32; Mü'min,40/76.

⁴⁸⁷ Mü'min, 40/49.

⁴⁸⁸ Hicr, 15/44.

âyette ve bazı hadislerde geçer. Kur'ân'da daha çok cehennem yerine kullanılmıştır⁴⁸⁹.

Hâviye: "Yukarıdan aşağıya düşmek" anlamındaki hüviy kökünden isim olan hâviye uçurum, derin çukur" mânasına gelir. Kur'ân'da sadece bir yerde zikredilmiş ve aynı yerde "harareti yüksek ateş" diye de tefsir edilmiştir⁴⁹⁰.

Hutame: "Kırmak, ufalayıp tahrip etmek" anlamındaki hatm kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup Kur'ân'da yer aldığı bir tek sûrede, "Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi" diye açıklanmıştır⁴⁹¹. Hutame cehennemin bütününe ait bir isim olabileceği gibi belli bir kısmını ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. Kelimenin sözlük anlamı ile Kur'ân'daki açıklaması arasında tam bir uygunluk vardır. Zira tutuşturulmuş şiddetli ateş karşılaştığı her şeyi yakıp tahrip eder ve onun en iç kısmına kadar işler.

Lezâ: "Hâlis ateş" anlamına gelen kelime Kur'ân'da bir yerde geçmekte ve "bedenin iç organlarını söküp koparan" diye nitelendirilmektedir⁴⁹².

Saîr: "Tutuşturmak, alevlendirmek" anlamındaki sa'r kökünden sıfat olup Kur'ân'ı Kerîm'de biri fiil şeklinde olmak üzere, on yedi âyette yer alır. Saîr Kur'ân'da çoğunlukla cehennemin bir adı olarak, bazen de "tutuşturulmuş, alevli ateş" mânasında kullanılmıştır⁴⁹³.

Sakar: "Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak" anlamındaki sakr kökünden isimdir. Dört âyette cehennem kelimesi yerine kullanılmış, bunlardan Müddessir süresinde⁴⁹⁴ "yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran" şeklinde nitelendirilmiştir⁴⁹⁵.

Kur'ân'da cehennem için kullanılan başka kelime ve terkipler de mevcuttur. Beş ayette "azâbü'l-harîk" (yakıcı, ateş, yangın azabı) cehennem için kullanılır⁴⁹⁶. On iki âyette geçen "hamîm" (kaynar su) cehennemdeki azap türlerinden biri olmak üzere, bunun,

⁴⁸⁹ Bakara, 2/119; Maide, 5/10,86.

⁴⁹⁰ Kâria, 101/9-11.

⁴⁹¹ Hûmeze, 104/ 4-7.

⁴⁹² Meâric, 70/15-16.

⁴⁹³ Ahzâb, 33/64.

⁴⁹⁴ Müddessir, 74/28-29.

⁴⁹⁵ Salih, Suphi, *Ölümden Sonra Diriliş* (trc. Şerafettin Gölcük), Sırdaş yay., İstanbul, ts., s. 30-31.

⁴⁹⁶ Âli-İmrân, 3/181; Enfâl, 8/50.

cehennemliklere içirileceği ve başlarından aşağı döküleceği beyan edilir⁴⁹⁷. “Semûm”: Temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyip, dokularına işleyen sıcak rüzgâr anlamındadır. Cehennem azabının türlerinden olmak üzere iki ayette geçer⁴⁹⁸. Hapishane, derin çukur anlamındaki “Siccîn” kelimesinin cehennem veya oradaki vadilerden birinin adı olduğu kabul edilir. Azıp sapmak anlamındaki “Ĝayy” kelimesi ile, yazıklar olsun, vay haline! Anlamındaki “Veyl” kelimesinin cehennemdeki bir kuyu, dağ veya vadinin adı olduğu da belirtilir⁴⁹⁹.

İslâm literatüründe gerek Kur’ân ve Sünnet’te yer alan, gerekse bunlara dayanan veya başka etkilerle oluşan cennet ve cehennem tasvirleri oldukça zengindir. Bazı İslâm âlimlerinin, geniş halk kitlelerini etkilemek amacıyla, cehennem tasvirlerinde zaman zaman kendilerine has pedagojik anlayış ve metotlar çerçevesinde mübalağalı üslûp ve ifadeler kullandıkları, doğruluğu belgelenemeyen haberler naklettikleri de görülür.⁵⁰⁰

Cehennem Kur’ân’da kalplere işleyen bir üslupla ve dokunaklı bir heyecanla anlatılmıştır. Kur’an’ın bu konuda çizdiği sahneler çok tesirli ve parlaktır. Çizilen bu cehennem manzaraları birer gerçekten başka bir şey değildir. Şahıslar konuşur ve hareket ederler. Melekler, şeytan, salih kimseler ve günahkârlar müthiş bir ustalıkla tasvir edilir. Bunların en küçük detayına kadar portreleri çizilir. Onların psikolojik durumları ve haleti ruhiyeleri açık bir dil ile beyan edilir. Sonuç olarak Cehennem akla durgunluk verecek şekilde tablolaştırılır.

3.1. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Cehenneme Girmeleri

Önderler ile onlara uyanların durumlarını anlatan ayet pasajları ya da Seyyid Kutup’un deyimiyile cehennem sahneleri Kur’ân’da çok uzun olarak anlatılmaz. Mesela Ahzâb süresinde kâfirlerin cehenneme gideceği ve orada ebedi kalacağı anlatılırken kötülük önderlerine uyanların pişmanlıkları kısaca anlatılır. Sonra tekrar Mü’minlere öğüt vermeye geçilir. Muhatap bir anda cehenneme gider, oradakileri görür, zaman ortadan kalkar, kişi o durumu yaşar ve geri döner. Bu da Kur’ân’ın mucizevi anlatımlarından bir tanesidir.

⁴⁹⁷ Sâd, 38/57.

⁴⁹⁸ Tûr, 52/27; Vâkıa, 56/42.

⁴⁹⁹ Vâkıa, 56/43-44.

⁵⁰⁰ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 227.

Bizlerde bu bölümde, kısaca anlatılan cehennem sahnelerinden kötülük önderleri ile onlara uyanların cehennemdeki tartışmalarını, pişmanlıklarını, azabı görünce dünyaya dönme isteklerini incelemeye çalıştık. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu pişmanlıkların sızlamaların, tartışmaların orada herhangi bir faydası olmayacaktır. Bizler bu pişmanlığı yaşamamak için Allah'ın ezeli ilmiyle bize önceden haber verdiği bu durumları, daha ayrıntılı öğrenmeye incelemeye çalışalım.

Cehenneme giriş, Yüce Allah'ın, "Sizden önce geçmiş cin ve insan ümmetleriyle beraber cehennem ateşine girin..."⁵⁰¹ Emriyle olacaktır. Dünya hayatını Allah'a isyanla geçiren, O'nu ayetlerine karşı büyülenen, peygamberleri yalanlayan, onlara her türlü zulmü yapan, insanları Allah'ın yolundan saptırmak için çeşitli propagandalar yapan, insanları kandıran, olmayınca zulüm ve korku salarak insanları Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışan ey kötülüğün ya da küfrün önderleri! Sizler ve size tabi olanlar cehenneme girin. Çünkü bu dönüş yeri size Allah'ın va'didir. O'nun va'di hakır.

Cehennemin kapıları açıldı ve cehennem bekçileri onları karşıyorlar. *Cehennem, öfkesinden neredeyse çatlayacak haldedir. Ne zaman oraya yeni bir kabile atılsa, oranın bekçileri: "Sizi uyaran bir peygamber dâveti size ulaşmadı mı?" diye sorarlar. Onlar şöyle cevap verirler: "Evet, bizi uyaran oldu, ama biz onu yalancı saydık ve "rahman hiçbir vahiy indirmede, siz besbelli bir sapıklık içindediniz" dedik. Ve ilave edecekler: "Şayet biz gerçeği işiten ve aklını çalıştıran kimseler olsaydık, elbette bu alevli ateşe girenlerden olmazdık!"* (Mülk, 67/8-10)

Kötülük önderleri ile onlara uyanların Cehenneme giriş sahnesini, şu ayetler bizler için daha müşahhas hale getiriyor: *Suçlular ateşi gördüler, orayı boylayacaklarını iyice anladılar. Etrafı yokladılar, fakat ondan kaçacak bir yer bulamadılar.*⁵⁰² Zalimler cehennem azabını görünce yalvarıp yakaracaklar. *Fakat ne azapları hafifletilecek, ne de kendilerine mühlet verilecektir.* (Nahl, 16/85)

Uyanlar ile uyulanların mahşerdeki düşmanlıkları burada da devam eder. *Cehenneme giren her ümmet kendi din kardeşine lanet eder*⁵⁰³. Ayeti bunu göstermektedir. Yüce

⁵⁰¹ A'raf, 7/38.

⁵⁰² Kehf, 18/53.

⁵⁰³ A'raf, 7/38.

Allah, bunların cehenneme girdikçe birbirlerine lanet ettiklerini bildirmektedir. Çünkü önderler, kendilerine tâbi olanlara çok kötü bir dönüş yeri hazırlamışlardır⁵⁰⁴.

Ayette “uhteha” kelimesi geçmektedir. Akla kız kardeş anlamı gelmektedir. Ancak yukarıda mealini verdiğimiz gibi uhteha'nın anlamı din kardeşine demektir. A'raf seksen beşinci ayet bu manaya delildir.⁵⁰⁵

Her ümmet, Cehennem ateşine girdikçe, kendi dininden olan kardeşine, Cehenneme girmesine sebep olduğu düşüncesiyle lanet okuyacaktır. Müşrikler, müşriklere lanet eder. Yahudi Yahudi'ye, Hristiyan Hristiyana lanet eder. Mecûsî, Sâbiî, (yıldızperest) ve diğer sapık dinler hakkındaki durum da böyledir⁵⁰⁶. Başka bir ayette Yüce Allah: *“Dostlar o gün birbirine düşmandır. Ama takva sahipleri müstesna...”* (Zuhruf, 43/67) Buyurmuştur.

“Ama sonra kıyamet günü gelince birbirinizi red ve inkâr edecek, birbirinize lânet edeceksiniz. Barınacağınız yer ateş olacak ve kendinize hiçbir yardımcı bulamayacaksınız.” (Ankebût, 29/25) Ayeti de bu manayı destekler.

Kâfirler cehennemde: “Ey ulu Rabbimiz!” derler, “gerek cinlerden, gerek insanlardan bizi saptıran o şeytanları bize bir gösteriver de onları ayaklarımızla çiğneyelim, aşağıların aşağısı olsunlar”. (Fussilet, 41/29) Ey Rabbimiz! Bizi azdıran ve saptıran her cin ve insanı bize göster. Onları ayaklarımızın altına alarak cezalandıralım.

Ebû Hayyân şöyle der: Açık olan şudur ki, “o ikisi”nden maksat, kendileriyle cins kastedilen kimselerdir. Yani, “bu iki türden olan her azdıran kimseyi bize göster” demektir.⁵⁰⁷ İntikam almak ve yüreklerimizi soğutmak için, onları ayaklarımızla çiğneyelim. Çiğneyelim de, Cehennem dibinde olsunlar⁵⁰⁸. Bu, en şiddetli cehennem azabıdır. Çünkü orası münafıkların yeridir. Güya onları ayaklarının altına alıp, zelil ve aşağılık hale getirip, cehennem en dibine gönderip böylece intikamlarını alacaklardır. Muratları ise kendilerini saptıran insanlar ve cinler sebebiyle Allah'ın azaplarını

⁵⁰⁴ Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mazâyâ'l-Kurân'il-Kerîm*, Dârul-Mushaf, Beyrut, ts., III, 232.

⁵⁰⁵ El-Ferra, Ebû Zekeriya Yahya b. Zeyyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Alimu'l-Kütüb, Beyrut, 1983, I, 378.

⁵⁰⁶ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, X, 362.

⁵⁰⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, VII, 474.

⁵⁰⁸ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 172; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 203.

hafifletmesidir⁵⁰⁹.

Kur'ân, burada saptırıcı güçler olarak iki tür varlıktan söz eder⁵¹⁰. Aynı varlık türleri içinde, insanların kalplerine vesvese veren (olumsuz veya asılsız duygu, düşünce fitleyen) iki şer kaynağının bulunduğu dikkat çeker⁵¹¹. Böylece insan, dıştan kendi türünden olan kötü insanların saptırıcı etkileriyle, içten de şeytan denilen görülmez güçlerin yanıltma ve aldatmalarıyla doğru yoldan uzaklaştığı, inkâr ve günah yoluna saptığı için Âhirette de Yüce Allah'tan âyette belirtilen dilekte bulunacaktır.

Kötülük önderleri ile onlara uyanlar mahşerde birbirlerini suçladılar, tartıştılar. Ancak sonuçta iki grup hakkında azap hükmü verildi. Şimdi cehenneme girdiler. Cehennemde dehşetli azabını tadınca yine birbirlerini suçlamaya ve tartışmaya başladılar. Cehennemdeki trajedileri böyle başlar. Bunlar düşmanlar gibi birbirlerini tanımazlıktan geliyorlar, bazısı bazısını suçluyor. Kimisi kimisine lânet okuyor.

Onların dünyada aralarında çok sıkı bağlar vardı. Birbirlerinden ayrılmazlardı, birbirleriyle tartışmazlardı. Batıl üzerinde ittifak etmiş, batılı korumak için çalışıyorlardı. Şeytanda onlara yaptıklarını süslü gösterdi. Ama şimdi hal başka durum başka, birbirleriyle nasıl da tartışıyorlar.

3.2. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Cehennemdeki Tartışmaları

Kur'ân'ı Kerîm'in birçok yerinde, uyanlarla uyulanlar arasında cereyan eden ateşli tartışmaların sergilendiği sahneleri görüyoruz. Her iki tarafta suçsuz olduklarını dile getirmeye çalışırlar. Ancak haklılıklarını göstermeye çalışmaları ve bu konudaki gayretleri onları temize çıkarmadığı gibi gördükleri azabı da hafifletmemektedir.

Uyulanlarla uyanlar söz düellosuna girişmiş, tıpkı dünyada hâkimin karşısında savunma veren suç ortaklarının birbirlerini suçlamaları gibi, daha az ceza almak için suçu ortağına yükleme gayreti içinde oluyorlar.

Karşımızda kin kusan, kaş çatan yüzler vardır. Hiddet ve kızgınlıkları yüzlerinden okunuyor. Kendilerini buraya düşenleri parçalamak istiyorlar. Kelimeler çizilen bu insan prototipleri, çok canlıdır. Konuşmalar ve hareketler an be an izlenmektedir.

⁵⁰⁹ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXIV, 219.

⁵¹⁰ En'âm, 6/112.

⁵¹¹ Nâs, 114/4-6.

Özellikle tâbi olanlar kendilerini saptıranları suçlarlar, kendilerine bu kötü sonu onların getirdiğini belirtirler.

Allah Teâla, cehennemliklerin birbirleriyle kavga ettiklerini ve birbirlerinden rahatsız olduklarını beyan etmektedir. Cehennemlikler hiçbir zaman huzur içinde olamayacaklar, birbirleriyle çekişecekler, birbirlerini yalanlayacaklar, birbirlerine lanet okuyacaklardır⁵¹².

3.2.1. Tâbilerin Kötülük Önderlerini Suçlamaları

Mahşerde olduğu gibi suçlamaya ilk başlayan uyanlar olmaktadır. Çünkü onlar önderleri tarafından aldatıldıklarını ya da zorla itaat ettirildiklerini iddia etmekte. Sanki bu durumu bir bahane gibi de sunma gayreti içindedirler.

Uyanlar, önderlerinin lanetlenmelerini, iki kat azaba uğratılmalarını, Yüce Allah'tan niyaz ederler⁵¹³. Uyanlar için kötülük önderlerini suçlamak, bir rahatlama vesilesi olmaktadır. Kötülük önderlerinin iki kat azaba uğraması, uyanların azabını hafifletmeyecektir. Ancak uyanlar, önderlerine o kadar kızgınlar ki önderler ne kadar çok azaba uğrarsalar bu durum uyanlar için bir mutluluk kaynağı olmaktadır.

3.2.1.1. Hidayetten Saptırmakla Suçlamaları

Nihayet hepsi birbiri ardından gelip orada bir araya gelince⁵¹⁴, cehenneme girip azabın korkunçluğu görülünce, bir suçlunun aranması her zaman olan bir husustur. Cehennemde özellikle zalim öncülere uyanlar⁵¹⁵, ya da onlara aldanan zayıf halk kesiminin üzüntüsü daha çoktur. Kendilerin saptıranları Allah'a şikayet ediyorlar. *Ey ulu Rabbimiz!* derler, *“sözün doğrusu, biz önderlerimizin ve büyüklerimizin dediklerine uyduk, ama onlar bizi yoldan saptırdılar.”* (Ahzâb, 33/67; Ayrıca bkz. A'raf, 7/38)

Biz onlara sana isyan etmek hususunda ve bizi kendisine davet ettikleri şeylerde itaat ettik. Onlar da bizi yoldan saptırdılar. Doğru yol olan tevhidten uzaklaştırdılar⁵¹⁶.

⁵¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XIII, 227-228.

⁵¹³ Ahzâb, 33/68.

⁵¹⁴ A'raf, 7/38.

⁵¹⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, III, 19; Neseî, *Medâriku't-Tenzil.*, III, 972.

⁵¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 249; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, III, 19.

Biz şirk ve küfürde başkanlarımıza, liderlerimize ve bilginlerimize uyduk⁵¹⁷, peygamberlere karşı çıktık. Liderlerimizin söyledikleri şeylerde haklı olduklarına inandık. Onlar da bizi doğru yoldan ayırdılar. Allah ve Rasulünü inkâr etme, Allah'ın birliğini ve Ona ihlâsla taatte bulunmayı reddetme şeklindeki süslü sözleriyle bizi hidayet yolundan saptırdılar⁵¹⁸.

Yüce Allah, burada kötülük önderlerine uyan kafirlerin, suçlarını başkalarının üzerine atmaya çalıştıklarını bize bildirmektedir. Ancak onların da cezalandırılmaktan kurtulamayacaklarını, bu nedenle kendilerini saptıranlara kat kat azap verilmesini işlemekten başka bir çareleri kalmayacağını beyan etmektedir⁵¹⁹.

Allah insanlara akıl vermiş, ona yardımcı olmak üzere peygamberlerle çok değerli bilgiler ve ölçüler göndermiştir. Asıl kullanılacak olan bilgi araçları bunlardır. Bunları bırakıp da din, siyaset, cemiyet, sanat, medya vb. alanlarda meşhur olmuş, otorite kazanmış olan veya öyle sunulan kimseleri taklit edenler, bunların söylediklerini ölçüp biçmeden, tenkide tâbi tutmadan kabul edip uygulayanlar ya doğru yoldan uzaklaşırlar veya tesadüfen onun üzerinde bulunsalar bile bunun şuurunda olamazlar. Hiç kimseyi, dünyada ve Âhirette "Filân dedi ben de inandım ve yaptım" gibi bir mazeret kurtaramaz⁵²⁰.

Burada görülüyor ki uyanların cehennemdeki tek bahanesi, yarabbi biz büyüklerimize uyduk onlar bizi saptırdı. Tabi bu geçerli bir bahane olmayacak. Çünkü hidayet ve onu getiren peygamberleri görmüşler. Onlar peygamberlere ya da peygamberlerin yoluna uyacakları yerde çeşitli sebeplerden ötürü – ki bu sebepler İslam nazarında geçerli olmayan şeytanın onlara süslü gösterdiği batıl sebeplerdir- kötülüğün öncülerine tâbi oldular. Şeytanın adımlarını takip ettiler. Yüce Allah'ın va'di olan bu ateşi yalanladılar. Şimdi ise bahane ileri sürmek faydasızdır. Zaten ilerde de göreceğimiz üzere tâbi oldukları kötülüğün öncüleri bu suçlamayı kabul etmeyeceklerdir.

3.2.1.2. Önderlere İki Kat Azap Verilmesini İstemeleri

Tâbiler, kötülük önderlerine duydukları kızgınlığı, hafifletmek için onlara iki kat azab

⁵¹⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 387.

⁵¹⁸ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXII, 117.

⁵¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 227-228.

⁵²⁰ Karaman, H., v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV, 363.

verilmesini isterler ve şöyle derler: *Ey ulu Rabbimiz! Onlara azabın katmerlisini ver, en dehşetli lânetle lânet et onlara!*⁵²¹ Onlara hem dünyada hem de Âhirette ya da hem sapmanın hem de saptırmanın azabını ver⁵²². Şu ayette olduğu gibi, Bizi saptırdıkları için *onlara iki kat ateş azabı çektir!*⁵²³

Katmerli azap (ed-di'f), bir veya bir kaç defa kendi mislinden fazla olan demektir⁵²⁴.

Yani, Rabbimiz! Onlara, bize azap ettiğinin iki misliyle, küfür azabı ve bizi sapıklığa düşürme azabı ile iki defa azap et ve onları rahmetinden çok uzak bir şekilde uzaklaştır.

Kâfirler, sapıklığa teşvik eden bu kişilere iki kat azap -küfür azabı ve saptırma azabı- verilmesini istemek suretiyle intikam ve kin hissiyle istekte bulunma mecburiyetini hissediyorlar. Hatta onlar bu kimselerin Allah'ın rahmetinden çok ve büyük bir şekilde uzaklaştırılması ve kovulmasını da talep ederler⁵²⁵. Böylece yürekleri rahatlayacaktır⁵²⁶.

Ayetteki, "azabı iki kat ver" ve "Onları büyük bir lanetle rahmetinden kov" ifadesinde şöyle bir ince mana vardır. "Dua, ancak, istenilen şey ortada olmadığı zaman olur. Hâlbuki o anda hem azap, hem lanet onlar için mevcuttur. Binâenaleyh onlar, mevcut olmayan bir şey istemişlerdir. Bu da, "iki kat" ifadesiyle azabın artırılması, "büyük bir lanetle" ifadesiyle de lanetin artırılmasıdır"⁵²⁷. Bu durum iki talepte de yeni bir mana ihtiva etmektedir. Zira bunlar kendileri için meydana gelmeyen iki şeyi talep etmektedirler. Bunlar "iki kat azap" kelimesiyle ifade edilen azabın arttırılması ve büyük bir lanet kelimesiyle ifade edilen lanetin arttırılması talepleridir⁵²⁸.

Tâbi olanlar, Kötülük önderlerine karşı duydukları kin ve nefreti, Yüce Allah'tan onlar için daha çok azap isteyerek hafifletmeye çalışıyorlar. Aslında bu tâbi olanların bazıları dünyada kötülüğün öncülerini çok severlerdi, bunların bir kısmı belki de Firavunun askerleri gibi onun kötü arzularını gerçekleştirmeye giderken denizde boğulanlardır.

⁵²¹ Ahzâb, 33/67.

⁵²² Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 572; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 250; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 19.

⁵²³ A'raf, 7/38.

⁵²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 224; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 19.

⁵²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 572.

⁵²⁶ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VII, 117.

⁵²⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 185-186.

⁵²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 572.

O zaman onlar Firavunun hiçbir emrine karşı gelmiyorlardı. Burada olduğu gibi bu küfrün önderlerine karşı mücadele etmiyorlardı, burada olduğu gibi onlar için iki kat azap istemiyorlardı. Orada batıl üzerinde birleşmişler, zulümleri ortaklaşa yapıyorlardı. Dünyevi menfaatleri beraberce paylaşıyorlardı. Ama burada hakk va'd geçek oldu, gerçekler ortaya çıktı. Batıl üzerinde olan ortaklık bitti.

Mü'minler, Allah'ın affına mazhar oldu. Bazılarına peygamberin şefaati ulaştı. Ancak dünyadayken iman ettikleri için çeşitli zulümlerle baskı uyguladıkları zayıf Mü'minler cennette iken, şimdi kendilerini yeterli görerek azan bu zalimler ve zulmün ortakları cehennemde azaba uğramaktadırlar.

Buna karşılık yüce Allah: *"Her birinize iki misli azap var, lâkin siz bunu bilmiyorsunuz"* buyurur.⁵²⁹ Yani, uyanı da kendilerine uyulana da, iki kat ceza vardır. Fakat sizler bilmiyorsunuz. Cehennemde, her bir kesim diğer kesimin durumunu bilmez. Zira cehennemde bulunanların bir bölümü başkalarının azabının kendi azabından daha fazla olduğunu bilecek olursa, bu onlar için bir çeşit teselli olur⁵³⁰.

Fakat siz ey muhataplar, onların nasıl bir azap ile karşılaşacaklarını bilmemektesiniz. Başka bir anlama göre de siz ey dünya ehli, onların içinde bulunacakları azabın miktarını bilemezsiniz⁵³¹.

Size de onlara da kat kat azap vardır. Biz bunu yapıp takdir ettik. Herkese kendisine göre ceza verdik. Ya başkasını saptırdığı için yahut başkasını taklit ederek saptığı için.⁵³² Çünkü önderler de onlara uyanlar da hem sapık hem saptırıcı idiler; fakat sizler onların azabını bilmemektesiniz.

Yüce Allah bu durumu şu ayetleriyle açıklamıştır: *Onlar ki kendileri kâfir oldukları gibi başkalarını da Allah yolundan çevirirler. İşte başka insanları da ifsad ettikleri için, onların cezalarını kat kat artırırız.* (Nahl, 16/88)

3.2.1.3. Cehennem Azabından Koruyamamakla Suçlamaları

Ey Muhammed, sen o kâfirlere, cehennem ateşinin içinde birbirleriyle tartışacaklarını

⁵²⁹ A'raf, 7/38.

⁵³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 205; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 19.

⁵³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 205; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 19.

⁵³² Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 19.

hatırlat. O zaman Allaha ortak koşmakta ve onu inkârda ileri gelenlerine tabi olan zayıf ve güçsüzler, tabi oldukları şımarık liderlerine şöyle diyeceklerdir: *Biz size uymuştuk. Şimdi ise siz ateşin bir kısmını olsun bizden uzaklaştırabilir misiniz?*⁵³³ Biz dünyada kâfirlikte size uyduk. Bugün sizler azabın bir kısmını olsun bizden hafifletebilir ya da yüklenebilir misiniz?⁵³⁴ Zira biz dünyada iken sizin emrinize koşuyorduk. Bu azap bize sizin yüzünüzden geldi. Siz olmasaydınız biz orada iman etmiş olurduk, başımıza bunlar da gelmezdi.⁵³⁵

"Uyan kimseler" (tebean) Basralıların görüşüne göre hem tekil, hem çoğul anlamındadır. Lafız olarak tekili " Uyan kimse" şeklindedir. Kûfelilere göre; bu mastar gibi tekili olmayan çoğul bir isimdir. Bunun çoğulu yapılmaz, eğer çoğulu yapılacak olsaydı: "Uyanlar" demek gerekirdi, derler⁵³⁶.

Onlar, liderlerin bu azabın hafifletme ve giderme imkânları olmadığını bitiyorlardı. Onların böyle söylemekten maksatları, o liderleri alabildiğine utandırmak ve üzmezdür. Çünkü tabî olanları her türlü sapıklığa düşürmeye gayret gösteren bunlardır⁵³⁷.

Orada uyan durumunda olanlar, peygamberlere ittiba etmekten büyülenen ve insanların iman etmesini engellemek için tuzaklar kuran o lider ve önderlerine Bizler, sizlerin tabileri idik. Sizin dünyadayken bizi çağırdığınız küfür ve dalâlete, size itaat ederek rağbet göstermiştik. Sonuçta size tabi olmamız dolayısıyla ateşe girdik. Şimdi ateşin bir miktarını veya parçasını bizden savabilir misiniz? Yahut onu bizden alarak yüklenir misiniz?⁵³⁸ Sizin büyüklüğünüz nerde kaldı. Dünyada bize karşı büyükeniyordunuz⁵³⁹.

Bu ikincilerden, dünyadayken inanç ve eylemlerini kendi özgür iradeleriyle seçmek yerine, baskıcı kesimin talepleri istikametinde hareket edenler, bu tutumları sebebiyle Âhirette diğerleriyle birlikte cehenneme atılınca, dünyada onları izlediklerini ve onların yüzünden bu cezaya çarptırıldıklarını dikkate alarak "Şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?" diye soracaklardır. Ancak önderler artık gerçeği

⁵³³ Mü'min, 40/47.

⁵³⁴ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm.*, VII, 279; Kinnûcî, Ebû Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsidi'l-Kur'ân*, İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmi, Katar, 1989, XII, 198.

⁵³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XXIV, 92.

⁵³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/321; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm.*, VII, 279.

⁵³⁷ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 522.

⁵³⁸ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 12/412-414.

⁵³⁹ Vehbi, Mehmet, *Hulâsâtu'l-Beyân*, Üçdal yay., İstanbul, 1968, XII, 4985.

görmüşler, ne kendilerini ne de başkalarını kurtaracak durumda olmadıklarını anlamışlardır. Esasen, öyle anlaşılıyor ki, istekte bulunanlar da bu gerçeği bilmektedirler.

Öyleyse uyanlarda tâbi oldukları kişilerle birlikte cehennemdedirler. İradelerini kullanmamaları onların cezalarını-azaplarını hafifletmemiştir! Oysa yüce Allah onlara şeref, onur bahşetmiştir. İnsanlık onuru, bireysel sorumluluk onuru, seçebilme ve özgürlük onuru bağışlamıştır. Fakat onlar bu özelliklerin hepsini hiçe saymışlar. Onlardan vazgeçmişler⁵⁴⁰. Yüce Allah'ın kendilerine verdiği bu nimetleri, kullanmak yerine onlar büyüklerine uymayı, onları taklit etmeyi seçmişlerdir. Müstekbirlerin zalim idarecilerin ve yönetenlerin peşlerine takılmışlardır.

Tâbi oldukları büyüklerine, "hiçbir zaman "Hayır" dememişlerdir. Hatta "Hayır" demeyi düşünmemişlerdir bile. Onların kendilerine söyledikleri üzerine düşünmedikleri gibi onların kendilerini sürükledikleri sapıklığı da düşünmemişlerdir⁵⁴¹." Doğal olarak onların yüce Allah tarafından kendilerine bağışlanan yeteneklerinden vazgeçmeleri ve büyüklerine uymaları Allah katında kendilerini kurtaracak değildir.

Önderleri dünya hayatında nasıl onları koyunlar gibi güdüyor idiyse şimdi de tıpkı onları koyun sürüsü güder gibi cehenneme sürüklemişlerdir. İşte şimdi bu insanlar büyüklerine soruyorlar: "Siz şu ateşten küçük bir parçayı bizden savabilir misiniz?" Nitekim dünya hayatı boyunca kendilerini doğru yola ilettikleri bozgunculuktan onları korudukları kötülükten, zararlı şeylerden ve düşmanların tuzaklarından onları kurtardıkları imajını vermeye özen gösteriyorlardı!⁵⁴²

3.2.2. Kötülük Önderlerinin Cevapları

Kötülük önderleri, Tâbilerinin cehennemde kendilerini suçlamalarına karşılık mahşerde olduğu gibi kendilerini savunurlar. Ancak buradaki cevaplarının temelini, artık cehenneme girilme durumu oluşturur.

⁵⁴⁰ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 3084.

⁵⁴¹ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 3084.

⁵⁴² Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 3084.

3.2.2.1. Eşit Derecede Azaba Uğrayacaklarını Belirtmeleri

Kötülüğün öncüleri, ya da küfrün imamları burada tâbilerinin kendilerine iki kat azap verilmesi isteğini kabul etmeyip, onlara: “Gördünüz ya, sizin bize karşı bir ayrıcalığınız olmadı, artık kendi işlediklerinizin cezası olarak tadın azabı!” (A’raf, 7/39) derler. Sizler bize tabi olmakla, siz de bizim gibi kâfir oldunuz ve bizim yaptığımız Allah’a isyanı, peygamberleri yalanlamayı, Batılı savunup hakla mücadele gibi bütün kötü fiilleri yaptınız.⁵⁴³ Sizler bütün bu fiilleri yaptıktan sonra, size azabın hafifletilmesini mi bekliyorsunuz. Yaptığınız bütün bu kötü fiillerden dolayı azabı tadın.

“Bizim, Allah’ın ayetlerini inkâr etmemiz sebebiyle nasıl bir cezaya çarptırıldığımızı gördünüz. Sizin, bizden üstün bir tarafınız yoktur. Sanki siz, Allah’a itaate yönelip te azgınlığınızdan ve sapıklığınızdan vaz mı geçmiştiniz? Bizim saptığımız gibi sizler de saptıydınız.”⁵⁴⁴

Bizler sizi saptırdık bunun karşılığında ceza çekiyoruz. Sizlerin bize karşı ne üstünlüğünüz olabilir? Sizin cezanız hafiflesin az olsun, bizimkinden biz ortada öyle bir durum göremiyoruz. Sizi bizden farklı kılacak, size daha az ceza görmeyi sağlayacak bir bahanenizi de ortada görmüyoruz. Sizde aklınız vardı, iradeniz vardı, sizde insandınız. Düşünmeliydiniz. Biz sizi saptırmaya çalıştıysak, siz de bizi uyup sapmasaydınız. Sizler de Allah’ı ve peygamberini yalanladınız.

Bu sözler, onlardan sâdır olan, bir yalandır da denilebilir. Zira onlar, reis, lider, önder ve komutan oldukları için kendilerine uyanları, küfre davet etmişler ve etbâi (kendilerine tâbi olanları) bu hususta arzalandırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Böylece de hem saptırmış hem de saptırmışlardır. Ama uyanlara ve idare edilen kimselere gelince, bunlar her ne kadar saptırmış iseler de, ancak ne var ki bunlar, başkalarını saptırmamışlardır. Binaenaleyh onların, dalâleti ve küfrü terk etme hususunda, "sizin bizden bir üstünlüğünüz yok" demeleri bâtil ve yanlış olmuş olur." Buna şu şekilde cevap verilir: Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: O kâfirler, (yani elebaşları) Kıyamet gününde, bu sözleri hususunda tekzib edileceklerdir. Biz ehl-i sünnete göre, böyle olması caizdir⁵⁴⁵.

⁵⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 20; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 232.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 118.

⁵⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 239.

Yukarıda Râzî'nin de belirttiği üzere bu önderlerin insanları saptırmadık diye ortaya koydukları cevapları yalanlanacaktır. Yani onlar hem sapmalarının, hem de saptırmalarının cezasını çekeceklerdir. *Onlar ki kendileri kâfir oldukları gibi başkalarını da Allah yolundan çevirirler. İşte başka insanları da ifsat ettikleri için, onların cezalarını kat kat artırırız.* (Nahl, 16/88)

3.2.2.2. Haklarında İlahi Hükümün Kesinleşmiş Olduğunu Söylemeleri

Kendilerine uyulan kötülüğüm öncülerini, tâbilerinin “cehennem azabından koruyamamakla” suçlamasına şu cevabı vereceklerdir. "Ey kavim, bizler de sizler de bu ateşte ebedi olarak kalacağız. Bundan kurtulmamıza imkan yoktur. *Zira Allah, kulları arasında kesin hükmünü vermiştir*⁵⁴⁶. Cennetlikler cennete, cehennemlikleri de cehenneme yerleştirilmiştir⁵⁴⁷. Artık ne bizler, içinde bulunduğumuz bu sıkıntılardan kurtulabileceğiz ne de cennetlikler, içinde yaşamış oldukları nimetlerden mahrum olacaklardır.

Eğer biz, bu azabı sizden defedebilecek olsaydık, önce kendi başımızdan savuştururduk demişlerdir. Bu durumdayken ateşi sizden nasıl savalım? Eğer gücümüz yetseydi, ateşi önce kendimizden savardık⁵⁴⁸. Daha sonra bu liderler, "Şüphe yok ki Allah kulları arasında hükmü verdi" demişlerdir. Bu, "Allah herkese hak ettiği nimet veya azabı vermiştir" demektir⁵⁴⁹.

Hepimiz ateş içindeyiz. Hepimiz güçsüz haldeyiz. Ne yardım eden ne de imdada koşan kimsemiz var. Hepimiz eşit halde bu sıkıntı ve ızdırap içindeyiz. Burada büyükler ile onların izinde giden güçsüzlerin aynı durumda olduğunu göre göre ne diye bize soruyorsunuz?

Şüphesiz o gün, onların hepsi azapta ortaklırlar. İşte biz, suçluları böyle cezalandırırız. (Sâffât, 37/33-34)

Şüphesiz ki kâfirler, onların taraftarları, taptıkları şeyler, kıyamet gününde cehennem azabını ortaklaşa tadacaklardır. Biz dünyadayken inkarı imana, isyanı itaate tercih eden

⁵⁴⁶ Mü'min, 40/47.

⁵⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 175; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 96.

⁵⁴⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 96.

⁵⁴⁹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, VIV, 522; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III, 96.

suçluları işte böyle cezalandırırız. Yani onlara can yakıcı azabı tattırır ve onların hepsini bu azaba ortak kılarız⁵⁵⁰. İster uyan, isterse uyulan kimseler olsun onlara azap ederiz⁵⁵¹.

Ne dersek boş! Artık Rabbimizin azap hükmü hakkımızda kesinleşti. Biz hak ettiğimiz cezayı mutlaka tadacağız. (Sâffât, 37/31-32)

Rabbimizin bize vaat ettiği azap üzerimize hak olmuştur. Bizler de sizler de dünyada yaptığımız amellerden dolayı bu azabı mutlaka tadacağız.⁵⁵² Bu azap sözü "*Mutlaka cehennemi cinlerden ve insanlardan bir kısmıyla tamamen dolduracağım*" (Secde, 32/13) kavli ilâhisidir.

Şimdi bizler sabretsek de, sızlansak da sonuç değişmez. Anlaşıldı: Bizim için kaçıp sığınacağımız bir yer yok." (İbrâhim, 14/21)

"Bizim sızlanmamız veya sabretmemiz, bir şeyi değiştirmez, aynıdır. Ayetteki, istifham hemzesi ve em edatı, "eşit olma", "bir olma" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, '*İster sabredin, ister sabretmeyin, sizce birdir.*'" (Tûr, 52/16) ayetidir. Şüphesiz azabımızı tadacağız. Şüphesiz bu söz sebebiyle hepimiz toptan cehennem azabını tadacağız⁵⁵³.

Yukarıda ki ayette müstekbirler çaktırmadan zayıfları azarlıyorlar. Onlara feryat etmenin ya da sabretmenin hiçbir şey değiştirmeyeceğini bildiriyorlar. Kuşkusuz azap hak edilmiştir. Ne sabır ne de feryat etmek bu durumu değiştirmez. Azaba karşı feryat etmenin işe yaradığı, insanın sapıklıktan doğru yola girmesine neden olduğu, aynı şekilde zorluğa karşı sabretmenin yarar sağladığı, yüce Allah'ın rahmetinin ulaşmasına neden olduğu anlar geride kaldı. İş işten geçti. Kaçılacak, sınımlanacak bir yer de yok artık⁵⁵⁴.

3.2.3. Kötülük Önderlerinin Kendilerine Uyanları Suçlamaları

Kötülük önderleri hep uyanların suçlamalarına cevap verirlerdi. Şimdi görüyoruz ki onlar suçluyorlar. Kendi suçları yetmezmiş gibi bir de bu tâbi olanların sıkıntısıyla karşılaştılar. Onlar tarafından saptırıcı olmakla suçlandılar, şimdi kötülük önderleri bu

⁵⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XXIII, 61; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, V, 10.

⁵⁵¹ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Munîr.*, XXIII, 86.

⁵⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, 23/61; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, V, 10.

⁵⁵³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr.*, VI, 84.

⁵⁵⁴ Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân.*, IV, 2096.

tabilerini görmek istemiyorlar. Kendilerine işte şunlar dünyada körü körtüne maiyetinizde koşup giden güruhtur! Denildiğinde⁵⁵⁵ kötülük önderleri cevaben: "Merhaba!" olmasın, rahat yüzü görmesin o zalimler! Zira onlar cehenneme gireceklerdir. (Sâd, 38/59) Derler.

Bu, ileri gelen efendi ve önderlerin ağzından, dünyadayken terkedilmiş olan tâbiler hakkında sadır olan bir sözdür⁵⁵⁶. Bu ifade, Âhirette, kâfirler arasındaki dayanışmanın sona ereceğine, hatta düşmanlığa dönüşeceğine dair Allah Tealâ tarafından verilen bir haberdur⁵⁵⁷.

"Bu da atılırcasına sizinle birlikte giren bir gruptur." Buyruğu hakkında İbn Abbas şöyle demektedir: İleri gelenler, kumandanlar cehenneme girdikten sonra, onlara tabi olanlar girecekler. Bu sefer cehennemin bekçileri, ileri gelenlere "bunlarda bir gruptur" diyeceklerdir. Kastedecekleri kimseler ise onlara tabi olanlardır."Fevc (grub)" cemaat ve topluluk demektir. "sizin maiyetinize giren" yani sizinle birlikte ateşe girenlerdir.⁵⁵⁸

(Merhabanın geldiği kök olan): "er-Rahb" genişlik demektir. Mescidin ve başka yerlerin rahbesi onların geniş yeri demek olup buradan gelmektedir.⁵⁵⁹ Bu ifade dua kabilinden olduğundan ötürü "merhaba" anlamındaki lafız nasb ile gelmiştir.⁵⁶⁰ Ebu Ubeyde dedi ki: Araplar: " Sana merhaba olmasın, sana merhaba yok" derken, yer senin için geniş ve rahat olmasın, demek isterler.⁵⁶¹

Uyanlar, uydukları kimseler tarafından bu şekilde suçlanmayı kabul edemezlerdi. Çünkü dünyada iken bu önderler onları Allahın yolundan alkoymak için her türlü işkenceyi ve oyunu yaparlardı. Bütün bunları yaptıkları halde şimdi kendilerine tâbi olanları suçlamaları kabul edilecek bir durum değildir. Uyanlar dediler ki: "Hayır, asıl siz rahat yüzü görmeyin. Bunu bizim başımıza getiren sizsiniz. Ne kötü durak!" (Sâd, 38/60)

Zira bizi siz doğru yoldan saptırdınız ve bizi bu sona siz davet ettiniz. Cehennem hem

⁵⁵⁵ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm.*, VII, 232.

⁵⁵⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl.*, V, 52; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm.*, VII, 232.

⁵⁵⁷ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr.*, XXIII, 223-225.

⁵⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân.*, XV, 323.

⁵⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân.*, XV, 323.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf.*, IV, 103.

⁵⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân.*, XV, 323.

bizim için hem de sizin için ne kötü bir karar yeridir! *Sonra hep birden dua edip derler ki: "Ya Rabbena, kim bunları önümüze yığıdı ise, Sen onun azabını kat kat artır!"* (Sâd, 38/61)

Bize bunu reva gören, bu çığır açan ve bizim bu azaba duçar olmamıza sebebiyet veren kim ise, onun azabını, biri küfründen, diğeri de bizi dalâlete düşürmesinden dolayı olmak üzere iki kat artır."Burada söz konusu edilen her iki grubun birbirlerine söylediği sözlerde diğeri grubu ziyadesiyle azarlama, kınama ve incitme vardır.⁵⁶²

3.3. Tâbilerin Cehennem Bekçilerinden Yardım İstemeleri

Daha sonra tâbi olanlar, liderlerinden ümit kesince, cehennem bekçilerinden ve idarecilerinden, içinde buldukları sıkıntının hafifletilmesi için yardım isteyecekler: *"Ne olur, Rabbinize bizim için yalvarın. Bir gün olsun, azabımızı hafifletsin!"* derler. Onlar: *"Peygamberleriniz size açık açık delillerle gelmediler mi?"* deyince: *"Evet!"* diye cevap verirler. Bu defa onlar: *"O halde siz kendiniz yalvaracaksanız yalvarın (biz sizin durumunuzdaki kimseler için dua etmeyiz.)"* derler. *Kâfirlerin duaları ise neticesiz kalır.* (Mü'min, 40/49-50)

Melekler bu yardım isteğine öyle bir susturucu cevap verdiler ki yani kendiniz ettiniz kendiniz buldunuz. Sizlere dünyada iken peygamberleriniz Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren deliller getirmedi mi ki siz onu birleyip ona iman edesiniz ve onun dışındaki şeyleri ilah kabul etmekten uzak olasınız diye *Kendi aranızdan, Rabbinizin ayetlerini size okuyan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınız hakkında uyarıcı elçiler gelmedi mi?* (Zümer, 39/71)

Allah Teâlâ, peygamber göndermeseydi, kâfirler, Bize hiçbir uyarıcı ve müjdecî (peygamber) gelmedi diyebilirdi. Ama peygamberler gönderilmiş olduğu için, onların hiçbir mazeretleri ve tutunacakları dal kalmamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz peygamber göndermedikçe, hiçbir kimseye azab edici değiliz"*⁵⁶³. Buyurmuştur.

Kendilerine peygamberler gönderildiğini, ancak kendilerinin bu peygamberleri yalanladıklarını ve gerek getirdikleri hüccetlere, gerekse kendilerine inanmadıklarını

⁵⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 103; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, V, 52; Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münir*, XXIII, 224-225.

⁵⁶³ İsrâ, 17/71.

belirtiyorlar. Yani, Allah'ın peygamberleri sizlere açık açık ayetlerini gösterdiklerinde, sizin onları yalanlayarak, inanmamanız ve inkar etmeniz bir gerçektir.

Onların cehennem bekçilerine yalvarmaları, belki de cehennemliklerin azabıyla görevli olan melekler, Allah'a daha yakın olmalarından dolayı, şefaate daha muktedir oldukları düşünülebilir. Cehennem ehlinin azabın tamamen kaldırılmasını veya büyük bir kısmının uzun zaman kaldırılmasını istemeyip yalnız az bir azabın kısa bir zaman için hafifletmesini istemeleri, böyle isteklerinin gerçekleşmesini imkan dâhilinde görmedikleri için bu isteklerin, temennileri içinde olmadığından dolayıdır⁵⁶⁴.

3.4. Kötülük Önderlerinin Cehennemde Dünyadaki Düşmanlarını Aramaları

Dünyada iken dini kabul etmeyip zorbalık yapan azgın kafirler, cehenneme girdiklerinde, dünyadayken kendileriyle alay ettikleri ve hakir gördükleri müminleri orada göremedikleri zaman kendi kendilerine şöyle diyeceklerdir: *"Neden acaba", derler, "dünyada kendilerini değersiz saydığımız birtakım adamları burada görmüyoruz? Aklımız sıra, onlarla alay ederdik! Yoksa gözlerimiz onlardan kaydı da onun için mi kendilerini göremiyoruz? (Sâd, 38/62-63)*

Ne oluyor bize ki, dünyadayken kötü saydığımız insanları burada yanımızda göremiyoruz. Hâlbuki biz dünyadayken onlarla alay ediyorduk. Yoksa onlar da cehenneme girdiler de gözden kayboldukları için mi onları göremiyoruz⁵⁶⁵.

Bu ayet hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu sözleriyle Muhammed'in (s.a.s.) ashabını kastedeceklerdir. Ebu Cehil diyecek ki: Nerde Bilal? Nerde Suhayb? Nerde Ammar? Onlar Firdevs'tedirler. Ebu Cehil'in haline hayret doğrusu! O zavallı birisidir. Oğlu İkrime, kızı Cuveyriye Müslüman oldu. Annesi Müslüman olduğu, kardeşi Müslüman olduğu halde kendisi kâfir olmuştur. (İbn Abbas devamla) dedi ki: "Bir nur ki doğudan batıya kadar yeryüzünü aydınlattı, Benim ayağımı bastığım yer ise, (nurun aydınlatmadığı) simsiyah ve karanlık bir yerdir"⁵⁶⁶.

"Yoksa gözler onlardan başka tarafa mı kaymıştır?" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onlar bizimle birlikte cehennem ateşindedirler de biz mi onları

⁵⁶⁴ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm.*, VII, 229.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XXII, 215-216; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl.*, V, 53.

⁵⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahakâmi'l Kur'ân.*, XV, 224.

göremiyoruz⁵⁶⁷.

"Biz onları eğlence edinirdik." Cümlesi, istifham-ı inkârî tarzında bir cümledir⁵⁶⁸. Yani onlar, dünyadayken müminleri eğlence edinmeleri sebebiyle kendi nefislerini kınayarak ve kendi kendilerine serzenişte bulunarak böyle diyeceklerdir. Yani evet, biz onları kendi işlerimizde eğlence olarak görürdük. Oysa onlar böyle değilmiş ve işte, onlar cehennem ateşine girmediler⁵⁶⁹.

Daha sonra Allah Tealâ, kâfirlerin arasında geçen bu suçlama ve karşılıklı çekişmenin gerçekleşeceğini şöyle buyurarak te'kid etmektedir: ⁵⁷⁰ *İşte bu, yani cehennemliklerin dâvalaşması kesin bir gerçektir.* (Sâd, 38/64).

"İşte bu, cehennem ehlinin birbiriyle davalaşması, muhakkak ve kat'î bir gerçektir." Yani Allah Tealâ'nın onlardan hikâye ettiği bu münazaralar, kaçınılmaz olarak tahakkuk edecek bir gerçektir ve onlar bu sözleri söyleyeceklerdir. Yahut da mana şöyledir: Ey Muhammed (s.a.)! Bizim sana haber verdiğimiz bu olay, kıyamet günü kesinlikle gerçekleşecektir ki o, cehennem ehlinin, cehennemde birbirleriyle olan münakaşası, önderlerin tabilerine, tabilerin de önderlerine söyleyecekleri sözlerdir. ⁵⁷¹

3.5. A'raf Halkının Kötülük Önderlerini Zemmetmeleri

A'rafta bulunanların, dünyada iken güçlerine, zenginliklerine güvenen, fakir ve zayıflıkları sebebiyle de Mü'minlerin zayıflarını hakir gören bir takım müstekbirlere⁵⁷²:
"Gördünüz ya, ne topladığınız mallarınızın, ne onca taraftarlarınızın, ne de büyüklük taslamalarınızın ve o çalımlarınızın size hiç bir faydası olmadı!" O cennetlikleri göstererek "Sahi, şunlar "Allah, bunları asla lütfuna nail etmez" diye yeminler edip hor gördüğünüz kimseler değil miydi? İşte onların ne yüce mevkiye olduklarını şimdi anladınız değil mi? (A'raf, 7/48-49) Dediklerini Yüce Allah bize haber veriyor.

Sizin mal toplayıp yığmanız yahut topluluğunuz ve çokluğunuzun size faydası olmadığı gibi⁵⁷³, Muhammed'in (sav) risaletine iman etmeyip büyüklük taslamanızın da faydası

⁵⁶⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 52; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 225.

⁵⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 105.

⁵⁶⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 52; Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXIII, 222.

⁵⁷⁰ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXIII, 223-225.

⁵⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 105; Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XXIII, 223-225.

⁵⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 102; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 23.

⁵⁷³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 23.

olmadı⁵⁷⁴. Yani ne çokluğunuzun, ne kalabalığınızın, ne de imana karşı büyüklenmenizin Allah'ın azabına karşı size faydası oldu. Aksine sizler şu içinde bulunduğunuz azap ve cezaya çarptırıldınız. Aynı şekilde fakirlere ve mustaz'af Mü'minlere karşı büyüklenmenizin de size faydası olmadı.

Malca çokluğunuz ya da sayıca çokluğunuzla övünüp durdunuz. Hakk dini kabul etmediniz, peygamberleri yalanladınız, Mü'minleri küçük ve hakir gördünüz. Mü'minlere karşı mal ve sayıca çokluklarınızla büyüklenip durdunuz ve şöyle dediniz: *Biz sizinle gönderileni inkâr edenleriz. Bizler malca da evlatça da daha çokluğuz. Biz azap edilecekler değiliz.*" (Sebe', 34/34-35)

İşte şimdi sizler ne hakir ve zillet içindesiniz. Ey müstekbirler, sizin dünyada Muhammed'e (s.a.s.) iman ettikleri için beğenmediğiniz, küçük gördüğünüz, onlarla aynı dine inanmayı, aynı mecliste bulunmayı dahi gururuna yediremediğiniz, hatta Dünya hayatında iken fakirlikleri, zayıflıkları, sebebiyle Allah'ın kendilerine hiç bir şekilde rahmette bulunmayacağına dair yemin ettiğiniz⁵⁷⁵, Suhayb er-Rûmî, Hubeyb b. Adıyy, Bilâl-i Habeşi, Yâsir ailesi gibi işkence ve baskı altında tutulan mustaz'aflar, şimdi cennetin nimetleri arasında gezinmekte ve cennetin hayırlarından faydalanmaktadır. Sizler ise cehennemden alevli ateşleri içerisinde yanıp duruyorsunuz.

Gerçek şu ki, Âhirette üstünlüğün ve üstün olmanın ölçüleri dünyadakilerden farklıdır. Mal, güç ve topluluk Âhirette hiç bir zaman izzetin, mutluluğun ve kurtuluşun esasını teşkil etmez. Aksine esas, iman ve salih ameldir. Büyüklük taslayan, zengin, güçlü kuvvetli olan müşrik liderler kesimi cehennemdedir. Takvalı, Allah huzurunda alçak gönüllü olan zayıf müminler ise cennetin en yüksek yerlerinde olacaktır.⁵⁷⁶

Dünyanın bütün azgın ve despotları, toplayıp biriktirdikleri servetlerinin ve emri altına aldıkları adamlarının çokluğundan cesaret alır; bu iki gücün verdiği cüretle hem gerçeği kabul etmeyi kendilerine yediremez hem de insanları küçük görür, kibir ve azamet duygusunun esiri olurlar.⁵⁷⁷ Bu yüzden bu kötülük öncüleri, bu insanları dünyada iken zayıf görüyorlar, hallerini küçümsüyorlar, çoğu zaman onlarla istihza ediyorlar ve onların dinine katılmayı gururlarına yediremiyorlar. Üstün olduklarını iddia eden

⁵⁷⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, III, 23.

⁵⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 102; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil.*, III, 23.

⁵⁷⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 219-220.

⁵⁷⁷ Karaman, H., v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 419.

kimseler kendilerince küçük ve zayıf gördükleri kimselerin yüce makamlar kazanmış olduklarını görünce, bundan dolayı üzüldür, pişmanlığı büyür ve kendisi için olandan dolayı nedamet duyar⁵⁷⁸.

3.6. Kötülük Önderleri ve Onlara Uyanların Cehennemdeki Ebedi Pişmanlıkları

Kafirler, cehennemde pişmanlıklar ve nedametler içinde cezalarını çekerler. Kur'ân, bu manzaralardan bazılarını bizlere bildirmiştir. Zikredilen bu pişmanlık manzaraları, bu dünyada Kur'ân'ın muhataplarına bir uyarı ve ibret niteliğindedir. Bu anlatımlar ayrıca bir eğitim metodudur.

Kötülük önderleri ve onlara uyanların da içinde bulunduğu kafir topluluğu, cehennemden kurtulmak için Allah'a yalvarırlar, Yüce Allah'tan kendilerini cehennemden çıkarmasını isterler. *Onlar orada imdat istemek için şöyle feryat ederler: "Ey Ulu Rabbimiz! Ne olur, çıkar bizi buradan, dünyaya geri gönder de, daha önce yaptıklarımızdan başka, güzel ve makbul işler yapalım!" Allah onlara şöyle buyurur: "Biz, size, düşünüp ibret alacak, gerçeği göreceğiz kimsenin düşüneneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size peygamber de gelip uyardı. Öyleyse tadın azabı! Zalimlerin hiç bir yardımcısı yoktur. (Fâtır, 35/37)*

Böylece, Allah Tealâ'nın insanlara verdiği ömür ve gönderdiği elçilerle onların üzerine hüccet koyduğu şu ayetlerle de açıkça beyan edilmektedir: *"O suçlular cehennem zebanisine: "Ey Malik! Hiç olmazsa Rabbin canımızı alsın," diye bağırışırlar. Malik de: "Siz bu azapta bekletileceksiniz." der. Allah şöyle der: Şüphesiz biz size dünyada peygamber vasıtasıyla hak bir din gönderdik. Fakat birçoğunuz bu hak dini sevmemekteydiniz." (Zuhruf, 43/77-78).*

Yüce Allah, kâfirlerin, cehennem ateşinde yakılacakları zaman nasıl pişman olacaklarını, Allah ve Resulüne itaat etmiş olmayı temenni edeceklerini bize bildiriyor: *Yüzleri ateşte gâh bu yana, gâh öbür yana çevirileceği gün: "Ah!" derler, "ah ne olurdu! Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke Peygambere itaat etseydik! (Ahzâb,33/66)*

Bu evirip çevirmek cehennem ateşinin alevi dolayısı ile renklerinin değişmesi şeklindedir. Kimi zaman yüzleri simsiyah kesilecek, kimi zaman da moraracaktır.

⁵⁷⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l -Kebîr*, V, 245.

Derileri bir başka derilerle deđiştirileceđi⁵⁷⁹ vakit : “Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e itaat etseydik!” derler. Veya onlar yüzükoyun ateşte olup, yüzleri cehennemde sürtülür. Ateşte kızartılan et gibi bir taraftan diğer tarafa döndürülürler.⁵⁸⁰

O gün zalim, pişmanlığından ellerini ısırıp şöyle der: Ne olaydı keşke Peygamberle birlikte hak yolu tutsaydım. (Furkan, 25/27) Yine Cenab-ı Hakk, Kâfirlerin kıyamet günü, keşke inananlardan olsaydık, temennisinde⁵⁸¹ bulunacaklarını, bize bildiriyor. Bunlar, boş isteklerdir. Hem yersiz hem de kabul olma imkânı yok. Çünkü iş işten geçmiştir. Bu sadece geçmişte kaçırılan fırsatlardan dolayı ahlânmanın, vahlanmanın belirtisidir.

Onlar, azaptan ancak itaatkârların kurtulacaklarını bildikleri için, pişmanlığın, hayıflanmanın, artık kendilerine fayda vermediği bir yerde pişmanlık duyarlar.⁵⁸² Cehennemde, gerçeklerin farkına varan kötülük önderleri ve onlara uyanların feryadufıganları hiçbir anlam ifade etmez ve kendilerinden yana merhamet kapılarını açtırmaz. Çünkü dünya hayatında bu gerçekleri düşünüp anlayacak kadar hem akılları, hem vakitleri vardı. Onu değerlendirememenin meydana getirdiği kopukluğu telâfi edecek bir şey kalmamış sayılır. Zira Âhîret âlemi bütünüyle hesap, ceza ve mükâfat dönemidir.

Onların bu temennileri ve pişmanlıkları boşunadır. Çünkü hüküm verilmiştir. Bundan sonra onların ağlamaları, sızlamaları, ortaya koyacakları bahaneleri, onların hiçbir işine yaramayacaktır.

Rabbimiz bize bedbahtlığımız, bize kem talihliğimiz, bize isyanımız galebe çaldı. Bizim Seni inkârımız⁵⁸³, biz, sana, dinine ve âyetlerine karşı isyan ederek bedbaht olmayı yeğledik. Sana karşı düşmanca hayatımız bize galip geldi de biz sapık bir toplum olduk⁵⁸⁴.

Biz de sana iman özelliği de vardı. Seni ve âyetlerini tanıma istidamız da vardı. Ama Senin bize verdiğin o fitratlarımızı öldürerek bile bile kötülüğu tercih ettik. Sen bizi sadece bu özelliğimizle yaratmamıştın. Bu özelliğimizin yanında iman edebilme, itaat

⁵⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 249.

⁵⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 571; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 249.

⁵⁸¹ Hicr, 15/2.

⁵⁸² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIV, 185.

⁵⁸³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 787.

⁵⁸⁴ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 786.

edebilme özelliğimizi de bize vermiştin. Ama biz Sana teslimiyeti bırakıp, Müslümanlığı bırakıp bedbahtlığı tercih ettik. Muttaki olmayı terk edip inançsız olmayı tercih ettik.

Yüce Allah, onların cehennemdeki bu ebedi azab içindeki yardım isteklerini bizlere şöyle bildirir: *Kâfirlere ise cehennem ateşi var. Ne ölüm hükmü verilir ki ölsünler, ne de ateşin azabı hafifletilir. Biz işte Allah'ı ve nimetlerini inkâr eden her nankörü böyle cezalandırırız. Onlar orada imdat istemek için şöyle feryad ederler: "Ey Ulu Rabbimiz! Ne olur, çıkar bizi buradan, dünyaya geri gönder de, daha önce yaptıklarımızdan başka, güzel ve makbul işler yapalım!" Allah onlara şöyle buyurur: "Biz, size, düşünüp ibret alacak, gerçeği göreceğî kimsenin düşüneceğî kadar bir ömür vermedik mi? Hem size peygamber de gelip uyardı. Öyleyse tadın azabı! Zalimlerin hiç bir yardımcısı yoktur!"* (Fâtır, 35/36-37) Fakat kâfirlerin istekleri hep boşuna olacaktır. Zira onlara müspet hiçbir cevap verilmeyecek, onlara sadece: "Kesin sesi konuşmayın"⁵⁸⁵ denecektir.⁵⁸⁶

Ebu'd-Derda yoluyla gelen, Tirmizî'nin rivayet ettiği hadiste de (Ebu'd-Derda) şöyle demektedir: Cehennemlikler üzerine açlık salınacak, öyle ki bu açlıkları içinde buldukları azaba denk gelecek. Bu açlıktan kurtarılmak için imdat isteyecekler, bu sefer onlara ne semirten, ne de açlığa karşı bir faydası olan dari' denilen yiyecek verilecek. Onu yiyecekler, fakat onlara hiçbir faydası olmayacak. Yine imdat dileyenler, bu sefer onlara boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek verilecek ve bu boğazlarına tıkanıp kalacak. Dünyada iken boğazlarına tıkanan lokmaları su ile aşağı doğru indirdiklerini hatırlayacaklar. Bu sefer imdat isteyerek kendilerine içecek bir şeyin verilmesini dileyenler. Bu sefer onlara kancalar ile hamîm (kaynar su) getirilecek. Bu kaynar su yüzlerine yaklaştırıldı mı yüzlerini yakıverecek. Karınlarına ulaştı mı bağırsaklarını ve karınlarında bulunan ne varsa her şeyi paramparça edecek. Bu sefer meleklerden yardım isteyecekler ve: "Rabbimize dua edin ki üzerimizden bir gün olsun azabı hafifletsin" diyecekler, onlara şöyle cevap verilecek:

"Peygamberleriniz size açık açık delillerle gelmediler mi?" deyince: "Evet!" diye cevap verirler. Bu defa onlar: "O halde siz kendiniz yalvaracaksanız yalvarın (biz sizin

⁵⁸⁵ Mü'minûn, 23/108.

⁵⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân.*, XXIV, 93.

durumunuzdaki kimseler için dua etmeyiz.)” derler. Kâfirlerin duaları ise neticesiz kalır. (Mü’min, 40/50)

Cehennemlikler bekçilerden ümidi kesince: "(Cehenneme müvekkel melek) Mâlik'i çağırın!" derler. (Mâlik gelince): *O'na şöyle feryad ederler: "Malik! Ne olur, tükendik artık! Rabbin canımızı alsın, bitirsin işimizi!" O da: "Ölüp kurtulmak yok, ebedî kalacaksınız burada" der. (Zuhruf, 43/77)*

(Hadisin ravilerinden) A'meş rahimehullah der ki: "Bana bildirildi ki, cehennemliklerin Mâlik'e yalvarmaları ile Mâlik'in onlara verdiği cevap arasında bin yıllık zaman geçecektir. Cehennemlikler, bu sefer aralarında: "Rabbimize dua edin, sizin için O'ndan daha hayırlı kimse yok!" diyecekler ve elbirlik şöyle yakaracaklar:

Ey Ulu Rabbimiz”, derler, “azgınlığımız, kötü talihimiz ağır bastı, biz de yoldan sapan kimseler olduk bir kere. Ama ne olur ey kerim Rabbimiz, kurtar bizi bu ateşten, eğer bir daha o kötülükleri yaparsak, işte o zaman, kendimize iyice yazık eder, zalimin teki oluruz. (Mü’minûn, 23/106-107).

Rabb Teâla, onlara: *Kesin sesinizi, sakın bir daha Bana bir şey söylemeye kalkışmayın!” buyurur. (Mü’minûn, 23/108)*

Resûlullah devamla dedi ki: "Bu cevap üzerine, cehennem ehli her çeşit hayırdan ümitlerini keserler; hıçkırmaya, nedâmet etmeye, dövünüp kendilerini suçlamaya başlarlar"⁵⁸⁷.

Kötülük önderleri ve onlara uyanların cehennemdeki bu pişmanlık ve yardım istekleri ebedi olarak devam eder. Yukarıda anlattığımız sahneler, insanları kötülük yapmaktan alıkoyma, kötülere yardımcı olmama, küfür önderlerinin peşinden gitmeme, onların zulmüne yardımcı olmama gibi önemli konularda uyarıcı sahnelerdir. Kur’ân’ın muhataplarının bu durumlara düşmemesi için, Yüce Allah tarafından yapılan uyarılardır. Yüce Allah, bizleri bu uyarıları anlayanlardan ve hayatına tatbik edenlerden eylesin!

⁵⁸⁷ Tirmizî, Cehennem, 5.

SONUÇ

Kainatta en küçük varlıktan en büyüğüne kadar her şeyi yaratan Yüce Allah, insanları, kendini bilmesi, zatına kulluk etmesi için yaratmıştır. Bu gayeyle yaratılan insan, diğer varlıklardan imtiyazlı kılınmış, kendisine iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırabilmek, olaylardan sebep sonuç ilişkisi çıkarabilmek için duyular, akıl ve irade bahşedilmiştir. Bunlara destek olarak Yüce Allah, insanlara yol gösterici peygamberler ve onlarla beraber ilahi mesajları ihtiva eden kitaplar göndermiştir. Bütün bunların sonucunda da seçimlerinin sonuçlarına katlanması takdir buyrulmuştur.

Kur'ân, iradelerini kötülükten yana kullanarak, Allah'ın mesajını kullara tebliğ eden peygamberlere karşı çıkıp, tebliği engellemeye çalışan, kendilerini yaratıcısından müstağni gören, ilahi mesajlarla ve onları getiren peygamberlerle alay eden, kibirlerinden dolayı Allah'a kul olmayan, iktidar ve güçleriyle azmış, bu güçlerini kaybetmemek için her şeyi yapabilen Nemrut, Firavun, Ebu Cehil gibi kötülük önderi şahıslardan ve Mele', Mutraf, gibi kötülükte öne geçen gruplardan bahseder.

Kötülük önderlerinin, kendi kişilikleriyle özdeşleşmiş bazı önemli vasıfları vardır. Bu vasıfların başında kibirlenme gelir. Bütün kötülük önderlerini, Kur'ân bu vasıfla niteler. Kibir vasfının kişide yerleşmesiyle kişide iktidar tutkusu ve makam sevgisi gelişir. İlk iki vasfın kişide yerleşmesiyle o kişiden peygamberlere ve ilahi mesajlara yönelik yalanlama ve onları yalancılıkla itham etme fiilleri ortaya çıkar.

Kötülük önderlerine tâbi olanların, önemli bir bölümünü, Allah'a güvenmeyen ve Allah'ın kendilerine verdiği duyu, akıl ve hür irade nimetlerini, bazı dünyevi çıkar ve korkulara yenik düşerek, kullanmayan zayıf halk kesimi oluşturur. Kötülük önderlerinin düzenlerinden çıkarları olan, dünyevi menfaate düşkün Mutraf kesim ve atalarına körü körüne uyan mukallitlerle bu tâbi olan grup, tamam olur.

Kötülük önderlerinin yaydığı korku, bunların bozuk düzenlerinin bazı insanlara sağladığı dünyevi çıkar ve menfaatler, yanlış olan atalar kültürüne körü körüne uyma ve tarihten günümüze kullanılan ve günümüzde çeşitli metotlarıyla kendini hissettiren propaganda, tâbilerin kötülük önderlerine uyma sebepleri arasında yer almaktadır.

Bu iki grup, zorlu bir ölümün ardından, yeniden diriliş ve mahşerde toplanmayla gerçeklerin farkına varıp, önde önderler, arkada onlara uyanlar hesap vermek için

maḥşere doğru yola çıkarlar. Her iki grubun da kendini kurtarmaya çalışacağı Allah'ın huzurundaki duruşmada, önderler saptırdıkları kimselerden kurtulmak isterler. Çünkü hem kendi sapmaları hem de başkalarını saptırmanın sorumluluğunu almak istememektedirler. Bunun için tâbilerinin kendilerini "saptırıcı olmakla" suçlamalarını kabul etmedikleri gibi, başka birçok suçlamalarını da kabul etmezler. Ancak sonunda önderler, tâbilerinin sapmalarına sebep olduklarını itiraf ederler.

Tâbilerin, o gün önderlerinin kendilerini terk etmesiyle başlayan pişmanlıkları, dünya ve Âhirette lanetlenmiş olan bu iki gruba, Allah'ın yaptıkları kötü amelleri göstermesiyle artarak devam eder. Tâbilerinin önüne geçip onları cennete götüren hidayet önderlerinin aksine, kötülük önderleri, tâbilerinin önüne geçer, onları cehenneme götürürler. İşte onlar, dünyada batıl üzerinde ortak oldukları gibi cehennem ateşine beraber girerler.

Çoğu, bilgiyi icmalen veren, Kur'ân'ın, kötülük önderleri ve onlara uyanların cehenneme girişlerinde, birbirlerini lanetlediklerini ve birbirleriyle tartıştıklarını beyan ederek tafsilata girmesi, dikkate değer bir başka husustur.

Kötülük önderleri ve onlara uyanlar cehennemde de tartışmaya ve birbirlerini suçlamaya devam edeceklerdir. Tâbiler, önderlerini, önderler tâbilerini suçlayacaklardır. Tâbiler, kötülük önderlerinin kendilerine yardım etmelerinden ümit kesince cehennem bekçisi meleklerden yardım isterler. Ancak bu yardım istekleri geri çevrilir. İşte böyle, kötülük önderleri ve onlara uyanlar ebedi pişmanlıkları içinde cehennemde meleklerden, Yüce Allahtan yardım ister dururlar. Ama bütün bunlar boşunadır. Yardım isteklerinin kabul edileceği zamanlar artık geride kalmıştır.

Özetle, bu çalışma bize, kötülük önderlerinin, peygamberlere ve ilahi mesajlara karşı çıkma gerekçelerinin ve insanları saptırma metotlarının tarih boyunca genel olarak değişmemiş olduğunu, onlara uyanların da dün hangi gerekçelerle uyuşlarsa bugün de aynı gerekçelerle uymaya devam ettiklerini göstermektedir. Ayrıca bu çalışma bize, insanların, Âhirette hüsrana uğramamak için, kötülük önderlerinin korkutmalarına ve tuzaklarına aldırmadan hidayete ve onun öncülerine tabi olmaları gerektiğini de hatırlatmaktadır.

İnsanlar, Yüce Allah'ın kendilerine verdiği selim duyular, akıl, irade ve gönderdiği ilahi mesaj nimetlerini iyi kullanmalı, hakkı ve gerçeği araştırmalı, yapılan her çağrının ya da çağırılan her şahsın ardına düşmemelidirler. Bunun aksini yapanların Âhirette hüsrana uğramaları kaçınılmaz olacaktır. Son olarak, Kur'ân'ın kötülük önderleri ve onlara uyanlar hakkında verdiği bilgiler, bütün zamanlara yönelik uyarıcı mesajlar olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Kur'ân'ı Kerîm

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad (2001), *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'ani'l Kerîm*, Daru'l-Hadîs, Kahire.

AHMED b. Hanbel (1992), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

AKÇAY, Mustafa (2000), *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu*, Işık Yayınları,

AKGÜL, Muhittin (1997), *Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları İstanbul.

ALPER, Ömer Mahir (2001), "İtaat", *DİA*, Cilt 23, İstanbul.

ALTINTAŞ, Ramazan (1995), *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*, Pınar Yayınları, İstanbul.

ÂLÛSÎ, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud (ts.), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm Ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, Beyrut.

ATALAY, Orhan (2006), "Ahbâr ve Ruhbân", *EAÜİF Dergisi*, Sayı 25, s. 29.

ATEŞ, Süleyman (1990), *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul.

AYDIN, Muhammed (2001), *Kur'ân'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Değişim Yayınları, Adapazarı.

BÂTUK, Cengiz (2006), "Nemrud", *DİA*, Cilt 32, İstanbul.

BEĞAVÎ, Hüseyin b. Mesûd (1997), *Meâlimü't-Tenzîl*, Thk., Süleyman Müslim el-Hareş v.dğr., Daru't-Tayyibe, Riyad.

BEYDÂVÎ, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, (thk, Abdülkadir İrfan), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

BİLMEN, Ö. Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1975.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (1992), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

- CEVHERİ, İsmail b. Hammâd (1982), *Sihah*, Thk., Ahmed Abdülğafur Attar, Yy., Kâhire.
- COŞKUN, İbrahim (1997), *Kur'ân'ı Kerîm'e Göre İnkâr Problemi*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed (1988), *Kitabü't-Ta'rîfât*, Thk., Abdülmunim el-Hufni), Beyrut.
- ÇELİK, İbrahim (2004), "Mele' ", *DİA*, Cilt 29, Ankara.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf (1993), *el-Bahru'l-Muhît*, Thk., Zekeriya Abdülmecit, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- EBU'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed (ts.), *İrşâdu'l-Akl-is'Selîm ilâ Mazâyâ'l-Kurân'il-Kerim*, Dâru'l-Mushaf, Beyrut.
- EKİN, Yunus (2001), *Kur'an'a göre inançsızlık*, Işık Yayınları, İstanbul.
- EL-FERRA, Ebû Zekeriya Yahya b. Zeyyad (1983), *Meâni'l-Kur'ân*, Alimu'l-Kütüb, Beyrut.
- ELMALILI M. Hamdi Yazır (1938), *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul.
- FAİZ, Ahmed (1988), *Fi Zilâli'l-Kur'an'da Kıyâmet ve Âhîret*, Çev., Veli Ulutürk, Uysal Yayınları, Konya.
- FEYRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kub (ts.), *Besâir'u-zevi't-Temyiz Fi Letâif'il-Aziz*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (1994), *Kıyamet ve Âhîret*, Çev., Ömer Beğ, Hakikât Yayınları, İstanbul,
- GÜLLÜCE, Veysel (2001), *Kur'ân'ı Kerim'de Âhîret İnancının Temelleri*, Ekev Yayınları, Erzurum.
- GÜNGÖR, Mevlüt (1995), *Kur'ân Penceresinden Bakış*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul.

- HAMİDULLAH, Muhammed (1986), "Hz Peygamberin Büyük Düşmanlarının Psikolojisi" Çev., İsmail Yakıt, *EAÜİF Dergisi*, Sayı 6, Erzurum, s. 211-218.
- HARMAN, Ömer Faruk (1992), "Bel'am b. Baûrâ", *DİA*, Cilt 5, İstanbul.
- _____ (1996), "Firavun", *DİA*, Cilt 13, İstanbul.
- IZUTSU, Toshihiko (1991), *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Çev., Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul.
- _____ (ts.), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev., Süleyman Ateş, Kevser Yayınları, Ankara,
- İBN ATIYYE, Muhammed b. Abdülhak (1985), *El-Muharraru'l-Vecîz, fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk., Abdullah İbrahim el-Ensârî, v.dğr., yy., Katar.
- İBN HİŞÂM (1955), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk., İbrahim el-Ebyari v.dğr., Mustafa el-Bâbi Matbaası, Mısır.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (1993), *et-Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaâluddin Muhammed b. Mükerrrem (1990), *Lisanu'l-Arab*, Daru-Sadır, Beyrut.
- İBNÛ'L ESİR, Abdülkerim b. Abdülvâhit (ts.), *el-Kâmil fi't-Tarîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İBRAHİM M., A. H. Zeyyat, H. Abdülkadir, M. A. Neccar (ts.), *Mu'cemu'l Vasît*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed (ts.), *el-Müfredât Fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut.
- KAPAR, Mehmet Ali (1994), "Ebû Cehil", *DİA*, Cilt 10, İstanbul.
- _____ (1994), "Ebû Leheb", *DİA*, Cilt 10, İstanbul.
- KARA, Necati (1989), *Kur'ân'a Göre Hz Musa Firavun ve Yahudiler*, Seha Neşriyat,

İstanbul.

KARAMAN, H., M Çağrırcı, İ. K.Dönmez ve S. Gümüş (2003), *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DiB Yayınları, Ankara.

KİNNÛCÎ, Ebû Tayyib Sıddık b. Hasan b. Ali (1989), *Fethu'l-Beyân fi Mekâsidi'l-Kur'ân*, İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmi, Katar.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed (2003), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut.

KUTUP, Seyyid (1992), *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut.

_____ (ts.), *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (çev., Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

KUZGUN, Şaban (1997), "Hâmân", *DİA*, Cilt 15, İstanbul.

MÂVERDÎ, Ebû Hasan b. Ali (1992), *Tefsîru'l-Mâverdî*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-'Alâ (1987), *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev., Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul.

_____ (1988), *Tefhimu'l-Kur'ân*, Çev., Muhammed H., K., Y. Karaca, N. Şişman, İ. Bosnalı, A.Ünal, H. Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul.

_____ (1992), *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi*, Çev., Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b.Haccâc (1992), *Sahih-u Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

NESEFÎ, Abdullah b. Muhammed (1993), *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Eda Neşriyat, İstanbul.

ÖZTÜRK, Yener (2001), *Kur'ân'da Âhiret İmkânı ve Lüzumu Açısından*, Işık Yayınları, İzmir.

POLATER, Kadir (2005), "Kur'ân'a Göre Hakka ve Bâtıla Davetteki Metotların Ahlâki

- Özellikleri”, *EAÜİF dergisi*, Sayı 24, Erzurum, s. 121-145.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasan b. Ali (1997), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabî, Beyrut.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali (ts.), *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- SALÎH, Suphi (ts.), *Ölümden Sonra Diriliş*, Çev., Şerafettin Gölcük, Sırdaş yayınları, İstanbul.
- SAYI, Ali (1992), *Kur'an'a Göre Hz Musa*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahmân (1983), *ed-Dürrü'l-Mensûr fi-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (1995), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1992), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- TOPALOĞLU, Bekir (1993), “Cehennem”, *DİA*, Cilt 7, İstanbul.
- TOPRAK, Süleyman (1997), “Haşır”, *DİA*, Cilt 16, İstanbul.
- TÜMER, Günay (1988), “Âba”, *DİA*, Cilt 1, İstanbul.
- ULUTÜRK, Veli (1985), *Kur'an'ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Çağlayan Yayınları, İzmir.
- _____ (1993), *Kur'an'da Zulüm Kavramı*, İstişare Yayınları, Kayseri.
- _____ (1996), *Kur'an'da Ehl-i Kitab*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, Ali (1990), *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul.
- VEHBÎ, Mehmet (1968), *Hulâsâtu'l-Beyân*, Üçdal Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, Ömer Faruk (1997), *Kur'an ve Kıyâmet*, Marifet Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Yusuf Şevki (1992), "Ba's", *DİA*, Cilt 5, İstanbul.

_____ (1985), *Firavun*, Beyan Yayınları, İstanbul.

_____ (1985), *Nemrut*, Beyan Yayınları, İstanbul.

YETİK, Zübeyir (1985), *Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Suat (1987), *Kur'an'da Uluhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

YÜKSEL, Emrullah (1998), "Hesap", *DİA*, Cilt 17, İstanbul.

ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer (1995), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Thk., Abdürrezzak el-Mehdi, Beyrut.

ZEYDAN, Abdükadir (1988), *İslam Davetinin Esasları*, Çev., Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut, Risale Yayınları, İstanbul.

ZUHAYLÎ, Vehbe (1991), *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

20.07.1983 yılında Trabzon'un Araklı ilçesine bağlı Taşgeçit Köyü'nde doğdu. İlkokulu aynı köyde bitirdikten sonra 1994-96 yılları arasında aynı ilin Of ilçesinde hafızlığını bitirdi. 1996 yılında girdiği Trabzon İmam Hatip Lisesi'nden 2002 yılında mezun olduktan sonra Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakülte'sini kazandı. Bu fakültede bir yıl okuduktan sonra Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaptı. 2006 yılında bu fakülteden mezun oldu ve aynı yıl içerisinde Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümüne kaydoldu. Halen bu bölümde öğrenci olan Kayış, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda din görevlisi olarak görev yapmaktadır.